

ANADOLU ECONOMICS
Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi
Anadolu University Journal of Faculty of Economics

Anadolu Economics

Volume: III, Issue: I

e-ISSN: 2687-4563

A Peer-Reviewed Scientific Journal Published Twice A Year

The ethical, scientific and legal responsibility of the articles published in the journal belongs to the author.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe>

Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampusu İktisat Fakültesi
26470 Tepebasi / Eskisehir, Turkey
+90 222 335 05 80
iktisatdergi@anadolu.edu.tr
May, 2021

Anadolu Economics

e-ISSN: 2687-4563

Editor

Selami Sezgin, *Anadolu University, Turkey*

Managing Editors

İbrahim Tuğrul Çınar, *Anadolu University, Turkey*

Hakan Gökhan Gündoğdu, *Anadolu University, Turkey*

Language Editor

Volkan Şeyşane, *Anadolu University, Turkey*

Editorial Board

Canatay Hacıköylü, *Anadolu University, Eskisehir, Turkey*

Evrin Tan, *KU Leuven University, Leuven, Belgium*

Fuat Erdal, *Anadolu University, Eskisehir, Turkey*

John Agnew, *University of California, Los Angeles, USA*

Jon Van Til, *Rutgers University, Camden, New Jersey, USA*

Julide Yıldırım Öcal, *TED University, Ankara, Turkey*

Nilgün Çağlarırnak Uslu, *Anadolu University, Eskisehir, Turkey*

Ömer Faruk Gençkaya, *Marmara University, İstanbul, Turkey*

Peter Nijkamp, *Vrije University, Amsterdam, Netherlands*

Razia Abdieva, *Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan*

Rukiye Şamcı Karadeniz, *Siirt University, Siirt, Turkey*

Sanjay Banerji, *University of Nottingham, Nottingham, United Kingdom*

Seyfi Yıldız, *Kırıkkale University, Kırıkkale, Turkey*

Vakhtang Charaia, *Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia*

Contents

Research Articles

- A Field Survey on Taxpayer's Responses to Tax in Ağrı*** **1-18**
Ağrı'da Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri Üzerine Bir Alan Araştırması
Kutay Şenel, Fatih Deyneli
- Energy Geopolitics of Iran*** **19-41**
İran'ın Enerji Jeopolitiği
Ghorban Azimy
- The Basis of Royalty Payments in Universities and The Situation Arising as a Result of Requesting Recording to Circulating Capital*** **42-54**
Üniversitelerde Telif Ödemelerinin Dayanağı ve Döner Sermayeye Kaydedilmesinin İstenmesi Sonucu Ortaya Çıkan Durum
Nezih Varcan
- Fiscal Policies Against Pandemic: Comparison of Turkey and G7 Countries*** **55-81**
Pandemi ile Mücadelede Maliye Politikası Uygulamaları: Türkiye ve G7 Ülkeleri Karşılaştırması
Rauf Munis, Mehmet Sadık Aydın
- Analysis of the Factors Affecting Opt-Out Preferences of Employees: Automatically Enrolled in Private Pension System in Turkey*** **82-99**
Türkiye'de Otomatik Katılım Sistemi Kapsamındaki Çalışanların Sistemde Kalma Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Analizi
Hasan Meral, Yiğit Şener

Abstracting & Indexing

Anadolu Economics is indexed in

- Google Scholar,
- Rootindexing,
- J-Gate,
- Asos Indeks.
- Advanced Science Index,
- International Institute of Organized Research (I2OR),
- Journal Factor,
- CiteFactor.

A Field Survey on Taxpayer's Responses to Tax in Ağrı[§]

e-ISSN 2687-4563
2021, Vol. 3(1) pp. 1–18
<https://dergipark.org.tr/pub/aujfe>

Kutay ŞENEL

kutaysenel52@hotmail.com

orcid.org/ 0000-0002-6635-6275

Fatih DEYNELİ

fdeyneli@gmail.com

Pamukkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences

orcid.org/0000-0003-1867-1075

Research Article

Received: 04.02.2021

Revised: 22.03.2021

Accepted: 24.03.2021

To cite this document:

Şenel, K. & Deyneli, F. (2021). A Field Survey on Taxpayer's Responses to Tax in Ağrı. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (1), 1-18

Abstract

The psychological dimension of taxation should be taken into account in order to evaluate taxpayer attitudes and behaviours towards tax. This study aims to determine the general thoughts and perceptions of taxpayers in Ağrı province where socio-economic structure is largely dependent on agriculture and animal husbandry. In the study, a questionnaire form consisting of 42 questions was applied to 401 participants to measure the taxpayers' responses to tax. In the analysis of the data, the findings obtained by using frequency and descriptive statistical analyses were interpreted at the 95% confidence level and at the 0.05 significance level. The Cronbach's Alpha value of the second part of the questionnaire including 34 questions on tax evasion tendency of taxpayers was determined as 0.658. In the study, it was determined that taxpayers have tax awareness and perceive tax correctly. However, it has been concluded that taxpayers react to the taxation system for various reasons such as high tax rates, unfair taxation in the tax system, inadequate tax controls, repeated tax amnesties, the state's inability to use tax revenues effectively in public expenditures and wastefulness, and the prevalence of tax evasion.

Keywords: Tax, Tax Psychology, Tax Morale, Tax Compliance, Tax Response

JEL Codes: H20, H26, H30

[§] This article is part of MA thesis

Introduction

The duties that states should fulfill within the framework of social welfare understanding have diversified and increased over time. Tax revenues constitute the most important share of the public revenues collected by the states that have to spend more and generate more income in order to meet the increasing needs (Eker & Meriç, 2005, p. 2). It is very important for taxpayers to fulfill their obligations in a timely and complete manner for financing public services. With the increase in the duties undertaken by the state, the tax burden has increased significantly (Ömürbek, Çiçek & Çiçek, 2007, p. 103). In democratic administrations, citizens elect the political powers that will make decisions on taxation and public expenditures through voting. For this reason, there are limits to the legal framework of the tax policies to be implemented by the political powers (Öncel, Kumrulu & Çağan, 1985, p. 129-131).

Tax constitutes the largest share of the state's revenues. Economic, political, individual and environmental factors have also effects on taxpayers' attitudes and behaviors towards tax. Increasing tax revenues and minimizing tax losses is possible with the citizens' perception of tax and the awareness that tax is a civic duty. For this reason, this study is important in determining the tax awareness and perception of taxpayers.

Factors Determining Responses to Taxation

Behavioral public finance or more narrowly tax psychology, is an area of research that examines the effects of financial events on people's attitudes and behavior (Aktan, 2012, p. 14). Tax psychology is a very wide field where there is tax policy and practices on the one hand and theoretical and economic analysis on the other (Pedone, 2009, p. 1). Although tax ethics is not a new concept, it has received less attention in the tax compliance literature. The first research on tax ethics was conducted by the Cologne Tax Psychology School, which tried to establish a bridge between economics and social psychology in the 1960s (Alm & Torgler, 2006, p. 227-228).

According to Allingham and Sandmo (1972), tax compliance varies according to the expected costs and benefits of tax evasion. The expected costs of non-compliance arise from the auditing activities that increase the probability of government detection and the penalties faced by individuals when they are caught. Apart from the penalty given by the tax administration, there are also psychological costs such as shame or regret (Schneider, 2016, p. 257-258). The voluntary behavior of taxpayers in paying taxes increases as a result of their confidence in the political, economic and legal structure of the state. Breaking this trust in the state will lead taxpayers to avoid taxation and evade tax more (Şenyüz, 1995, p. 27-28). Increasing complexity in the taxation process has led the tax authority to rely on individuals and companies, especially in terms of tax on declaration basis. This situation provided an opportunity for taxpayers to show how much ethical responsibility they feel in the face of tax laws and how much risk they want to take while fulfilling their tax obligations (Sakurai & Braithwaite, 2003, p. 375).

The policies implemented by the tax authority may negatively affect the voluntary compliance of taxpayers while ensuring full and timely payment of their taxes. For this reason, regulations that encourage honest taxpayers and reduce the possibility of avoiding tax payments contribute to voluntary tax compliance (Torgler & Schneider, 2004, p. 7). Also, taxpayer-oriented tax policies in order to increase the quality of public

services both reduce the costs of tax collection and increase the voluntary compliance of obliged parties (Çelebi, 2012, p. 28). However, weak tax management of countries, insufficient controls, and the fact that commercial transactions in the economy are not tied to a regular recording and accounting system make tax collection difficult (Ataç, 2009, p. 232).

Taxpayers think that taxes collected for the financing of public services are not collected fairly and wasteful public spending which negatively affects their responses to tax (Çataloluk, 2008, p. 219). Also, changes in tax rates also affect taxpayers' behavior as consumers, changing the tax preferential consumption amounts (Feldstien, 2008, p. 5-6). In this context, low-income taxpayers try to minimize their wealth losses due to tax by reducing their compulsory needs while high-income taxpayers reduce the amount of luxury consumption. In other words, income level of the taxpayers causes different reactions (Taşkın, 2010, p. 72).

Taxpayer Responses to Taxes

Responses to tax are divided into two phases: passive and active. Taxpayers in the passive response phase demonstrate behaviours such as tax avoidance, late payment, withdrawal from investment, production reduction, tax immigration, whereas those who are in the active response phase display behaviors such as tax evasion, tax rejection and tax revolt (Aktan, Dileyici & Saraç, 2006, p. 162-164).

Tax evasion is the non-payment or partial payment of the tax due to the attitudes and behaviors towards tax laws (Orhaner, 2007, p. 186). So, the concept of tax evasion covers all illegal behaviors of the taxpayer in order to avoid paying taxes or to reduce the tax burden. The concept of tax evasion includes deliberately and fraudulently reducing the tax burden, as well as showing a low tax base due to not knowing the tax legislation, misinterpretation, involuntary errors in the declaration or taxpayer's negligence (Bayraklı, Saruç & Sağbaş, 2004, p. 227). Tax evasion is among the most fundamental problems in the public economy. It negatively affects public services received by citizens and compliant taxpayers by reducing tax collections. In addition, the working hours of individuals cause changes in the taxpayers' behavior in terms of sector choices and investments to be undertaken, and leads to incorrect allocations in resource use (Alm, 2018, p. 2). Taxpayers turn to tax evasion according to the possibility of tax auditing, tax penalty due to undeclared income, marginal income tax rate and risk taking tendency (Kıldış, 2000, p. 187). The decrease in taxes collected for public services due to tax evasion, leads to a decrease in the budget revenues of the state. In this case, it will both increase the tax rates and expand the tax base in order to compensate for the decreasing tax revenues (Kapusuzoğlu, 2008, p. 129).

Tax avoidance is an attempt to reduce tax payments through law by taking advantage of loopholes in tax laws. Avoidance can be in the form of taking advantage of the loopholes in the laws or not causing the event that gives rise to the tax (Çiçek & Sabbağ, 2016, p. 44). Avoiding tax is an act that does not have legal and criminal sanctions and it is not included in the scope of tax offense. However tax avoidance leads to an increase in tax losses (Koç, 2019, p. 1020). Also, the fact that the current tax laws include provisions such as exceptions and discounts that will adversely affect the economic and social structure and allow taxpayers to interpret them differently will encourage taxpayers to avoid tax (Devrim, 1998, p. 250-251). Tax avoidance can be

in the form of taxpayer's turning to tax-exempt or less taxed economic activities (Bayraklı, Saruç & Sağbaş, 2004, p. 227).

Unlike tax avoidance and tax evasion, tax refusal is a completely socio-psychological event. The most important feature of taxpayer response during the active reaction to tax is disobedience to the authority. Individual reactions can turn into mass reactions depending on the level of discontent of the taxpayers (Gök, 2007, p. 150). Also, taxpayers may react passively by not paying their tax debts on time deliberately or due to insolvency. Failure to pay the tax on time provides tax advantages to taxpayers in cases where the delay interest rate is lower than the market interest rate (Şen and Sağbaş, 2016, p. 305). Taxpayers can also reflect their tax burden on another person. The tax burden may remain on one or more persons as a result of the taxpayer who has paid a tax, usually taking advantage of his economic situation and transferring the tax he has paid partially or completely to others (Orhaner, 2007, p. 188).

Tax havens are countries that are generally island countries which do not apply tax or impose very low tax rates on taxpayers. Businesses prefer to keep their profits from international activities in their own tax haven countries instead of taking them to their own countries (Akdoğan, 1996, p. 188). Countries' high taxation levels cause major economic losses under capital mobility. As the mobility of labor and capital increases, international tax competition becomes more intense. Tax havens adversely affect the budget revenues of countries with higher tax rates and thus lead to financial instability (Radu, 2012, p. 398).

Literature Review

Taxpayers' perception of tax and their awareness that tax is a civic duty contribute to increasing tax revenues and minimizing tax losses. In this context, the importance given to the concept of financial psychology leads to increase in research on taxpayer behaviors (Çicek, 2006: 38). Although tax compliance is among the aims of almost every country, there are various factors that prevent this and cause different levels of tax compliance. In the literature, these factors are discussed in three main groups: demographic, economic and socio-cultural. While economic factors primarily include the risk of detection and punishment of taxpayers, non-economic factors include social and psychological variables such as tax ethics, personal attitudes and social norms (Tan and Braithwaite: 2018: 222).

In the study conducted by Walsh (2012) in the context of demographic factors such as education level, gender factor, age, marital status and occupational status in the literature, personal characteristics affect tax compliance as follows:

- Older people generally comply with tax because they are more risk averse. Some studies show that both young and old are more compatible than middle-aged people.
- Men evade taxes more than women.
- Some studies show that married people have a higher tax morality. On the other hand, some studies show that married people have a higher level of non-compliance than single taxpayers.
- As the education level increases, the voluntary compliance of tax increases. However, taxpayers learn more about tax evasion opportunities.

- As lower income decreases cash flow, it creates payment difficulties. This situation may adversely affect tax compliance of both low and high income taxpayers.

In the study of Can and Duran (2015) in Istanbul, it was concluded that gender and occupational status are factors that affect tax morality, but age, education and marital status are not factors that affect tax morality. In the study conducted by Aşkın (2019) in Ankara, it was found that taxpayers' perception of tax ethics and tax justice differed in terms of demographic variables. According to another study conducted by Hellaç (2018) in Zonguldak, tax responses and tax perceptions of income tax payers change according to their demographic characteristics.

Sandalcı (2020) reached the conclusion that economic factors have a positive effect on tax avoidance, while the moral-psychological factor has a negative effect. Also, Torgler and Schneider (2004) found that tax inspections and penalty rates affect the voluntary compliance of taxpayers more. In the study conducted by Çoban and Sezgin (2004) it was concluded that the reasons for tax avoidance and tax evasion by the taxpayers are the ineffective use of the public revenues obtained by the state. In the study conducted by Koç (2019) it was found that increasing tax burden is the main factor which causes tax evasion and avoidance behavior. Çelikkaya and Gürbüz (2008) found that 95.4% of taxpayers think that tax burden was unfairly distributed. Bayraklı, Saruç and Sağbaş (2004) reached the conclusion that tax burden plays an important role in the tax evasion decision of the taxpayer. On the other hand, Altun, Gürdal, and Beşel (2017) stated in their study that the participants were not very willing to report those who did not fulfill their tax duties, although they considered tax evasion as a crime.

In the socio-cultural group, there are factors such as loyalty to the state, the level of trust in the state and citizenship awareness, the level of acceptance of the political power in the country, beliefs and traditions, cultural structure, and the level of democracy (Tosuner and Demir, 2008: 358). Also research conducted by Effer in 1991 revealed that voluntary tax compliance of obliged parties will be negatively affected in an environment of inequality (Tuay and Güvenç, 2007: 21). Muter, Sakınç and Çelebi (1993) reached the conclusion that the majority of taxpayers define the tax according to the principle of benefit and try to establish a link between the tax they pay and the public service. In the study conducted by Çiçek, Karakaş and Yıldız (2008) in the Southeastern Anatolia Region, it was found that 33.3% of the participants saw tax as an equivalent of public services and 30.9% as a compulsory payment. With a survey study conducted on income taxpayers in Zonguldak, Bağdigen and Erdoğan (2010) concluded that taxpayers consider taxation as a civic duty. Korlu, Gerçek, and Çetinkaya (2016) reached the conclusion that citizens have moderate knowledge of local taxes, and the culture of tax payment should be developed. In the study conducted by Demir (1999) in Afyon, it was found that 85.2 % of the taxpayers believe that wasteful public spending causes tax response. Tuay and Güvenç (2007) concluded that the majority of taxpayers do not believe that the tax they pay is spent on the needed areas of the country. In the study conducted by Ağcakaya and Yıldırım (2015) in Istanbul, most of the participants do not find the tax system fair. In the study conducted by Çiçek (2006) in Istanbul, it was found that 77.5% of the taxpayers believe that the taxes applied in our country are not fair, and 99.4% of them think that they do not pay the taxes of other taxpayers in full.

Method

The main problem of the study is the various behaviors and reactions to taxes. The aim desired to be achieved with empirical application is to find out why individuals react to taxes and the reasons that are effective in the emergence of these reactions. In particular, the purpose of this study is to determine the variables that explain the psychological and moral factors that affect the tax evasion tendency. In this way, the general and special reasons that affect the tax evasion behavior can be examined and various solutions can be evaluated in order to minimize tax evasion with various predictions. The main problem sentence of the research is "Is there tax perception and tax awareness among the taxpayers in Ağrı?" and "Do the taxpayers have a reaction to tax?" and the analysis of the data will be tried to be answered within this scope.

The population of research consist of taxpayers in Ağrı. The sample of the study is 401. Random sample selection method was preferred in sample selection and participation in the study was on a voluntary basis. In the analysis of the data, the findings obtained by using frequency and descriptive statistical analyzes were interpreted at the 95% confidence level and at the 0.05 significance level. Thus, it was assumed that the results obtained from the data collected from the sample could represent the whole population. The accuracy of the data obtained is based on the assumption that the participants gave sincere and correct answers to the questionnaire.

Research data were analyzed with the help of SPSS 20.0 statistical package program. Tax perceptions and responses of taxpayers in Ağrı were statistically determined and interpreted according to various variables. Frequency and descriptive statistical analyzes were used in the analysis of the research data. Frequency analysis was applied to the data regarding the demographic characteristics of the participants, and their demographic characteristics were expressed as a percentage. In this research study, a questionnaire form consisting of 42 questions was used in order to evaluate the taxpayers' reactions to tax. "Reliability (Cronbach's Alpha) Test" was conducted in order to test the internal consistency of the survey results. The Cronbach's Alpha value of the second part of the questionnaire, which includes 34 judges regarding tax evasion tendency of taxpayers, was determined as 0.658. The alpha value takes a value between 0 and 1 and must be 0.50 and above to be meaningful (Altunışık et. al., 2010: 124). In the preparation of the questionnaire form used in the study, studies including both theoretical and empirical applications in the literature were used. The survey study was conducted between January 2014 and March 2014 to determine the research phase. Survey form consists of questions related to the personal status of taxpayers about age, gender, marital status, number of children, education level, earning type and income level, and questions are designed on the basis of factors that may affect tax behavior. The questions in the questionnaire form of the research were categorized in five groups based on the relationship among themselves, and the findings obtained by statistically analyzing each category were interpreted. The categories created according to the questions in the questionnaire form are as follows:

- Determination of Tax Perceptions and Thoughts of the Participants on Tax Awareness
- Determining the Opinions of the Participants on Taxes and Public Expenditures

- Determining the Opinions of the Participants on the Effectiveness and Importance of Tax Audit
- Determining the Opinions of the Participants on Tax Justice
- Determining the Opinions of the Participants on Tax Losses and Prevention of Tax Losses

Findings

Demographic Characteristics of the Participants

Table 1. Distribution of the Participants by Demographic Characteristics

Variable	Level	Frequency (n)	Percent (%)
Gender	Female	141	35,2
	Male	260	64,8
Age groups	18-30	239	59,6
	31-40	88	21,9
	41-50	49	12,2
	51-60	18	4,5
	61+	4	1,0
	No answer	3	0,8
Marital status	Single	219	54,6
	Married	178	44,4
	No answer	4	1,0
Number of individuals in the family	2	40	10,0
	3	74	18,5
	4	111	27,7
	5	63	15,7
	6 and above	110	27,4
	No answer	3	0,7
Education level	Primary school	59	14,7
	Secondary education	141	35,2
	University	156	38,9
	Post graduate and above	32	8,0
	No answer	13	3,2
Income	0-1.000 TL	184	45,9
	1.001-2.000 TL	62	15,5
	2.001-3.000 TL	65	16,2
	3.001-4.000 TL	53	13,2
	4.000 TL and above	37	9,2
Earning type	Not working	146	36,4
	Trading earnings	74	18,5
	Agricultural earnings	19	4,7
	Self employment earnings	58	14,5
	Salaried	74	18,5
	Real estate capital gain	2	0,5
	Return on stocks and bonds	10	2,5
	Other earnings	13	3,2
No answer	5	1,2	
Declaration type	Income tax	190	47,4
	Corporation tax	50	12,5
	Other	147	36,7
	No answer	14	3,4
Total		401	100,0

When the distribution of the participants according to their gender is examined, it is observed that 35.2% of the participants are female and 64.8% are male taxpayers. When the distribution by age groups is examined, it is seen that 59.6% of the participants are in the 18-30 age group, 21.9% in the 31-40 age group, 12.2% in the 41-50 age group and 4.5% in the 61 and it consists of individuals in the older age group. 0.8% of the participants did not answer this question. When the distribution according to their marital status is examined, it is seen that 54.6% of the participants are single and 44.4% are married. The rate of participants who do not show their marital status is 1%. When the distribution by education level is examined, it is seen that 38.9% of the participants have university education, 35.2% have secondary education (including high school) and 8% have a master's degree. In this context, it can be said that the majority of the participants (82.1%) consist of high-level education programs and sample group educated people. When their distribution by income levels is examined, it is found that participants below the Turkey average of the majority (61.4%) consists of people in low income levels. 3.2% of the participants did not answer this question. When the distribution according to their number in the family is examined, it is seen that 27.7% of the participants have 4 people in the family and 27.4% have 6 or more people. 18.5% of the people are people, while the number is 3, 10% is 2 people. It is seen that the rate of 5 people in the family is 15.7%. 0.7% of the participants did not answer this question. When their distribution by earning groups is examined, it is seen that 36.4% of them do not work. The rate of those who did not answer this question is 1.2%. When the distribution of the declaration by group is examined, it is seen that 47.4% is income and 12.5% is corporate taxpayer. It is seen that 36.7% of the participants gave the other answer (self-employment income, agricultural income, real estate capital gain, etc.). It is seen that 3.4% of the participants did not answer this question.

Determination of Tax Perceptions and Thoughts of the Participants on Tax Awareness

Table 2. Perception of Tax by Participants

Tax Perception	Frequency (n)	Percent (%)
Equivalent of government services	149	37,2
Compulsory payment	70	17,5
Citizenship duty	71	17,7
Burden	48	12,0
Indication of commitment to the state	59	14,6
No answer	4	1,0
Total	401	100,0

69.5% of the participants perceive tax as the equivalent of public services provided by the state, and as an indicator of citizenship duty and loyalty to the state. 29.5% of the participants perceive tax as a burden and compulsory payment. When the findings obtained from the data of the sample group participating in the study are identified with the province of Ağrı, it is seen that taxpayers have tax perception and tax awareness.

Determining the Opinions of the Participants on Taxes and Public Expenditures

In this part of the research study, the opinions of the participants on tax and public expenditures, frequency and distribution, and the interpretation of the findings are included.

Table 3. Distribution of the Opinions of the Participants on Taxation and Public Expenditures (1)

Thoughts on Taxes and Public Expenditures	Frequency (n)	Percent (%)
How do you find the burden of the taxes you pay?		
a) Very heavy	159	39,7
b) Heavy	140	34,9
c) Normal	65	16,2
d) Less	28	7,0
Unanswered	9	2,2
Are the taxes paid effectively used in public services?		
a) Yes	66	16,5
b) No	202	50,4
c) I have no idea	126	31,4
Unanswered	7	1,7
Do you think there is waste in public spending?		
a) Yes	275	68,6
b) No	71	17,7
c) I have no idea	53	13,2
Unanswered	2	0,5
Do you make a connection between the tax you pay and government services?		
a) Yes	176	43,9
b) No	158	39,4
c) I have no idea	65	16,2
Unanswered	2	0,5
Do you evaluate by correlating public expenditures with the taxes you pay?		
a) I'm just watching	108	26,9
b) I watch and evaluate	148	36,9
c) I am interested	72	18,0
d) I have no idea	71	17,7
Unanswered	2	0,5
Total	401	100,0

74.6% of the participants of the study stated that the burden of taxes paid is too heavy or heavy. It is seen that 50.4% of the participants believe that the taxes paid are not used effectively in public services, and 68.6% of them believe that there is a waste of public expenditures. While 43.9% of the participants can establish a connection between the tax they pay and government services, the rate of those who cannot establish a connection is 39.4%. According to the finding, it can be said that the participants of the research have difficulty in perceiving the relationship between tax and government services. This situation changes as the education level of taxpayers and citizens increases. It is seen that 54.9% of the participants associate the tax they pay with the public expenditures and make an evaluation. According to this finding, it is seen that more than half of the participants can evaluate the tax-public expenditure relationship.

Table 4. Distribution of the Opinions of the Participants on Taxation and Public Expenditures (2)

Thoughts on Taxes and Public Expenditures	Frequency (n)	Percent (%)
Do you think that there are high tax rates in Turkey?		
a) Yes	313	78,1
b) No	80	20,0
Unanswered	8	1,9
How do you find out about changes in tax laws?		
a) Newspapers, magazines, radio, TV, etc.	200	49,9
b) From my accountant	41	10,2
c) In consultation with the tax office	21	5,2
d) My colleagues and environment	20	5,0
e) Professional associations	39	9,7
f) I do not follow	78	19,5
Unanswered	2	0,5
How would you summarize the situation of the full taxpayer in today's conditions?		
a) Its reputation increases	67	16,7
b) Citizenship duty	181	45,1
c) Go bankrupt within a year	44	11,0
d) Cannot complete its economic development	37	9,2
e) Nothing important happens	66	16,5
Unanswered	6	1,5
In what way should the state meet its increasing spending?		
a) By borrowing	51	12,7
b) By reducing expenses	124	30,9
c) By increasing tax types and rates	55	13,7
d) By increasing tax audits and penalties	96	23,9
e) I have no idea	72	18,0
Unanswered	3	0,8
What do you think about the tax laws?		
a) Simple	68	17,0
b) Incomprehensible	135	33,7
c) Too hard to comply	93	23,2
d) I have no idea	100	24,9
Unanswered	5	1,2
Total	401	100,0

Research shows that 78.1% of the respondents argued that there are high tax rates in Turkey. Approximately half (49.9%) of the participants are generally aware of the changes related to tax laws and 61.8% think that the taxpayers fulfill their citizenship duties and that the taxpayers have increased their prestige. The most striking one of the findings is that 23.9% of the participants think that the state should increase the tax inspections and penalties in order to increase the tax revenues of the state. It is believed that the penalties to be applied in case of an effective tax audit and detection of tax losses and evasions will reduce informality and the state will not resort to increasing tax rates for financing public expenditures. 56.9% of the participants stated that tax laws are difficult to understand and comply with.

Taxpayers think that the state should find alternative sources that will not impose additional burden on the taxpayers instead of preferring to increase the tax type and rates as a financing model in the financing of public expenditures. According to the findings, it is possible to say that the taxpayers in Ağrı are reactive to the high tax rates,

excessive taxes, the ineffective use of taxes by the public, and the inability to understand the tax laws.

Determining the Opinions of the Participants on the Effectiveness and Importance of Tax Audit

In this part of the research study, the frequency and distribution of the participants on the effectiveness and importance of tax auditing and the comments of the findings are included.

Table 5. Distribution of the Opinions of the Participants on the Effectiveness and Importance of Tax Audit

Thoughts on the Effectiveness and Importance of Tax Audit	Frequency (n)	Percent (%)
What do you think the probability of catching tax evaders is?		
a) High	98	24,4
b) Low	296	73,8
Unanswered	7	1,8
Have you benefited from any tax amnesties before?		
a) Yes	67	16,7
b) No	328	81,8
Unanswered	6	0,5
How many times has your business gone through tax inspections during your lifetime?		
a) 1 time	72	18,0
b) Between 1-5	43	10,7
c) more than 5 times	29	7,2
d) I have not had any reviews	117	29,2
e) I have no business	136	33,9
Unanswered	4	1,0
Do you believe that tax audits are conducted correctly and honestly?		
a) Yes	89	22,2
b) No	302	75,3
Unanswered	10	2,5
Have you received any penalties from your tax inspections?		
a) Yes	54	13,5
b) No	161	40,1
c) I have not had an audit	176	43,9
Unanswered	10	2,5
Total	401	100,0

75.3% of the participants think that tax inspections are conducted correctly and honestly. Another finding that supports the perceptions of the participants that tax audits are not carried out effectively is the rate of 73.8%, which states that tax evaders are less likely to be caught. In addition, the statements of 47.2% of the participants who stated that they did not undergo any tax inspection during their commercial activities and that they only had one tax inspection, support this situation. In this context, the taxpayers do not think that there is an effective tax control system in Ağrı. In order to increase tax revenues and reduce tax losses and evasion, more attention should be paid to the systematic and effective implementation of tax audits by the tax administration. Thus, by reducing tax losses and evasion, an increase in both tax revenues and the psychological trust of taxpayers in the administration will be ensured.

Determining the Opinions of the Participants on Tax Justice

Table 6. Distribution of the Opinions of the Participants on Perceptions of Tax Justice

Thoughts on Perception of Tax Justice	Frequency (n)	Percent (%)
Do you think that everyone is paying full tax in Turkey?		
a) Yes	44	11,0
b) No	302	75,3
c) I have no idea	54	13,5
Unanswered	1	0,2
Do you think tax is charged according to the income level of individuals?		
a) Yes	129	32,2
b) No	172	42,9
c) I have no idea	95	23,7
Unanswered	5	1,2
What do you think about tax amnesties?		
a) Very useful	108	26,9
b) Honest taxpayers are punished	47	11,7
c) It violates tax justice	65	16,2
d) It undermines the trust in the state	76	19,0
e) I have no idea	100	24,9
Unanswered	5	1,2
Do you think the tax system in our country is fair?		
a) Yes	57	14,2
b) No	295	73,6
c) I have no idea	44	11,0
Unanswered	5	1,2
If you think the tax system in our country is unfair, what do you think is the reason?		
a) Structure of tax laws	75	18,7
b) Approaches of the tax administration	46	11,5
c) Tax evasion is common	130	32,4
d) State's inability to collect taxes	147	36,7
Unanswered	3	0,7
Total	401	100,0

It is observed that 73.6% of the respondents think that the justice of the tax system is not fair in Turkey. 75.3% of the participants think that taxes that are not fully paid by everyone in Turkey, and this supports the finding that there is no tax justice. 42.9% of participants think that tax is not taken in accordance with the level of citizens' income in Turkey. It is thought that there is injustice in the tax system due to the fact that taxes are not collected in direct proportion to the income level. According to participants, the main reason for the unfair tax system in Turkey is the inadequacy of the government's tax collection by 36.7%, and 32,4 % of the participants think that the reason for the unfair tax system is the widespread tax evasion. While 26.9% of participants see tax amnesty as a useful practice in Turkey, 19% of participants state that public confidence of honest taxpayers in the state is shaken, and 16.2% of participants think that tax amnesties distort tax fairness. The percentage of participants who think that honest taxpayers who pay taxes on time are punished is 11.7%. This result can be interpreted as an indicator of goodwill for the honest taxpayers who have difficulty in paying their taxes due to economic insufficiency but perceive paying tax as a duty of citizenship. According to the findings, the taxpayers in Ağrı think that a fair taxation system is not

applied. There is a high rate of trust perception about the tax justice in Turkey despite the factors affecting tax justice negatively, which are not collecting taxes in accordance with the income level of the citizens, frequently applied tax amnesties, and a lack of tax administration approach and tax laws.

Determining the Opinions of the Participants on Tax Losses and Prevention of Tax Losses

In this part of the research study, the reasons for tax loss and the frequency and distribution of the participants regarding the prevention of tax losses and the interpretation of the findings are given.

Table 7. Distribution of the Participants' Opinions on Reasons for Tax Loss and Prevention of Tax Losses (1)

Reasons for Tax Loss and Considerations on Prevention of Tax Loss	Frequency (n)	Percent (%)
How does it affect you if you think that some taxpayers do not pay their taxes?		
a) Prompts you to pay more taxes	72	18,0
b) It discourages you from paying taxes	160	39,9
c) It encourages tax evasion	78	19,5
d) Has no effect	76	19,0
Unanswered	15	3,6
How do you think we can provide an increase of tax awareness in our country?		
a) Education and training	88	21,9
b) Eliminating the injustice in the tax system	125	31,2
c) Increasing the per capita income level	70	17,5
d) Decreasing tax rates	54	13,5
e) Increasing the efficiency of public expenditures	54	13,5
Unanswered	10	2,9
What kind of effects do you think reducing tax rates have on taxpayers?		
a) Tax revenues increase	72	18,0
b) Tax revenues decrease	88	21,9
c) Tax base expands	54	13,5
d) Decreases tax evasion	179	44,6
Unanswered	8	2,0
How does the increase in tax rates or the enactment of a law that will increase the tax burden on you affect you?		
a) Paying more taxes encourages me to work harder	57	14,2
b) I cut my expenses	108	26,9
c) I would quit or slow down my job rather than pay more taxes	60	15,0
d) I look for ways to avoid tax	66	16,5
e) I have no idea	100	24,9
Unanswered	10	2,9
In your opinion, what kind of sanctions should be applied to tax evaders?		
a) Fine	129	32,2
b) Penalty for closing the business	43	10,7
c) Exhibition penalty	19	4,7
d) Imprisonment	65	16,2
e) Ban from trade	66	16,5
f) Other	40	10,0
h) No penalty should be imposed	38	9,5
Unanswered	1	0,2

Do you find the penalties given for tax crimes in our country sufficient?		
a) Yes	112	27,9
b) No	282	70,3
Unanswered	7	1,8
Total	401	100,0

The thought that some taxpayers do not pay taxes has negative effects on the efficiency of tax revenues. This situation, which affects citizens psychologically and leads to avoidance of paying taxes, was observed in the analysis of research data: 59.4% of the participants stated that the fact that other taxpayers did not pay taxes encouraged them to evade tax or decreased their willingness to pay tax. Elimination of tax injustice (31.2%) draws attention in evaluating the practices to be done in order to prevent tax evasion and create tax awareness. Among the participants, the rate of those who defend that tax evasion will decrease if tax rates are reduced is 44.6%, while the rate of those who believe that tax revenues will increase is 18%. In this context, it can be said that reducing tax rates will reduce tax evasion and tax revenues will increase by not avoiding taxpayers' payment. It is stated that if the tax rates are increased or new laws are enacted to increase the tax burden, 16.5% of the participants will avoid paying tax; in other words, they will turn to tax evasion. In addition, 26.9% of the participants state that they will reduce their expenses in the face of increasing tax rates and/or tax burden. 15% of the participants state that they would prefer the way of quitting or slowing down rather than paying taxes. Therefore, increasing tax rates or making laws that will bring additional tax burden will directly reduce tax revenues. When the participants evaluate the sanctions to be imposed on tax evaders, they predominantly (32.2%) argue that fines should be imposed on tax evaders. The taxpayers consider tax evasion to be a legal crime, but 70.3% of the participants think that the penalties for tax crimes are insufficient.

Table 8. Distribution of the Participants' Opinions on Reasons for Tax Loss and Prevention of Tax Losses (2)

Reasons for Tax Loss and Considerations on Prevention of Tax Loss	Frequency (n)	Percent (%)
How do you find the general behavior of the tax administration towards taxpayers?		
a) Positive	117	29,2
b) Negative	273	68,1
Unanswered	11	2,7
How do you evaluate your tax-evading colleagues?		
a) I react	162	40,4
b) I am not welcome	73	18,2
c) It is a normal behavior	26	6,5
d) I consider it a cunning trader	59	14,7
e) I think they did it out of necessity	73	18,2
Unanswered	8	2,0
Which of the following do you think is the reason for tax evasion in our country?		
a) Inadequate tax administration and inspection	73	18,2
b) Tax awareness among taxpayers is not sufficient	46	11,5
c) Frequent change of tax laws	22	5,5
d) Wastefulness in public spending	28	7,0
e) Everyone is evading tax and why shouldn't I miss it?	61	15,2
f) Tax laws are suitable for tax evasion	22	5,5
g) High tax rates	94	23,4

h) I have no idea	50	12,5
Unanswered	5	1,2
Do economic crises negatively affect tax payment?		
a) Yes	303	75,6
b) No	87	21,7
Unanswered	11	2,7
Which do you think is more important?		
a) Collection of taxes	175	43,6
b) Spending taxes	219	54,6
Unanswered	7	1,8
Which of the following tax evasion ways do you think is applied more frequently?		
a) Destruction of required documents	29	7,3
b) Using fake documents	98	24,4
c) Nylon bill	60	15,0
d) Failure to record commercial transactions that will cause tax	98	24,4
e) Other	110	27,4
Unanswered	6	1,5
Total	401	100,0

68.1% of the participants generally find the approach of the tax administration towards taxpayers negative. Therefore, the negative approach of the administration negatively affects the attitude and behavior of taxpayers. Effective use of the taxes collected by the public as well as collecting taxes and prevention of wastefulness are more important in terms of effective tax policy. 54.6% of the participants see the effective use of the collected taxes as more important than collecting the tax. When the reasons for tax evasion that cause tax loss are examined, it is seen that 23.4% of the participants state that the high tax rates are the main reason for tax evasion. Another factor that adversely affects tax revenues or may cause tax evasion is the deterioration in the country's economy or economic crises. Accordingly, the rate of those who believe that economic crises will adversely affect tax payments and cause tax losses is 75.6%. 15% of the participants think that nylon invoices are used, 24.4% think that forged documents are used, 24.4% think that tax evasion is conducted through tax-generating transactions, while 7.3% think it is performed through destruction of documents and 27.4% think it is conducted through various other means. According to this finding, it is seen that citizens and taxpayers try all kinds of tax evasion methods. 58.6% of the participants state that they would not welcome their tax-evading colleagues and they would react.

It has been revealed that the main factor in creating tax awareness in the society is to teach that tax is a duty through education and training at an early age, as well as the implementation of optimum tax rates and the establishment of tax justice that will eliminate tax inequality. In this context, methods such as raising awareness of tax justice, education, lowering tax rates etc. will not be sufficient in order to prevent tax evasion. It seems that other factors are also important.

Conclusion

There is a negative perception about tax justice in Turkey due to reasons such as the high rate of taxes, discrepancy between the taxes and the citizens' income levels, frequently applied tax amnesties, and the inadequacy of the tax administration's approach and tax laws. In line with the findings obtained from the study; it is possible to say that taxpayers living in Ağrı have tax awareness and do not have a negative

opinion about tax, but they are reactive to the high tax rates, excessive taxes, the ineffective use of taxes by the public, and the complexity of tax laws. In addition, it was concluded that taxpayers have a perception that there is no tax justice and that the taxes paid are not used effectively in public expenditures and waste is being produced. It has been determined that this perception increases tax avoidance and tax evasion among taxpayers. In addition, the lack of effective tax control and high tax rates attract attention as other factors that increase tax evasion. When the research results are assessed, it has been observed that Turkey has similar qualities and characteristics in terms of tax perception.

It is believed that the findings of this research study will both contribute to the literature scientifically and will guide the managers in the public administration in the evaluation of the taxpayer responses to the tax. In order to reduce the negative perceptions of taxpayers, it should be better explained that tax is a civic duty and tax revenues are used effectively by the public. Also legal regulations should be put forward to eliminate the perceptions of taxpayers regarding injustice in taxation and accountability should be increased by ensuring transparency in all activities of the public. In addition, the tax administration's approach and perspective towards the taxpayer should be improved.

References

- Ağcakaya, S., & Yıldırım, Y. (2015). Vergi Bilinci ve Vergi Uygulamaları Karşısında Mükelleflerin Davranışları: İstanbul İli Örneği, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 85-96.
- Akdoğan, A. (1996). *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Gazi Büro Kitapevi.
- Aktan, C. C. (2012). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı, *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası*, 14-22.
- Aktan, C. C., Dileyici, D., & Saraç, Ö. (2006). Vergilere Karşı Tepkiler Ve Vergilerin Ahlaki ve Sosyo-Psikolojik Sınırları, *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alm, J. (2018). What Motivates Tax Compliance?, *Journal of Economic Surveys*, 33(2), 1-36. doi: 10.1111/joes.12272
- Alm, J., & Torgler, B. (2006). Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe , *Journal of Economic Psychology*, 24, 224-246. doi: 10.1016/j.joep.2005.09.002
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Altun, N., Gürdal, T., & Beşel, F. (2017). Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları: Sakarya İli Alan Araştırması, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3, 39-48.
- Aşkın, Y. E. (2019). *Mükelleflerin Vergiye Bakışının Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ataç, E. (2009). *Kamu Maliyesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Bağdigen, M., & Erdoğan, A. (2010). Vergi Uygulamaları Karşısında Mükelleflerin Tutum Ve Davranışlarının Tespiti: Zonguldak İli Örneği, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 47 (548), 95-112.
- Bayraklı, H. H., Saruç N.T. & Sağbaş İ. (2004), Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 10-14 Mayıs, Antalya.
- Can, E., & Duran İ. (2015). Demografik Faktörlerin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: İstanbul İli Örneği, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 52(606), 55-71.
- Çataloluk, C. (2008). Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 20, 213–228.
- Çelebi, K. (2012). *Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Çelikkaya, A., & H. Gürbüz (2008). Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkinin Analizi , *Sosyoekonomi*, 2, 23-54.
- Çiçek, H. (2006). *Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri: İstanbul İli Anket Çalışması*, ISMMMO Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, H., Karakaş, M., & Yıldız, A. (2008). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Vergi Yükümlülerinin Vergiyi Algılama ve Tutum Analizi: Bir Alan Araştırması*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Çiçek, S., & Sabbağ J. (2016). Mükelleflerin Vergiden Kaçınma Algısı ve Demografik Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Isparta Örneği, *Sosyoekonomi*, 24(28), 43-64.
- Çoban, H., & Sezgin S. (2004). Vergi Mükelleflerinin Davranışları Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Denizli Örneği, 19. *Maliye Sempozyumu*, Antalya 10–14 Mayıs 2004.
- Demir, İ. C. (1999). *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Davranışları: Afyon İli Anket Çalışması*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Devrim, F. (1998). *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Eker, A., & Meriç, M. (2005). *Devlet Borçları (Kamu Kredisi)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Feldstien, M. S. (2008). Effects Of Taxes An Economics Behavior, NBER Working Paper , 13745.
- Gök, K. (2007). Vergi Direncinin Gelişimi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 22(1), 143-163.
- Hellaç, F.A. (2018). Gelir Vergisi Mükelleflerinin Demografik Özelliklerinin Vergiye Karşı Tutum Ve Davranışlarına Etkisi, *Mali Çözüm Dergisi*, 146, 143-171.
- Kapusuzoğlu, A. (2008). Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Kaçakçılığının Oluşumundaki Rolü, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(16), 124-142.
- Kıldış, Y. (2000). Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal - Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 182-210.

- Koç, Ö. E. (2019). Vergilemenin Mükellefler Üzerindeki Psikolojik Etkileri: Vergiden Kaçınma ve Vergi Kaçırma Üzerine Bir Alan Araştırması, *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 1015-1027.
- Korlu, R. K., Gerçek, A., & Çetinkaya, Ö. (2016). Mükelleflerin Yerel Vergi Algıları Üzerine Bir Analiz: Bursa Örneği, *Yönetim ve Ekonomi*, 711-732.
- Muter N.B., Sakınç S., & Çelebi A.K. (1993). *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması*, Celal Bayar Üniversitesi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi
- Orhaner, E. (2007). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ömürbek, N., Çiçek, H.G., & Çiçek, S. (2007). Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları, *Maliye Dergisi*, 153, 102-122.
- Öncel, M., Kumrulu, A., & Çağan, N. (1985). *Vergi Hukuku* (2. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Pedone, A. (2009). *Tax Theory and Tax Practice: The Problems Of Defining, Measuring and Assessing Tax Bases*, NBER Working Paper , 119.
- Radu D.I. (2012). Tax Havens Impact On The World Economy, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 62, 398–402. doi: 10.1016/j.sbspro.2012.09.064
- Sakurai, Y., & Braithwaite, V. (2003). Taxpayers' Perceptions Of Practitioners: Finding One Who is Effective and Does The Right Thing?, *Journal of Business Ethics*, 46(4), 375–387.
- Sandalcı, U. (2020). Vergiden Kaçınmayı Etkileyen Faktörlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle Analizi, *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(3), 1033-1056.
- Schneider, F. (2016). Estimating The Size Of The Shadow Economy: Methods, Problems, and Open Questions, *Turkish Economic Review*, 3(2), 256–280. doi: 10.1453/ter.v3i2.832
- Şen H., & Sağbaş İ. (2016). *Vergi Teorisi ve Politikası* (2. Baskı). Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Şenyüz, D. (1995). *Vergilendirmede Yükümlü Psikolojisi*. Bursa.
- Tan, L. M., & Braithwaite, V. (2018). Motivations for Tax Compliance: The Case of Small Business Taxpayers in New Zealand , *Australian Tax Forum*, 33(29), 221-247.
- Taşkın, Y. (2010). Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri , *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 54.seri*, 67-90.
- Torgler, B., & Schneider, F. (2004). *Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries*, CREMA Working Paper, 17.
- Tosuner, M., & Demir, İ. C. (2008). Ege Bölgesi'nin Vergi Ahlakı Düzeyi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 355-373.
- Tuay, E., & Güvenç, İ. (2007). *Türkiye'de Mükelleflerin Vergiye Bakışı*, GİB Mükellef Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, 51.
- Walsh, K. (2012). Understanding Taxpayer Behaviour – New Opportunities for Tax Administration, *The Economic and Social Review*, 43(3), 451–475.

Energy Geopolitics of Iran[§]

e-ISSN 2687-4563

2021, Vol. 3 (1), pp. 19-41

<https://dergipark.org.tr/pub/aujfe>**Ghorban Azimy**g.azimy@yahoo.com

Doktora Adayı

Anadolu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
orcid.org/0000-0003-0708-1395**Research Article**

Received :30.12.2020

Revised :05.04.2021

Accepted :05.04.2021

To cite this document:

Azimy, G. (2021). İran'ın Enerji Jeopolitiği. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (1), 19-41**Abstract**

Due to its geopolitical position, Iran serves as a bridge in the North-South and East-West axis. For this reason, besides the power it has acquired by having rich oil and natural gas energy resources, it is also important as a transit country in the transportation of energy. Because that Caspian Basin and Central Asia, which do not have a coast to the open seas to carry their energy resources to the world markets, Iran has a very advantageous geographical position in these regions. Also Iran is located between two major oil and natural gas resources, such as the Persian Gulf and the Caspian Basin. For all these reasons, the foreign policy and therefore energy policy displayed by Iran is of great importance in terms of energy security of the world and the region. The purpose of this study is to discuss Iran's energy policies for its oil and natural gas resources by taking its geopolitical position into consideration.

Keywords: Iran, Geopolitics of Energy, Petroleum, Natural Gas, Energy Corridors**JEL Codes:** Q35, Q43, Q48**İran'ın Enerji Jeopolitiği****Öz**

İran, jeopolitik konumu itibarıyla Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ekseninde adeta bir köprü özelliği taşımaktadır. Bu sebepten, zengin petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarına sahip olarak elde ettiği gücün yanında, enerjinin taşınmasında da transit ülke olarak önem arz etmektedir. Çünkü açık denizlere kıyısı bulunmayan Hazar Havzası ve Orta Asya gibi bölgelerin, sahip oldukları enerji kaynaklarını dünya piyasalarına taşımalarında İran oldukça avantajlı bir coğrafi konumda bulunmaktadır. Ayrıca İran, Basra Körfezi ve Hazar Havzası gibi iki büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip bölgenin de arasında yer almaktadır. Bütün bu sebeplerle İran'ın sergileyeceği dış politika ve dolayısıyla enerji politikası, dünya ve bölge enerji güvenliği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmadaki amaç, İran'ın jeopolitik konumunu göz önünde bulundurarak, sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarına yönelik izlediği politikaları ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Enerji Jeopolitiği, Petrol, Doğal Gaz, Enerji Koridorları

[§] This article is part of MA thesis.

Giriş

Günümüzde en çok kullanılan enerji kaynakları arasında yer alan petrol ve doğal gaz kaynakları artan nüfusla birlikte hızla azalmaktadır. Bu kaynakları korumak için güneş ve rüzgar enerjilerinden daha fazla faydalanma yoluna gidilse de, kısa vadede fosil yakıtların yerine geçmesi mümkün görünmemektedir. Nitekim son yıllarda büyük artış gösteren petrol tüketiminin 2025 yılında günlük 111 milyon varile çıkması tahmin edilmektedir (Oğuzhan ve Altun, 2006). Bu sebepten gelişmiş ülkeler yenilenebilir enerji üzerinde pek çok bilimsel araştırma yapmakta, neticede AR-GE araştırmalarına oldukça yüklü miktarda pay ayırmaktadırlar.

İran bugün dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %9'unu, doğal gaz rezervlerinin ise %16.1'lik gibi büyük bir payını barındırmaktadır (BP,2020). Bu rezervleri ile üyesi olduğu OPEC petrol rezervlerinin %13'üne sahipken, 32 trilyon m³ doğal gaz rezerviyle ise Rusya'dan sonra dünya ikincisidir.

İran'ın Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz sahalarına sahip olması, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmemesi ve bölgedeki enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara nasıl ve hangi koridorlardan nakledileceği İran'ın bölgeye yönelik hassas politikalar izlemesini gerektiren konulardandır. Ayrıca bölgenin açık denizlere yolunun olmaması yüzünden enerji koridorları konusu da oldukça önemlidir. İran jeopolitik konumu itibari ile Kuzey-Güney ve Doğu-Batı koridorları üzerinde bulunduğu için, bölge hidrokarbür kaynaklarının dünya enerji piyasalarına ulaşmasında önemli rol üstlenme özelliğine de sahiptir. Fakat İran'ın, komşuları ve Batı ile yaşadığı problemler, bahsi geçen konularda önemli sorunlar yaşamasına neden olmaktadır.

Basra Körfezi Bölgesi, İran için sadece sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynakları açısından önemli değildir. Aynı zamanda İran'ın dünyaya açılan kapısı konumundadır. Ayrıca dünya petrol geçişinin yaklaşık % 40'ını sağlayan Hürmüz Boğazı'nı da kontrol etmektedir. İran'ın Basra Körfezi'nde komşuları ile çok sayıda ortak petrol ve doğal gaz sahası da mevcuttur. Örneğin dünyanın en büyük doğal gaz sahası sıfatını taşıyan Güney Pars Doğal Gaz Sahası (Katar tarafında Kuzey Doğal Gaz Sahası) Katar ile ortaktır. Ayrıca ülkenin toplam doğal gaz rezervinin % 40'ını da barındırmaktadır. Bunun dışında Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, Umman ve BAE gibi ülkeler ile de ortak petrol ve doğal gaz sahalarına sahiptir.

Bu çalışmada ilk olarak jeopolitik ve enerji jeopolitiği hakkında kısa bir açıklama yapıldıktan sonra, İran'ın petrol ve doğal gaz rezervleri ve diğer ülkelerle olan ortak petrol ve doğal gaz sahaları ile İran'ın enerji nakil hatlarındaki yeri üzerinde durulacaktır. Bu konularda bilgi verilirken, aynı zamanda İran'ın sahip olduğu bu zenginliği verimli bir şekilde kullanıp kullanmadığına da bakılacaktır.

Jeopolitik ve Enerji Jeopolitiği

İlk kez İsveçli siyasal bilimler profesörü Rudolf Kjellen tarafından 19. asrın sonlarında kullanılmaya başlanan "jeopolitik" terimi (Defay, 2005: 7), "jeo" ve "politik" sözcüklerinin biraraya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu iki sözcüğün anlamından da anlaşılacağı üzere, genel olarak belli bir toprak üzerinde yürütülen siyaset anlamına gelmektedir. Bundan hareketle her ne kadar yakın dönemde bu kavram kullanılmış olsa da, gerçekte insanoğlunun var olduğu ilk zamanlardan itibaren bazı toprak parçaları için mücadeleye girişmesi de aslında bir jeopolitik harekettir diyebiliriz. 20. asrın başında Kjellen, jeopolitiği; "Devletin coğrafi oluşum veya mekan içinde bilimsel olarak incelenmesi, devlet varlığının tabiat kanunları ve insan davranışları açısından

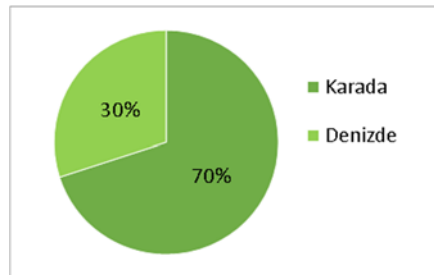
incelenmesi ve değerlendirilmesi” (Ulaş, 2011: 97) şeklinde tanımlarken, Napoleon Bonaparte ise bundan yıllar evvel, “Her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar” ((Defay, 2005: 13) diyerek bir bakıma jeopolitiği kısaca tanımlamış oluyordu. Jeopolitik, bir bilim alanı olarak 19. asrın sonlarında başlamış ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra göz ardı edilmiştir (Hasanov, 2012: 199). Fakat 1970’lerin sonlarından itibaren gazeteci ve araştırmacıların yazılarında tekrar gündeme gelmiştir (Defay, 2005: 8).

Jeopolitik, devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, ülkelerin coğrafi konumu ve fiziksel çevresi ile açıklamaya çalışır (Sönmezoğlu, 2005: 373). Başka bir deyişle jeopolitik, coğrafi alandaki etkileşimleri ve bunlardan kaynaklanan güç mücadelelerini irdeler (Defay, 2005: 8). Bu güç mücadelelerinden biri de günümüzde büyük önem taşıyan enerji alanında yaşanmaktadır. Enerji jeopolitiği olarak ifade edilen bu mücadele, bir taraftan enerji kaynaklarına sahip ülkeler ile bu kaynaklara hükmetmek isteyen ülkeler arasında, diğer taraftan da yine bu kaynaklar üzerinde söz sahibi olmak isteyen büyük güçlerin kendi aralarında yaşanmaktadır.

Enerji jeopolitiği, sadece enerji kaynaklarının bulunduğu alanları değil, enerji ile ilgili arz-talep ilişkisinin çevrelediği tüm coğrafi unsurları kapsamaktadır. Bu nedenle enerji jeopolitiği, küresel jeopolitiğin tüm gelişmelerini içermektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası artan enerji ihtiyacı ve bu ihtiyacı sağlayan kaynakların belli bölgelerde toplanması neticesinde, petrol ve doğal gaz kaynakları küresel enerji paradigması içinde önemli bir yere gelmiş ve sonuçta jeopolitik kavramından, enerji politikalarının oluşturulmasında ve analizinde yararlanılmaya başlanmıştır. Bu sebepten enerji jeopolitiği ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz rezerv bölgeleri ile bu kaynakların taşındığı transit coğrafya ve bu enerji kaynaklarının talep coğrafyası ile ilgilenmektedir (Sevim, 2012: 4380-4381). Bu açıdan zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarına sahip olan İran da enerji jeopolitiği açısından önemli bir yere sahiptir.

İran’ın Petrol Rezervleri

İran 2020 verilerine göre 155.6 milyar varil petrol rezervleri ile toplam dünya petrol rezervlerinde %9 paya sahiptir. Bu pay ile dünya sıralamasında Venezüella, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır (BP, 2020). Kasım 2019 tarihinde 53 milyar varil rezerve sahip yeni bir petrol sahasının bulunması ile sıralamada daha üst sıraya çıkacağı öngörülmektedir. Ayrıca üyesi olduğu OPEC¹ rezervlerinin %13'üne sahiptir. Petrol Rezervlerinin %70'i karada, %30'u ise deniz sahalarında. Karada bulunan rezervlerin büyük bir kısmı Irak sınırına yakın Lorestan ve Khouzestan illerinde yer almaktadır (EIA, 2019).

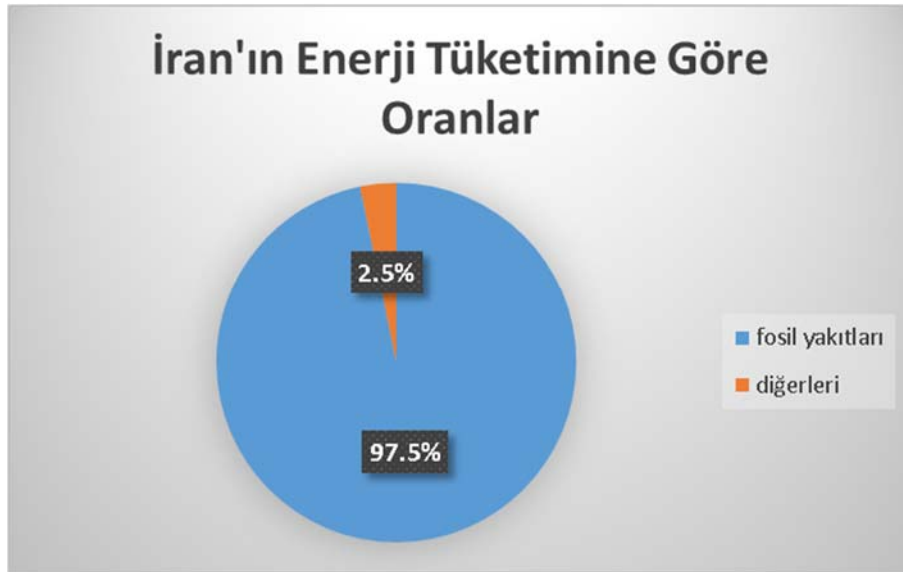
Şekil 1: İran’ın Petrol Rezervleri

Kaynak: (EIA, 2019)

¹ Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü ya da kısaca OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries); 1960 yılında Irak’ın başkenti Bağdat’ta Venezuela, İran, Irak, Suudi Arabistan ve Kuveyt’in katılımıyla kuruldu. Daha sonra sırasıyla Katar, Libya, Endonezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Nijerya, Ekvador ve Gabon da bu oluşuma katıldılar. Ayrıca OPEC dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisini elinde bulundurmaktadır.

İran'ın günlük petrol üretim kapasitesi 3.535 milyon varildir (BP, 2020). İran, ABD'nin 2018 yılında hayata geçirdiği yaptırımlardan önce, günlük 2.100 milyon varil petrol ihraç etmekteydi. Fakat ambargolardan sonra günlük petrol üretiminin 2 milyon varilin altına düştüğü tahmin edilmektedir ki, bunun yaklaşık 1.700 milyon varili ülke içinde tüketilmektedir. Bu da günlük petrol ihracatının yaklaşık 300 bin varile gerilediği anlamına gelmektedir (<https://www.radiofarda.com/a/iran-oil-revenues2020/31046997.html>, E.T. 27.03.2021). Hatırlatmak gerekir ki, 2007-2015 yılları arası, uygulanan yaptırımlar nedeniyle petrol üretiminde sürekli düşüş gözlenmiştir. Bununla birlikte önümüzdeki yıllarda İran'ın doğal gaz üretimi ve ihracatına önem vermesi, petrol üretimindeki düşüşün devam etmesine de sebebiyet verebilir. Çünkü üretilen doğal gazın % 12.2'lik kısmı petrol üretiminin devam etmesi için petrol kuyularına geri enjekte edilmektedir. Bu sebepten doğal gaz ihracatının arttırılmasına yönelik politikalar petrol kuyularına ayrılan doğal gaz miktarını düşürerek petrol üretiminde negatif etki yaratabilir. Sahip olduğu zengin rezervler sayesinde küresel doğal gaz piyasasında önemli bir aktör haline gelebilecek olan İran'ın ileriki yıllarda izleyeceği doğal gaz politikası petrol üretiminde belirleyici bir faktör olacaktır (Akhunzada ve Özkan, 2014: 8-9).

Öte yandan BP'nin 2020 raporuna göre, İran'ın birincil enerji kaynağı fosil yakıtlardan oluşmaktadır. Bu da ülke enerji tüketiminin yaklaşık %97.5'ine denk gelmektedir. Söz konusu tüketimin üçte birini petrol oluştururken üçte ikisini ise doğal gaz ve az miktarda da kömür oluşturmaktadır. Diğer %2.5'lük kalan kısmı ise nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır (<https://www.dw.com/fa-ir/a-53885120>, E.T. 26.03.2021).

Şekil 2: BP 2020 raporuna göre İran'ın enerji tüketimi

İran'ın karada bulunan 62 faal petrol sahası, Khouzestan, Kohkilouyeh ve Boyer Ahmad, Boushehr, İlam, Lorestan, Kermanshah ve Fars illerinde yer almaktadır. Ahwaz, Aghajari, Gachsaran, Maroun gibi petrol sahaları da dünyanın büyük sahaları arasında yer almaktadır. İran petrol sahaları, coğrafi konumlarına göre Güney Petrol Şirketi ve Arvandan Şirketi tarafından işletilmektedir. Diğer sahalar İran'ın Kuzey Batı'sında yer almaktadır (Terazname, 2008: 19). Son olarak Kasım 2019 tarihinde 53 milyar varil rezerve sahip yeni bir petrol sahasının Huzistan (Khouzestan) eyaletinde bulunduğu ilan edilmiştir. Bu rezerv ile İran'ın kanıtlanmış petrol rezervleri de büyük oranda artacaktır.

Şekil 3: İran'ın petrol sahaları

Karada bulunan bu sahaların yanında İran'ın denizde de pek çok petrol sahası bulunmaktadır. Denizde bulunan 16 faal petrol sahısından Bahrgan ve Khark, Bousher ilinde yer alırken; Siri ve Lavan ise Hormozgan ve Khouzestan illerinde bulunmakta ve Basra Körfezi'nin deniz tabanı ve kıyısındaki yataklarını oluşturmaktadır. Khark bölgesi, ülkenin deniz yataklarının toplam %46.6'sını oluşturmaktadır ve bu şekilde en büyük sahalar arasında yer almaktadır.

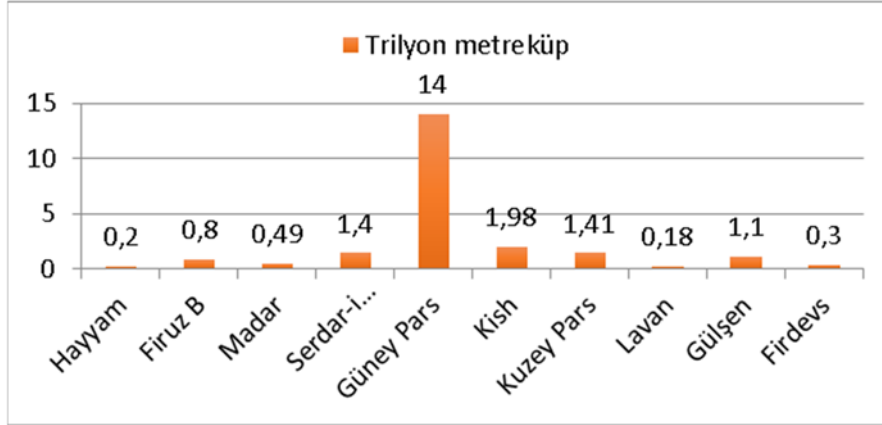
Diğer grup ortak sahalar Hazar Denizi'nde bulunmaktadır. Serdar-i Cengel (Sardare Jangal) Doğal Gaz Sahası ve Elborz (Alborz) Petrol Sahası, İran ile Azerbaycan arasındaki ortak sahalarındandır (<http://jamejamonline.ir/online/1498136105777848545> (E.T.17.02.2020)).

İran'ın Doğal Gaz Rezervleri

İran, BP'nin 2020 raporuna göre 32 trilyon m³ doğal gaz rezervle Rusya'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır (BP, 2020). Ekim 2019 tarihinde yapılan bir açıklamayla Fars eyaletinde 540 milyar m³ daha doğal gaz bulunduğu ilan edildi. Böylece İran'ın rezervleri daha da arttı (<http://www.mashal.ir/media/image/2019/10/0-0/6131.jpg> (E.T. 01.04.2021)). Fakat buna rağmen küresel doğal gaz ticaretinde önemli bir aktör konumunda değildir. Ambargolar nedeniyle doğal gaz sanayisi yeterince gelişmemiştir. Doğal gaz üretim artışı da ülkenin zengin rezervlerine rağmen beklenenden daha yavaş olmuştur. Uluslararası yaptırımlar, özellikle ham petrol ve doğal gaz projelerine yatırımı etkileyen ambargolar, İran'ın enerji sektörünün ilerlemesini yavaşlatmıştır. İran, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Çin'den sonra dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz tüketicisidir. 2016 yılında yurt içinde doğal gaz kullanımında en büyük pay elektrik enerjisi sektöründe (% 32) olurken, onu konut ve ticaret sektörü (% 29) ve sanayi sektörü (% 27) izledi (<https://www.eia.gov/international/analysis/country/IRN/background>, E.T. 01.04.2021)).

İran için doğal gaz sektörü, petrol sektörüne kıyasla daha siyasi bir alandır. İran'ın amacı hem doğal gaz üretimini, hem de boru gazı ve LNG ihracatını artırmaktır.

Ambargolar nedeniyle dünya genelinde %16.1'lik bir paya (BP, 2020) sahip olsa da, üretimde %5, ihracatta da %1'in altında bir paya sahiptir. İhracın bu kadar düşük olmasının bir sebebi de iç piyasadaki tüketimin fazlalığıdır. İran'da elektrik arzının yaklaşık %67'si gazdan sağlanmaktadır. İran, gaz üretimini artırmak için Katar ile ortak kullandığı Güney Pars Sahası'nı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Hâlihazırda 24 fazdan ancak yarısı geliştirilmiştir. İran'ın bir diğer amacı da LNG ihracatı yapabilecek düzeye gelmektir. Bu şekilde ekonomisini de geliştirmeyi hedeflemektedir (Ünal, 2016: 11).

Şekil 4: İran'ın Başlıca Doğal Gaz Rezervleri (Kaynak: EIA 2015)

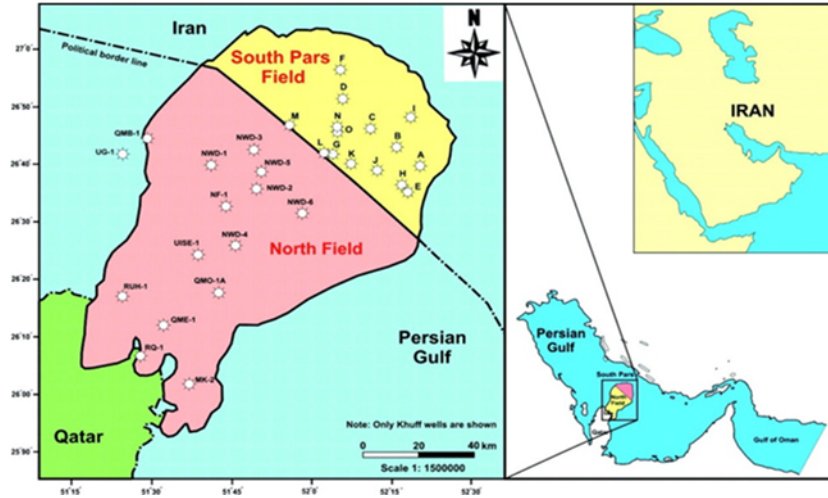
Ortak Petrol ve Doğal Gaz Sahaları

İran'ın komşuları ile toplam 28 petrol ve doğal gaz ortak sahası bulunmaktadır. Söz konusu ortak petrol ve doğal gaz sahalarından 15'i Basra Körfezi sularında yer alırken, diğer 13 saha karada bulunmaktadır. Ortak sahalarla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Bunun sebebi de İran Milli Petrol Şirketi'nin 2010 yılında sahalar hakkında yayınladığı bilgiler dışında, başka bir bilgiyi kamuoyuna sunmamış olmasıdır. İran bu ortak sahalarından diğer ülkeler kadar fayda sağlayamamaktadır. Mesela Suudi Arabistan 4 petrol ortak sahasından İran'ın 10 katı kadar petrol çıkarmaktadır. Suudi Arabistan'ın günlük kapasitesi 450 bin varil iken, İran'ın sadece 42 bin varildir. Irak örneğinde de durum buna benzerdir. Irak ile 12 ortak petrol sahası bulunan İran'ın, günlük 130 bin petrol kapasitesine rağmen, Irak bu sahalarından İran'ın iki katından fazla yani günlük 295 bin varil petrol çıkarmaktadır. Söz konusu durum diğer ortak sahalar da, örneğin, Katar ile ortak olan Güney Pars doğal gaz sahasında da aynıdır (Razavi, <http://www.daneshenaft.ir/cvid/250/content/8046/> E.T.17.03.2020). Aynı şekilde İran-Türkmenistan arasında bulunan önemli ortak sahalarından biri de Gonbadli doğal gaz sahasıdır (Terazname, 2008: 19).

İran, ortak petrol ve doğal gaz sahalarının işletilmesinde dört farklı bölgedeki komşuları ile rekabet içerisinde. İran'a uygulanan uluslararası yaptırımlar nedeniyle petrol ve doğal gaz sanayinde yabancı şirketlerin yeterince yatırım yapmaması, İran'a komşu ülkelerin ortak sahaların işletilmesinden daha fazla fayda sağlamalarına neden olmuştur. Bu ülkeler, yabancı sermayeyi kendilerine çekerek ve ortak sahaları tek taraflı geliştirerek dengeyi kendi lehlerine çevirmişlerdir. Nitekim uzmanlara göre, eğer ortak sahalar tek taraflı işletilirse, uzun vadede sahaların petrol ve doğal gaz çıkaran ülke tarafına kayma ihtimali vardır. Dolayısıyla İran bu durumdan milyarlarca dolar zarar etmektedir (Omidvar, http://www.bbc.co.uk/persian/business/2012/07/120701_ka_sanctions_iran_oil_gas.shtml, E.T.15.02.2020).

Katar ile Ortak Sahalar

Güney Pars (Pars-i Cunub-i) Doğal Gaz Sahası, 1.800 trilyon m³ rezerv ile dünyanın en büyük doğal gaz sahaları arasında yer almaktadır. Saha, 9.700 km² yüzölçümüne sahiptir ve bunun 3.700 km² si İran kara sularında, 6.000 km² si ise Katar kara sularında bulunmaktadır. Saha toplam 40 trilyon m³ doğal gaz rezervi ile dünya doğal gaz rezervlerinin %21'ini oluşturmaktadır. İran'a ait olan kısmın toplam doğal gaz rezervi 14.2 trilyon m³ ve bu da 19 milyar varil doğal gaz ürünlerine denk gelmektedir. Bu kapasite İran'ın doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ına, küresel doğal gaz rezervlerinin ise %8'ine denk gelmektedir. Katar 1991 yılından itibaren söz konusu sahayı işletmesine rağmen, İran aynı bölgede ancak 12 sene sonra doğal gaz çıkarmağa başlayabilmiştir. Katar, ortak doğal gaz sahasından günlük 650 milyon m³ doğal gaz çıkarmaktadır. Bu rakam İran'ın aynı sahadan çıkardığı doğal gazın yaklaşık iki katına denk gelmekteydi (Azad, 2015: 6). Ancak İran'ın son yıllardaki yatırımları sonucu, söz konusu sahadan çıkarılan doğal gaz miktarı Katar'ın çıkardığı miktara yaklaşmıştır. Fakat sahanın petrol tabakasının istihsalı konusunda İran, Katarın gerisindedir. İran günlük 50 bin varil petrol çıkarırken, Katar 450 bin varil çıkarmaktadır (<https://www.irna.ir/news/83004271/>, E.T. 20.03.2021). Güney Pars ortak doğal gaz sahasının işletilmesindeki bu gecikmenin İran'a günlük zararı 100 milyon dolar olmuştur. Yani bugüne kadar İran işletmedeki gecikmeden dolayı yüzlerce milyar dolar zarara uğramıştır. Bunun yanı sıra İran, kendisine uygulanan uluslararası yaptırımlar nedeniyle büyük mali sorunlar da yaşamaktadır. Bu da İran'ın milyarlarca dolar kaybına neden olmaktadır (Darvishi ve Nojumi, 2007: 180).

Şekil 5: Güney Pars Ortak Doğal Gaz Sahası

Suudi Arabistan ile Ortak Sahalar

Esfandiyar Petrol Sahası 532 milyon varil rezerviyle Suudi Arabistan ile ortak sahadır. Suudi Arabistan kendi tarafında bulunan rezervden faydalanırken, İran sahanın işletmesini önce bir Malezya şirketine devretmiş; ancak sonradan bu şirket anlaşmayı feshederek geri çekilmiştir. Diğer bir ortak saha da Frouzan Petrol Sahasıdır. Buranın günlük üretim kapasitesini 80 bin varile çıkartması için İran çalışmalarını sürdürmektedir (Aherin, 2015: 7). İran bu sahadan 1978 yılında günlük 180 bin varil çıkarırken, günümüzde sadece 45 bin varil çıkarabilmektedir. Suudi Arabistan ise 405 bin varil ile İran'ın yaklaşık 9 katı petrol çıkarmaktadır (<https://www.irna.ir/news/83004271/> E.T. 20.03.2021).

Bu sahaların dışında Farzad A ve Farzad B küçük sahalar arasında yer alan ortak doğal gaz sahalarındandır. Farsi Yarım Adası'nda bulunan bu sahaların sondaj işlemleri sürmektedir. İran söz konusu sahaların ortaklaşa işletilmesiyle ilgili olarak Suudi Arabistan hükümetine öneri götürmesine rağmen, karşı taraftan herhangi bir olumlu yanıt alamamıştır (Montahayi, 2010: 10). Ayrıca Suudi Arabistan söz konusu 4 sahadan toplam günlük 450 bin varil çıkarırken, İran yaklaşık 45 bin varil çıkarabilmektedir (<http://ayaronline.ir/1397/12/288616.html>, E.T. 22.03. 2021).

Birleşik Arap Emirlikleri ile Ortak Sahalar

İran, Birleşik Arap Emirlikleri ile 5 ortak petrol ve doğal gaz sahasına sahiptir. Salman Petrol-Doğal Gaz Sahası 4.73 milyar varil petrol ve 183,5 milyon m³ doğal gaz rezerviyle, Birleşik Arap Emirlikleri ile olan ortak sahalarındandır. Araştırmalara göre sahanın %70'i İran tarafında, %30'u ise Birleşik Arap Emirlikleri sahasında bulunmaktadır. BAE, 10 yıl öncesine kadar Salman petrol ve doğal gaz sahasından İran'ın yaklaşık 6 katı kadar petrol çıkarmaktaydı. Fakat İran'lı yetkililerin açıklamasına göre, günümüzde İran günlük 41 bin varil çıkarırken, BAE ancak 10-15 bin varil çıkarmaktadır (<http://farhikhtegandaily.com/news/24009/> 25.03.2021). Farzam ve Nosrat diğer ortak petrol sahalarındandır. Bunlardan Nosrat Petrol Sahası 2009'da günlük 5.400 varil üretirken, 2010 yılına gelindiğinde ise 2.000 varile gerilemiştir. Günlük üretim kapasitesinin 16.500 varile çıkarılması planlanmıştı, fakat karşı taraf yatağa su basınca, planın hayata geçirilmesi ekonomik olmayacağından akim kalmıştır. Diğer sahalar ise hala işletilmemektedir (Montahayi, 2010: 11). Ayrıca Nosrat petrol sahasından BAE, 1969 yılından itibaren petrol çıkarmağa başlamasına rağmen, İran tarafı ancak 1986 yılında petrol çıkarabilmiştir. Falate Ghareh Petrol Şirketi'nin (Felat-i Garre) müdürlerinden birinin ifadesine göre, BAE tarafının petrol sahasına su pompalandığı için, sahanın %98'lik kısmından petrol çıkarılması ekonomik değil, sadece %2'lik bölümünden petrol çıkarılabilir. Tahminlere göre sahada toplam 188 milyon varil petrol bulunmaktadır (<http://www.daneshenaft.ir/cvid/250/content/8046.aspx> 22.03.2021). Günümüzde sahadan ne kadar petrol üretildiğine dair bir veri mevcut değildir.

Kuveyt ile Ortak Sahalar

Basra Körfezi sularında bulunan Arash Doğal Gaz Sahası 368 milyar m³ doğal gazla, Kuveyt-Suudi Arabistan ile İran arasında ortak olan tek sahadır. İran, sahanın kendine ait olduğunu iddia ederken, Kuveyt hükümeti ise sahanın iki ülkeye ait olduğunu ileri sürmüştür. Yaklaşık 20 yıl süren sınır anlaşmazlığı sonrası İran ile Kuveyt 2001 yılında deniz sınırlarını belirlemek amacıyla görüşmelere başlamışlar, fakat bir sonuca varamamışlardı. Bunun akabinde İran sahada arama yapmak için kazı aletleri indirmiş, buna karşılık Kuveyt hükümeti de İran'ı uluslararası mahkemelere şikayet edeceğini duyurmuştu. Sonuçta İran herhangi bir faaliyet başlatmadan geri adım atmıştır (https://www.radiofarda.com/a/f35_iran_kuwait_saudi_aryan/27903402.html, E.T. 12.02.2020). 12 yıllık bir çekişmeden sonra 2000 yılında ise Suudi Arabistan ile Kuveyt kendi aralarında anlaşmışlardır. Son verilere göre söz konusu ülkeler günlük 500'er milyon metre fut doğal gaz çıkarırken, İran henüz bir girişimde bulunmamıştır (<http://farhikhtegandaily.com/news/24009/>, E.T. 10.02.2020). Ayrıca söz konusu saha doğal gazın yanı sıra petrol de barındırmaktadır. Saha Suudi Arabistan ve Kuveyt arasındaki tarafsız bölgede yer almakta ve El Devre Petrol Sahası olarak geçmektedir. Suudi Arabistan ve Kuveyt'in tarafsız bölgede bulunan Hafci ve Vefra Petrol Sahalarını

işletmeleri, İran- Kuveyt arasındaki ortak petrol ve doğal gaz sahasını da İran aleyhine etkilemektedir (<https://www.mehrnews.com/news/4758758/>, E.T. 1.04.2021). Suudi Arabistan ve Kuveyt arasındaki ortak Hafci petrol sahasının günlük üretim kapasitesi 500-600 bin civarındadır. Çevresel nedenlerden dolayı 2014 yılında petrol çıkarımı durdurulmuştur. Ancak iki ülke 2020 yılından itibaren tarafsız bölgeden tekrar petrol çıkaracaklarını için anlaşmalarını duyurmuşlardır. Tarafsız bölgede Hafci petrol sahasının dışında Vefra Petrol sahası da bulunmaktadır ki o da 2015 yılında kapatılmıştır. <https://www.bloomberght.com/kuveyt-ile-suudi-arabistan-in-ortak-petrol-sahasi-vefra-da-uretim-yeniden-basladi-2259500> (E.T. 2.04.2021).

Umman ile Ortak Sahalar

Hürmüz Boğazı'nda (Basra Körfezi'nde) bulunan Hengam Petrol-Doğal Gaz Sahası, 700 milyon varil petrol ve 2 trilyon m³ doğal gaz rezerviyle Umman ile ortak bir sahadır. Sahanın %80'i İran'a, %20'si Umman'a ait olmasına rağmen, 2009 yılında sahadan petrol çıkarmağa başlayan Umman, bir yıl içinde (2010'a kadar) 3 milyon varil petrol çıkarabilirken, İran 2010 yılında ancak günlük 4.000 varil üretimle başlayabilmiştir. Bu ise İran'ın payına düşen 14 milyon varilin çok gerisindedir (<http://www.iranpetrotech.com/education/learning-papers/offshore-education/>, E.T. 21.02.2020).

Petrol alanında faaliyet gösteren Mobin Saze Gostr-i Halic-i Fars Şirketinin müdürü Babak Abbaspour 2018 yılında Tasnim Haber Ajansına verdiği bir röportajında, İran'ın söz konusu ortak sahanın geliştirilmesi ile ilgili her hangi bir planının olmadığını, Umman tarafının tek taraflı olarak sahadan petrol çıkardığını ve İran'ın sahayı geliştirebilecek bir mali gücü olmadığını dile getirmiştir (<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/10/16/1620440/>, E.T. 01.04.2021).

Irak ile Ortak Sahalar

İran'ın rakamsal olarak en çok ortak sahası Irak'ladır (12 ortak saha). Naftshahr (Neftşehir) Petrol Sahası, 70 seneden beri işletilmekte olan önemli ortak sahalardandır. Azadeghan, Yadavaran, Dehloran, Azar ve Paydar-i Gharb diğer ortak petrol sahalardandır. Azadeghan sahası 2007 yılında keşfedilmiş ve dünyanın önde gelen büyük yataklarından sayılmaktadır. Tahminlere göre saha 33 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Eski büyük petrol yataklarının ikinci yarı ömürlerine girmelerinden dolayı, bu saha İran için bir ümit kaynağıdır. Ancak ambargoların yarattığı zor şartlar, yabancı petrol şirketlerinin faaliyetlerini engellemektedir (<http://www.mashreghnews.ir/fa/news/164616/> E.T.20.03.2021). Bu sebepten sahanın işletilmesi ve geliştirilmesi için 2001 yılında Japonya İnpex Şirketi ile günlük 260.000 varil petrol üretimi konusunda bir anlaşma imzalanmış, ancak ABD'nin baskıları sonucu 2010'da şirket anlaşmadan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından Çin şirketi günlük 320.000 varil petrol üretimini öngören bir anlaşma imzalamıştır. Fakat son zamanlarda anlaşmadan vazgeçeceği yönünde haberler yayılmağa başlamıştır. Böylece yabancı şirketlerin faaliyetleri hiçbir fayda sağlamadan sona ermiş olacaktır. Günümüzde Azadegan sahasından iç imkanlara dayanarak günlük 50.000 varil petrol üretilmektedir. Irak'la olan bir başka ortak petrol sahası da Azar Petrol Sahası'dır. Tahminlere göre saha 2.5 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Ayrıca sahadan günlük 400 bin varil petrol çıkarılması beklenmektedir. Sahanın işletme aşamaları sürmektedir. İran kendi payını kendi olanakları ile işletmeye çalışırken, Irak tarafı ise Rus şirketi Gazprom, Malezya petrol şirketi Petronas, iki Güney Kore petrol şirketi ve Türk petrol şirketleri aracılığıyla

yapmaktadır (Mohammadi, 2014: 4). Günümüzde sahadan günlük 65 bin varil petrol çıkarılmaktadır (http://www.azar-co.com/fa/?page_id=225 (E.T. 24.03.2012)).

Irak tarafına gelince, bu sahalar yabancı şirketlerin ilgisini çekmiş ve milyarlarca dolar yatırım yapmışlardır. Irak hükümeti Ocak ve Aralık 2009 yılında 84 milyar varil petrol rezerve sahip olan 16 petrol sahasını açık artırma ile yabancı petrol şirketlerine sunmuşsa da ancak 11 sahanın işletmesini devredebilmiştir. Irak, petrol üretimini 2010 yılından 2017 yılına kadar 2,5 milyon varilden, 12 milyon varile yükseltmeği planlamış ve bu doğrultuda 2009 yılında ihaleye giren İngiltere, Rusya, Fransa, Çin, Norveç ve Malezya gibi ülkelerin şirketleri petrol ihalelerini kazanmışlardır (Yadegari: 2014: 5-6). Bu doğrultuda Irak 9 (2009-2018) yıl zarfında petrol üretimini 2.3 milyon varil arttırarak petrol üretimini günlük 4.6 milyon varile çıkarmıştır. Böylece İran'ın OPEC'teki ikinci petrol üreticisi konumu da Irak'a geçmiştir (<https://donya-e-eqtesad.com/> 20.03.2021).

Günümüzde İran yetkilileri Ortak sahaların işletilmesi konusunda Irak'tan geri olmadıklarını ileri sürmektedirler. Örneğin Cumhurbaşkanı Hasan Rouhani 2021 Mart'ında Azer petrol sahasının geliştirilmesinin açılış törenindeki konuşmasında, Güney Pars doğal gaz sahasında Katar ile aynı seviyeye geldiklerini ve Irak ile olan ortak petrol sahalarında da üretimi 5 kat daha arttırdıklarını ileri sürmüştür. Fakat söz konusu açıklamaların ardından birkaç saat geçmeden, İran Meclisinde bir yasa tasarısı geçti ve Meclis, Petrol Bakanlığının (Enerji Bakanlığı), ortak petrol ve doğal gaz sahalarının işletilmesi konusunda daha titiz davranması istedi. Bu da akıllara Cumhurbaşkanı ve Enerji Bakanının açıklamalarının pek de inandırıcılığının olmadığını göstermektedir (<https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-3745483> (20.03.2021)).

Ayrıca ortak sahaların işletilmesi konusunda 2008 yılından beri iki ülke yetkilileri arasında birkaç mutabık zaptı imzalanmışsa kağıt üzerinde kalmıştır. En son imzalanan ise 2019 yılındaki Naftshahr (Neftşehir) ve Khorramshahr (hürremşehir) ortak petrol sahalarının işletilmesi ile ilgilidir (www.shana.ir/news/288278/ (E.T. 20.03.2021)).

Azerbaycan ile Ortak Sahalar

İran, devrimden önce Hazar Denizi'nde bazı yabancı şirketler aracılığıyla petrol ve doğal gaz keşif araması yapmasına rağmen bir sonuç alamamıştır. İran Milli Petrol Şirketi, Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz keşif ve üretim faaliyetleri gerçekleştirmek için 1998'de Hazar Milli Petrol Şirketi'ni kurmuş, ancak ciddi bir sonuç elde edememiştir. İran'ın Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz rezervleri ile ilgili kesin bir rakam mevcut değildir. Buna karşın İran tarafı petrol rezervlerinin 12 milyar varil olduğunu ileri sürmektedir (Zehayer, 2007: 17).

Sovyetlerin dağılması ve ardından Hazar Denizi'nin hukukî statüsüyle ilgili ortaya çıkan ve hâlâ çözüme kavuşmamış sorunlar, İran'ın Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarına yönelik politikalarını olumsuz etkilemektedir. Çünkü önceleri bu konuda Rusya'nın desteğini alsa da, sonradan Rusya'nın İran'ın zararına Kazakistan ve Azerbaycan ile Hazar konusunda anlaşmalar yapması İran'ı sıkıntıya sokmuştur. Hazar'daki ortak paylaşım konusunda kendisini sadece Türkmenistan desteklemiştir (Dilek, 2011: 48-49). 2003 yılında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan kendi bölgelerindeki deniz dibinin paylaşımı konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan %17, Rusya %19 ve Kazakistan %27 pay alacaktır (Avcı, 2014: 5). Görüldüğü üzere İran devre dışı bırakılmıştır.

Hazar Denizi'nde bulunan Alvand (Elvend) ve Alborz (Azerbaycan tarafında Alov, Araz ve Şerg olarak adlandırılır) petrol sahaları İran ile Azerbaycan arasındaki ortak sahalardandır. Tahminlere göre bu iki sahanın petrol rezervi 15-50 milyar varil civarındadır (<https://www.mehrnews.com/news/4754989/> E.T. 22.02.2020).

İran, Alborz (Elborz) Petrol Sahası olarak adlandırdığı sahadan petrol çıkarmaması yönünde Azerbaycan'a nota vermiş ve bu anlaşmazlık 2002'ye kadar devam etmiştir. Krizin devamı olarak 2007 yılında İran savaş uçakları Azerbaycan hava sahasına girmişlerdir. . Azerbaycan'ın 2001 sonrası ABD, İsrail ve Gürcistan ile yakınlaşması sonucu NATO ile askeri işbirliğinin artması, İran'ı daha da tedirgin etmiş ve Ermenistan ile ittifaka itmiştir. İran, bölge enerjisinin dış güçler tarafından işletilmesine ve ihraç edilmesine karşı çıkmaktadır. 2008 yılında Rusya-Gürcistan arasında çıkan savaş sonrası, dönemin İran Dışişleri Bakanı Manouchehr Mottaki, İran'ın bölgeye yönelik dış politikasının "yabancı ülkelerin müdahale ve etkilerini önlemeye" dayalı olduğunu ifade etmiştir. Buna göre Kafkasya'nın istikrarı İran açısından hem içe yönelik etniksel sorunlardan dolayı, hem de dışa yönelik enerji ve ticari malların bölge ülkeleri ve AB'ye ulaşması açısından oldukça önemlidir (Firouzabadi, 2010: 213-219).

Alborz petrol sahası üzerindeki anlaşmazlık 2018 yılında iki ülke arasında imzalanan mutabakat ile bir nebze çözüme kavuşma aşamasına gelmiştir. Mutabakat taraflarca uygulanması zorunlu olmasa da pozitif bir adım niteliğindedir. Söz konusu mutabakata göre saha yarı yarıya ortaklaşa işletilecektir (<https://www.ettelaat.com/mobile/?p=87833&device=phone> (20.03.2021)).

İran'ın Enerji Nakil Koridorlarındaki Yeri

Sovyetler Birliği döneminde Hazar Havzası pasif bir jeopolitik bölge olmasına rağmen, Soğuk Savaş sonrası bölge ve bölge dışı güçlerin rekabet alanı haline dönüşmüştür. Hazar çevresindeki ülkelerin açık denizlere yollarının olmaması, günümüzde bölgede bulunan petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına nasıl ve hangi koridordan nakledileceği uluslararası bir anlaşmazlık ve rekabet konusu haline gelmiştir. Bu durum ekonomik bir özellik taşımaktan ziyade politik bir boyut taşımaktadır. 1990'lardan günümüze Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının hangi ülkelerin toprakları üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılacağı tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda 1998 yılında ABD başkanı, Richard Morningstar'ı "Hazar Enerji Havzası Diplomasisi" koordinatörü olarak atamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren temsilcinin görevi, Hazar Havzası petrol ve doğal gazının işletilmesinde ABD'nin politikalarını koordine etmektir ([https://useu.usmission.gov/mission/useu/former-useu-ambassadors/richard-l-morningstar/#:~:text=SinceDiplomacy,\(05.08.2020\)](https://useu.usmission.gov/mission/useu/former-useu-ambassadors/richard-l-morningstar/#:~:text=SinceDiplomacy,(05.08.2020))). Günümüzde söz konusu görev ABD Dışişleri Bakanlığının bünyesinde Avrasya Enerji Özel Temsilcisi aracılığı ile yürütülmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin çoklu boru hattı stratejisi, Avrupa Birliği'nin boru hatları konusundaki büyük yatırım programları ve uluslararası petrol şirketlerinin çıkarları, hatların şekillenmesini etkileyen önemli faktörlerdir. ABD çoklu boru hatları stratejisini geliştirerek, Rusya toprakları içerisinde bulunan (SSCB döneminden kalan) petrol ihraç hatlarını devre dışı bırakıp, Rusya'nın bölge üzerindeki etkisini azaltmak istemektedir (Pamir, 2006: 165). Nitekim Doğu-Batı ve Kuzey-güney koridorları çeşitli ülkeler tarafından kendi çıkarları ekseninde planlanmış veya planlanmaktadır.

Aşağıda bu koridorlar ve İran'ın bu koridorlardaki yeri daha doğrusu ne kadar yeri olduğu hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Kazakistan-İran Takas (SWAP) Yolu ile Petrol Transferi

1996 yazında Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ile İran Cumhurbaşkanı Rafsancani arasında ABD'nin onay vermesi ile Takas Anlaşması imzalanmış ve böylece 1997'den itibaren petrol takası başlamıştır. Bu anlaşma ile yıllık 2-6 milyon ton arasında değişen Kazak petroleri Hazar üzerinden İran'ın kuzeyine gönderilecek, aynı miktarda İran petrolü de güneyden dünya pazarına sunulacaktı. Ancak İran 26 Mart 1997 yılında, Kazak petrolündeki kükürt oranının fazla olduğunu bahane ederek anlaşmayı askıya almıştır. Kazakistan aynı sıkıntıyı daha önce de Rusya ile yaşamış yine zarara uğramıştı. Daha sonraları ise İran, takas uygulamasında yeni öneriler sunarak, alternatif ihraç yollarına karşı avantaj sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda İran Petrol Bakanı Bijan Zanganeh, 1 Ocak 2000'den geçerli olmak üzere %30'luk bir indirim sözü vermiştir (Baycaunova, 2000: 265). Bu şekilde daha önce 1996 yılında başlayan takas yöntemi 1997'de kesilse de, İran'a uygulanan ambargolara kadar aralıklarla devam etmiştir. 2015 yılında nükleer anlaşması sonrası ambargoların kalkmasıyla birlikte ise takas işlemi tekrar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda Kazakistan Enerji Bakanı Vladimir Şkolnik, başkent Astana'da gerçekleştirilen Avrasya Enerji Forumu'nun ikinci gününde yaptığı basın toplantısında, İran'a karşı uygulanan ambargoların tamamıyla kalkmasıyla birlikte takas işlemlerini yeniden başlatmaya hazır olduklarını açıklamıştır (<http://aftabeyazd.ir/?newsid=15239> (E.T.23.03.2021)).

Azerbaycan-İran Doğal Gaz Takası Boru Hattı

Azerbaycan, Karabağ'ın 1992 yılında işgal edilmesinden beri Ermenistan ile kriz yaşamaktadır. Ayrıca Ermenistan'ın bir parçasının Nahçıvan ile Azerbaycan arasında bulunması Nahçıvan'ı fiili olarak Azerbaycan'dan ayırmaktadır. Bu durum da, Ermenistan topraklarının kullanılmasını imkânsız kılmaktadır. Bu sebepten Nahçıvan'ın enerji sorununun giderilmesi için, Haydar Aliyev iktidarı 1993'te İran'a bir ziyarette bulunarak iki ülke arasında doğal gaz takası için anlaşma imzalamışlardır. Bu ziyaret sırasında İran'dan Nahçıvan'a doğalgaz sevkiyatı için Khoy-Jolfa (Hoy-Colfa) doğal gaz boru hattı inşa edilmesi sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmenin hayata geçirilmesi ancak 13 yıl sonra, 2004 yılının Ağustos ayında iki ülke arasında yeni takas anlaşması imzalanarak gerçekleşmiştir. Enerji bağlamında, iki ülke arasında ilk anlaşma olarak bilinen bu anlaşmaya göre, İran 25 yıllık bir süre için günlük 1 milyon m³ doğalgazı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne ihraç edecektir. Söz konusu anlaşma 20 Kasım 2005 yılında iki ülkenin cumhurbaşkanlarının katılımıyla gerçekleşmiştir (<http://naftema.com/news/38564> E.T 23.01.2020). Ayrıca Azerbaycan'dan Bakü-Astara doğal gaz boru hattıyla İran'a sevk edilen doğalgaz, Hoy-Culfa (Khoy-Jolfa) doğal gaz boru hattıyla Nahçıvan'a takas (swap) edilmektedir. Sonraki yıllarda iki ülke arasındaki enerji işbirlikleri artmış ve 2010'da yeni bir sözleşme imzalanarak İran'ın, Azerbaycan'a günlük 2 milyon m³ doğal gaz ithal etmesi öngörülmüştür. Ancak sözleşme günümüze dek hayata geçirilememiştir (http://www.petronet.ir/oilcountries/-/asset_publisher/jOF6inRV3JB4/content/id/2383060 E.T.24.02. 2020).

Türkmenistan-İran Doğal Gaz Boru Hattı

1995 yılında, Türkmen doğalgazının İran'a ihraç edilmesi bağlamında, Korpeje-Kordkuy Doğal Gaz Boru Hattı inşası için iki ülke arasında 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. 200 km uzunluğunda olan hat 1997 yılında devreye girmiştir. Hattın taşıma kapasitesi ilk aşamada yılda 4 milyar m³ olup daha sonraki yıllarda bu miktar 8

milyar m³ seviyesine çıkarılmıştır. Hattın kapasitesi, 2010 yılında açılan ikinci faz ile 18 milyar m³'e kadar yükseltilmiştir. 1.204 km uzunluğundaki hat ile iki ülkenin doğalgaz şebekeleri birbirine bağlanmıştır. İran, Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı ülkenin doğu ve kuzey doğu illerinde kullanmaktadır. Nitekim söz konusu boru hattı bir taraftan iki ülke için doğal gaz takası fırsatı yaratmış, diğer yandan ise İran için ülkenin batısından, Türkiye ve Avrupa'ya doğal gaz ihracı fırsatı yaratmıştır (Roberts, 2003: 154).

Diğer bir boru hattı da Devletabad-Serahs-Hangeran Doğalgaz Boru Hattıdır. Bu hat Temmuz 2009'da Türkmenistan ile İran arasında imzalanan anlaşma sonucu, Türkmen Nebitgaz tarafından inşa edilmiştir. 6 ayda yapılan bu hattın uzunluğu 30.5 km'dir. İlk etapta 6 milyar m³ gaz akışı yapılan hattın yıllık taşıma kapasitesi 12 milyar m³'tür. Yukarıda bahsedilen Türkmenistan'ın batısındaki Korpeje doğal gaz sahasından İran'a yapılan 8 milyar m³ gaz miktarı bu hatla beraber 14 milyar m³'e çıkmıştır. Türkmenistan'ın Devletabad doğal gaz sahasından çıkarılan gaz, İran'ın Meşhed Eyaleti'ne ulaşmaktadır (<http://www.milliyet.com.tr/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi/dunya/dunyadetay/06.01.2010/1182585/default> E.T 01.04.2021).

Bahsi geçen kapasiteye rağmen günümüzde Türkmenistan'dan alınan yıllık 6 milyar m³ doğal gaz sadece İran içinde tüketilmektedir. Buna rağmen fiyat anlaşmazlığı yüzünden 2007 kış aylarında Türkmen doğalgazını kesmiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı iki ülke yeni ek sözleşme imzalamak zorunda kalmış ve 2009 yılından itibaren de piyasa fiyatı şartı koyarak anlaşmışlardır (http://www.bbc.com/persian/lg/business/2008/12/081231_he_gas_iran_price.shtml E.T. 01.04.2021). 2007 yılı anlaşmasına göre İran doğal gaz fiyatını 9 kat daha artıracığına Türkmenistan'a taahhüt da bulunmuştur. Fakat Türkmenistan'ın ısrarına rağmen İran anlaşma fiyatına uymamıştır. Bu sebepten Türkmenistan kışın soğuk aylarında birkaç kez İran'a doğal gaz ihracatını durdurmuştur. İki ülke arasındaki anlaşmazlığın devam etmesi sonucu Türkmenistan 2017 yılında konuyu Uluslararası Adalet Divanı'na götürmüştür (<https://www.independentpersian.com/node/71141/> (E.T. 01.03.2021).

Orta Asya Petrol Boru Hattı

Bu hat ABD tarafından, İran'ın enerji ve bölgesel gücünü kırmak için tasarlanmıştır. Amaç Hazar petrolünü Kazakistan'dan başlayarak Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaştırmaktır. Hattın planı bizzat ABD'li Unocal Şirketi ve Arap firması Delta tarafından çizilmiştir. 700 km'si Afganistan'dan geçecek hattın 1.670 km olması planlanmışsa da, hem ekonomik hem de güvenli olmaması nedeniyle dondurulmuştur (Amirahmadi, 2001: 163).

Şekil 6: Orta Asya Petrol Boru Hattı

TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmen gazının Güney Asya'ya taşınma fikri 1990'larda ortaya atılmışsa da ancak 2010 yılında Aşkabat'ta yapılan TAPİ zirvesinde netleşmiş ve iki yıl sonra da nihai anlaşma yapılmıştır. Kısa adı TAPİ olan Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan hattını ABD ve Rusya da desteklemiştir. 1.814 km uzunluğunda olacak hattın 214 km'si Türkmenistan'dan, 774 km'si Afganistan'dan ve 826 km'si de Pakistan topraklarından geçerek Hindistan'ın Fazilka bölgesine ulaşması planlanmıştır (<https://www.cihan.com.tr/tr/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistani-baglayan-hattin-temeli-atildi-1965817.htm> E.T. 17.02.2020). Bu anlaşma ile 30 yıllık süreyle Türkmen gazının Güney Asya'ya bu hat ile taşınması kararlaştırılmıştır. 2017 yılında faaliyete geçmesi planlansa da henüz bitirilememiştir. ABD desteklediği bu proje ile NATO'dan sonra, bölgedeki stratejik gücünü korumak istemektedir (İsmayılov ve Budak, 2014: 42). TAPİ projesinin bir başka amacı da Afganistan'da istikrar sağlama ve Pakistan ile Hindistan arasında dostane ilişkiler kurmaktır. Bu proje Orta Asya ile Güney Asya'nın birleştirilmesi bağlamında Modern İpek Yolu Projesi olarak da adlandırılmaktadır (Purtaş, 2011: 28).

Aşağıda anlatılacağı üzere, İran, jeopolitik avantajlarına rağmen, 1995'ten beri görüşmeleri başlanan Barış Doğal Gaz Boru Hattı adıyla bilinen İran-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı'nı hala hayata geçirebilmiş değildir ve bu hattın ne zaman faaliyete geçeceği de belli değildir. Aksine TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı bu hattın yerini almış durumdadır.

Barış Boru Hattı Projesi

1995 yılında bir araya gelen İran ve Pakistan, İran'ın Güney Pars gaz sahasından, Pakistan'ın Karaçi şehrine kadar uzanacak bir doğal gaz boru hattı inşa edilmesi için anlaşmışlardı. 1999 yılında ise İran ve Hindistan imzaladıkları bir ön anlaşma ile boru hattının Pakistan'dan Hindistan'a da ulaşması için karar almışlardı. Bu amaçla 2005'te imzalanan mutabakat zaptı ile Hindistan da projeye dahil edilmişti. Ancak Hindistan, ABD'nin projeye karşı çıkması nedeniyle, Pakistan'daki güvensiz ortamı ve maliyet yüksekliğini bahane ederek 2007'de projeden çekilmiştir. Sonuçta "Barış Boru Hattı" olarak da bilinen "İran-Pakistan-Hindistan Doğal Gaz Boru Hattı" projesi hayata geçirilememiştir. Bütün bunlara karşın 2010 yılında İran ve Pakistan yeniden bir araya gelerek, İran doğal gazının 2015 yılında Pakistan'a ulaştırılması için boru hattının bitirilmesine karar vermişlerdir (Şenyurt, http://www.bilgesam.org/incele/79/-iran-hindistan-iliskilerinin-sinirlari/#.VwYXU_mLTIV E.T.17.02.2020). Bu anlaşma ile 2015 yılı ortalarından itibaren İran'dan Pakistan'a günde en az 20 milyon metreküplük doğal gaz akışı sağlanması hedeflenmiştir (<http://www.hurriyet.com.tr/abdyi-kizdiracak-boru-hattina-imza-turkiyede-atildi-14138841> E.T.22.01.2020). Fakat İran'a uluslararası yaptırımların devam etmesi ve ABD ile uluslararası toplumunun yaptığı baskılar sonucunda Pakistan, kendi tarafındaki hattın inşasını durdurmuştur.

İP (İran-Pakistan) Boru Hattı ile ilgili olarak İran, kendi tarafındaki Asalouyeh-İranshahr arasındaki 907 km uzunluğundaki boru hattını tamamlamıştır. Pakistan sınırına kadar kalan 320 km'lik kısmı da tamamlanmak üzeredir. Ancak Pakistan ile anlaşmazlığı yüzünden Hindistan, Pakistan toprakları yerine Umman Denizi altından 1.400 km'lik boru hattı ile İran'dan doğal gaz ithal etmeyi planlamaktadır. Boru hattının günlük kapasitesinin ise 31 milyon m³ olacağını tahmin edilmektedir (Valdani, 2010: 60).

Şekil 7: Barış Boru Hattı

Mart 2016'da Pakistan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Ruhani, iki ülke arasında yapımı için anlaşılan Barış Boru Hattı Projesi'nde, kendi üzerlerine düşeni yaptıklarını ve Pakistan'dan da bunu beklediklerini ifade etmiştir. Navaz Şerif ise bu projenin yeniden ihya edilmesinde kararlı olduklarını söylemiştir (<http://turkish.tribe.ir/makaleler/siyasi-makaleler/item/353582-h> E.T.09.02.2020). Pakistan Enerji Bakanı Khaghan Abbasi Financial Times'a verdiği demeçte, Nükleer Anlaşma sonrası IP boru hattı için de engellerin kalktığını vurgulayarak hattın inşasına başlayacaklarını bildirmiştir (Abbasi, <http://www.donya-e-ektesad.com/news/801680/> 25.02.2020).

Türkmenistan- İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı

Bağımsızlığını kazandıktan sonra petrolünü Avrupa'ya pazarlamak isteyen Türkmenistan için İran, Rusya dışındaki önemli alternatiflerden biri olmuştur. Çünkü Türkmen doğal gazının İran ve Türkiye yolu ile Avrupa'ya gitmesi daha ekonomik idi. Bu bağlamda İran üzerinden geçip Avrupa'ya ulaşan ve 1.400 km uzunluğunda olan boru hattının inşası için daha 1994-95 yılları arasında görüşmeler yapılmıştı. Söz konusu hattın yıllık kapasitesi 28 milyar m³ idi. Bu kapasitenin 18 milyar m³'ü Türkiye'ye, 10 milyar m³'ü ise Avrupa'ya gidecekti. Projenin doğal gazı Türkmenistan ve İran'dan temin edilecekti (Olcott, 2006: 212). Fakat 1996 yılında Türkmenistan ani bir kararla projeden çekildiğini ilan etti. Bu daha ziyade İran'ı yalnızlaştırmak isteyen ABD'nin baskısı ile olmuştu. Bu projenin yerini sonraki yıllarda inşa edilen Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı almıştır.

Diğer bir konu ise İran ve Rusya'nın, siyasi nedenlerden dolayı, Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi altından boru hattı ile Azerbaycan'a ve oradan da Türkiye üzerinden AB'ye gitmesine karşı çıkmalarıdır. Rusya, Trans Hazar olarak anılan bu boru hattı üzerindeki tekeli AB'ye karşı korumak istemekte ve Türkmenistan'ın bağımsız hareket etmesini de engellemek istemektedir. İran ise AB'ye gidecek boru hattının kendi toprakları üzerinden geçmesinden yanadır. İran Ulusal Doğal Gaz Şirketi Genel Müdürü Hossein Bidarmaghz, 2011'in Kasım ayında, Trans Hazar'a karşı olduklarını ve Türkmenistan doğal gazının İran üzerinden AB'ye ihraç edilmesini desteklediklerini açıklamıştır (http://www.radiofarda.com/content/f5_trans_caspian_

negotiation/24376104.html (E.T.14.02.2020). Bu konu hakkında İran ve Rus makamları çeşitli zamanlarda yaptıkları açıklamalarla Trans Hazar Boru Hattı projesine karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, boru hatlarını döşeme konusunda beş Hazar devletinin yani Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın birlikte görüşmesi gerektiğini söylemiştir (<http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/20141021/Trans-Hazar-dugumu/> E.T.11.02.2020).

Nabucco Boru Hattı Projesi

Hazar Havzası ve Orta Doğu'daki doğal gaz rezervlerini Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı ve bu şekilde kısmen de olsa Avrupa'yı, Rus doğal gazına bağımlılıktan kurtarmayı amaçlayan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi görüşmelerine 2002 yılında başlanmıştır. 2004 yılında Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya ve Almanya enerji şirketleri Nabucco projesine imza atmışlardır (Kıyman, 2009: 1; Ener ve Ahmedov, 2008: 10). Temmuz 2009 tarihinde ise Ankara'da hükümetler arasında yapılan törenle imzalanmıştır (<http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/> E.T.04.04.2016).

Projenin katılımcıları %16.67 oranında eşit hisse ile BOTAŞ (Türkiye), Bulgargaz (Bulgaristan), Transgaz (Romanya), MOL (Macaristan) OMV (Avusturya) ve RWE (Almanya) olmuştur. Hattın toplam uzunluğu 3.282 km olarak belirlenmiş ve 1.558 km'si Türkiye'den geri kalanı ise Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'dan geçecekti. Projenin 2011 yılında başlanıp 2014 yılında bitirilmesi öngörülmüştü (Özdemir, 2009: 95). Nabucco projesine gaz sağlayacak kaynaklar arasında en başta Irak ve Azerbaycan düşünülmüştür. Diğer gaz tedarikçi ülkeler arasında ise İran, Mısır ve Katar olacaktı. Ancak ABD tarafından uygulanan ambargolar nedeniyle dünyanın en büyük ikinci gaz rezervine sahip İran'ın bu projede yer alması zor görünüyordu. Her şeye rağmen Avrupa bir taraftan ihtiyatlı davranırken, bir taraftan da Avrupalı büyük şirketler, İran ile ikili anlaşmalar yapmışlardır (Uluatam, 2010: 67-68).

Projenin geleceği daha 2007 yılında Rusya'nın, hattın büyük doğal gaz tedarikçileri olan Kazakistan ve Türkmenistan ile büyük miktarlarda doğal gaz alım sözleşmeleri imzalayacağını duyurması ile tehlikeye girmiştir (<https://www.cihan.com.tr/tr/rusya-turkmenistan-kazakistan-ve-ozbekistan-hazar-dogalgaz-boru-hattinda-anlasti-79608.htm> E.T.12.02.2020). Ayrıca bu hatta gaz sağlaması beklenen dünyanın ikinci büyük gaz rezervine sahip İran'ın, ambargolar nedeniyle dışta bırakılma tehlikesi de projenin ölü doğmasına sebep olmuştur.

İran'ın projeden dışlanması sonradan ise, İran Petrol Bakanı Yardımcısı Akbar Torkan, 2008 yılında Fars Habar Ajansı'na verdiği demeçte, İran'ın kendi doğal gazını, Nabucco yerine inşa edeceği Pars Boru Hattı (Persian Pipeline) vasıtasıyla Avrupa'ya ihraç edeceğini söylemiştir. Ayrıca bu hattın Türkiye üzerinden AB'ye ulaştırılacağını, uzunluğunun İran'dan Avrupa'ya kadar 3.300 km, maliyetinin yaklaşık 6 milyar olacağını ve bu hat için Türk yetkililerle yaptıkları ikili görüşmelerde anlaşmalarını ifade etmiştir (http://www.aftabir.com/news/view/2008/dec/02/c2c1228223627_economy_marketing_business_oil_akbar_torkan.php/, E.T. 15.02.2020).

2013 yılının Mayıs ayında, Azeri doğal gazını Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya ulaştırmayı öngören Trans Adriyatik Boru Hattı Projesi'nin Atina'da imzalanmasıyla birlikte, Nabucco tamamen gündem dışı kalmıştır (http://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MISYgc7OS_w?_ref=infinite E.T.15.02.2020).

İran-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı

Bu hat ile İran ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya transfer edilmesi amaçlanmıştır. Uzunluğu 5.000 km civarında olan hattın Avrupa'ya taşınacak yıllık gaz miktarı hedefi 35 milyar metre küp, projenin maliyeti yaklaşık 8 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Projenin İran doğal gazının Türkiye'den geçeceğine dair "Mutabakat Tutanağı" iki ülke arasında 17 Kasım 2008'de imzalanmış ve 2010'da proje çalışmalarına başlanmıştır. Bu amaçla iki ülke temsilcileri 16-19 Eylül 2015'te Antalya'da bir araya gelmişlerdir. Yaptırımlardan dolayı ara verilse de 6 Ekim 2016'da Trabzon'da ikinci bir ilerleme toplantısını daha yapılmıştır (Kanapıyanova; 2017: 560). Bugün İran üzerindeki yaptırımlar nedeniyle fazla bir ilerleme kaydedilmemektedir.

Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı (İran-Türkiye)

1996'da İran ile Türkiye arasında, yıllık 10 milyar m³ İran doğal gazının boru hattı ile Türkiye'ye taşınması amacıyla Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması yapılmıştır. Bu hattın bir kolu Doğubayazıt'tan başlayıp Erzurum-Sivas-Kayseri üzerinden Ankara'ya uzanmakta, bir kolu da Kayseri-Konya üzerinden Seydişehir'e ulaşmaktadır. İran Bazargan'daki ölçüm istasyonunun tamamlanmasıyla 10 Aralık 2001 tarihinde İran'dan gaz alınmaya başlanmıştır (<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> 23.02.2020).

İran-İrak-Suriye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

İran doğal gazının Irak ile Suriye üzerinden Akdeniz'e ve oradan da AB'ye ulaşmasını öngören sözleşme 2011 Temmuz ayında üç ülke arasında imzalanmıştır. Boru hattının uzunluğunun 5.000 km olması planlanmıştır. Günlük kapasitesi ise Irak'a 10-15 milyon m³, Suriye'ye 15-20 milyon m³ ve Lübnan'a da 5-7 milyon m³ olarak belirlenmiştir (Asadi, 2014: 11). İran yetkilileri projenin nihai hedefinin, Akdeniz'i aşarak Yunanistan ve İtalya üzerinden AB'ye ulaşmak olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ve Suriye'de bir iç savaş haline dönüşmesi nedeniyle, anlaşmanın asıl hedefinin yani İran doğalgazının AB'ye ulaşması kağıt üzerinde kalmaktan öteye gidememiştir.

Üçlü anlaşma, Suriye'deki siyasi belirsizlik ve yaşanan iç savaş nedeniyle tam anlamıyla hayata geçirilemese de anlaşma çerçevesinde Irak ile işbirliği devam etmektedir. İran Petrol Bakan yardımcısı Ali Majedi'nin açıklamasına göre; iki ülke arasındaki anlaşma ile 100 km (97 km) boru hattı İlam ilinde bulunan Charmaleh'den başlayıp İran-İrak sınırı Neftshahr'de bitecektir. Hat tamamlandıktan sonra ilk etapta günlük 5 milyon m³, ikinci etapta ise altyapı kapasiteleri yükseltilerek günlük 10 milyon m³ doğal gaz Irak'a ihraç edilecektir (Gerardad, 2014: 7). İran Ulusal Gaz Şirketi Uluslararası İlişkiler Direktörü Azizollah Ramazani'nin açıklamalarına göre de ilk etapta İran doğal gazı Bağdat ve Al Mansoura elektrik santrallerinde kullanılmak üzere, daha sonra da Basra elektrik santrallerinde kullanılmak üzere verilecektir. Gelecek yıllarda Irak'a yapılan doğal gaz ihracatının günlük kapasitesinin 70 milyon m³'e çıkarılması ön görülmektedir (<http://www.neconews.com/vdcjyex.uqeiazsfu.html>,27.02.2020). 2017 yılında yürürlüğe giren anlaşmanın süresi 6 yıldır. Son haberlere istinaden, 2017 yılından itibaren İran doğal gazı Irak'a günlük 7 milyon m³ kapasiteyle başlamıştır (<https://www.isna.ir/news/96040100130/> (E.T. 26.032021). Anlaşmada İran'ın, Irak'a günlük 50 milyon m³ doğal gaz ihraç etmesi ön görülmekteydi. Fakat ABD'nin ambargoları ve Irak hükümetinin mali sorunları nedeniyle İran'a olan doğal gaz

borçlarını ödeyememesi, son zamanlarda doğal gaz ihracatında sorun yaşanmasına sebep olmuştur (<https://www.asianews.ir/fa/newsagency/3375/> (E.T. 26.03.2021)).

İran – Ermenistan Doğal Gaz Boru Hattı

İran doğalgazının Ermenistan'a ulaştırılması konusunda 1995 yılında, iki ülke arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma 15 yıl olarak öngörülmüş ve bu anlaşma ile İran, yılda 1 milyon m³ doğal gazı Ermenistan'a ihraç edecekti. Ancak mali kaynak yetersizliği nedeniyle 2004'e kadar hayata geçirilememiştir. İki ülke 2004'te 42 km uzunluğunda doğal gaz boru hattı inşası konusunda yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Söz konusu projenin finansmanı da İran tarafından Bank-i Tose-yi Sadirat aracılığıyla sağlanmıştır. Proje 2007 yılında iki ülke cumhurbaşkanlarının (Mahmoud Ahmadinejad ve Robert Kocharyan) katılımıyla gerçekleşmiştir. Açılıştan sonra Ahmedinejad'ın 2007'de Erivan'ı tekrar ziyaret etmesi, İran'ın bölge ülkeleri arasında denge kurmağa çalıştığına göstergesidir (Koolae ve Goodarzi, 2016: 45).

Bu boru hattı Ermenistan doğalgaz ihtiyacını karşılamayınca, yeni bir boru hattının inşası gündeme gelmiştir. Aralık 2008 yılında Ermenistan'dan İran'a uzanan Meghri-Tebriz boru hattının inşasını tamamlamıştır. 142 kilometrelik bu boru hattı yılda 2.3 milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesine sahiptir. Rusya bu boru hattına daha inşaatın başında dahil olmuş ve Gazprom bu hatta 200 milyon dolar yatırım yapmıştır (Moniquet and Racimora, 2013: 12-13). Ermenistan tarafı yeni boru hattının kapasitesinin yüksek olmasını İran'a önermiştir. Böylelikle gelecekte İran doğal gazının, Ermenistan üzerinden Gürcistan ve Karadeniz'e ve oradan da Ukrayna üzerinden Avrupa'ya ihracatının gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu hat, Rusya'nın Ermenistan ve Gürcistan üzerinden geçen kuzey boru hattına bir rakip sayılmıştır. Hat üzerinden ithal edilen doğalgazın bir kısmının elektrik santrallerinde kullanılarak, karşılığında İran'a elektrik ihraç edilmesi düşünülmüştür (Arjomandi ve Dolatyari, 2014: 208). Boru hattının çapının 1.420 milimetre olması İran ve Ermenistan arasında kararlaştırılmışken, Rusya'nın Ermenistan'a baskı uygulaması ile hattın çapı 700 milimetre olmuştur. Bu şekilde İran'ın, Ermenistan üzerinden başka ülkelere gaz göndermesi de engellenmiştir. Nitekim, boru hattının Ermenistan'dan geçen kısmının kontrolünün Arm Ros Gas yoluyla Gazprom'a devredilmesi konusunda Ermenistan ve Rusya anlaşmışlardır (Şenyurt, <http://www.bilgesam.org/incele/162/-iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.VtyjffmLTIU> E.T.26.02.2020).

Sonuç

Çalışmada ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere İran, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Fakat, bu kaynakların üretimi, tüketimi ve ihracatında çeşitli sorunlarla karşılaştığı için bu zenginlikten, diğer enerji zengini ülkeler kadar yararlanamamaktadır.

İlk olarak, İran jeopolitik konumu itibari ile, dünyanın iki büyük petrol ve doğal gaz merkezi sayılan Hazar Havzası ve Basra Körfezi arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra İran'ın petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük bir bölümü de bu iki bölgede bulunmaktadır ki bu sahaların bazıları komşu ülkeler ile ortak sahalardır. Dolayısıyla ortak petrol ve doğal gaz sahalarının işletilmesi İran'ın siyasi etkinliği ve ekonomik zenginliği için büyük önem taşımaktadır. Fakat İran, sergilediği saldırgan dış politika ile, ortak sahaları işletmeye yönelik olarak komşularıyla iyi diplomatik ilişkiler kuramamış, uluslararası arenada yalnız kalmıştır. İran'ın bu yalnızlığından faydalanan komşu ülkeler de tek taraflı olarak ortak sahaları işletmeğe başlamışlardır. Sonuçta

İran'ın, bir taraftan ABD'nin uyguladığı ambargoların yol açtığı sermaye ve teknolojik sorunlar nedeniyle üretim kapasitesi giderek düşerken (yıllık yaklaşık 250 bin varil petrol olduğu tahmin edilmektedir), diğer taraftan da ortak sahaları işletemediği için ekonomisi milyarlarca dolar zarara uğramaktadır. İran'ın sahip olduğu bütün bu petrol ve doğal gaz zenginliğine rağmen, halkının büyük çoğunluğunun fakir olması büyük bir tezat teşkil etmekte ve bütünüyle yönetiminin yanlış politikalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca İran'ın uluslararası enerji güvenliği hususunda da fazla söz sahibi olamamasına yol açmaktadır.

İkinci olarak, ülkenin enerji kullanımının % 97.5'i petrol ve doğal gaz ile az miktarda da kömür menşelidir. Konut ve sanayi sektörünün enerji verimliliğinin düşük olması, ülke içinde enerji tüketimi miktarının uluslararası standartların çok üstünde olmasına sebep olmaktadır. İran hükümeti her ne kadar sübvansiyonları gözden geçirerek fiyat artışlarına gitse de, aşırı enerji tüketiminin önüne geçebilmiş değildir. Enerji tüketimine yönelik uzun yıllardan beri plan ve proje üretemeyen İran hükümetinin, yakın gelecekte de bu sorunu çözmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla dünya doğal gazının %5'ini üreten İran'ın, içteki yüksek tüketim sebebiyle doğal gaz ihracatı %1'i dahi bulamamaktadır.

Üçüncü olarak ise İran coğrafi konumu itibariyle Kuzey-Güney ve Doğu-Batı ekseninde bir transit konuma sahiptir. Dolayısıyla kendi petrol ve doğal gazını uluslararası piyasalara çıkarmanın yanı sıra, çevresinde bulunan petrol ve doğal gazı da dünya pazarlarına ulaştırma potansiyeline sahip bir ülkedir. Ancak dış politikada izlediği saldırganlık sebebiyle, ortak sahalarından petrol ve doğal gaz çıkarmada nasıl ki sorunlar yaşıyorsa, aynı şekilde çıkardığı petrol ve doğal gazı dış dünyaya taşımada da sorunlarla karşılaşmaktadır. Buna en güzel örnek, daha ekonomik olduğu için İran toprakları üzerinden geçirilmesi planlanan Kuzey-Güney boru hattının ABD tarafından engellenmiş olması ve yerine Batı koridoru yani Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattının inşa edilmesidir.

Kimi zaman enerji transferi konusunda Hazar çevresi ülkeleri, İran ile ikili veya çok taraflı girişimde bulunsalar da, yine ABD veya Rusya'nın müdahaleleri ile geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Mesela, Kazakistan-Türkmenistan-İran arasında inşası planlanan petrol boru hattı ABD'nin baskısıyla sonuçsuz kalmıştır. Aynı şekilde İran doğal gazını Pakistan ve Hindistan'a ulaştırması öngörülen Barış Doğal Gaz Boru hattı (İPİ) ABD baskısıyla rafa kaldırılmış ve yerine Güneydoğu Rotası hayata geçirilerek, TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) hayata geçirilmiştir. Aynı şekilde zamanında çok ses getiren NABUCCO Projesine de İran dahil edilmemiştir.

Sonuç itibari ile günümüzde İran, Hazar Havzası enerji nakil projelerinin hiçbirinde yer almamaktadır. Sadece zaman zaman, yukarıda nakil koridorlarında da ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere, Kazakistan ve Türkmenistan ile petrol takası gerçekleştirmektedir. Elbette bu düşük takas miktarları da zaman zaman ambargo veya siyasal sebeplerden dolayı askıya alınmaktadır. İran, sahip olduğu bütün bu zengin enerji kaynaklarına ve bulunduğu coğrafi konum avantajına rağmen, izlediği yanlış ve saldırgan dış politika sonucu enerji politikalarında başarısız kalmıştır. Bu politikalarını devam ettirdiği sürece uluslararası alandaki yalnızlığı devam edeceği gibi, sahip olduğu zengin enerji kaynaklarından yararlanmada da başarısız kalmaya mahkum olacaktır.

Kaynakça

- "Aherin Veziyet-i Meydan-i Nefti-yi Furuzan", *Afkar Gazetesi*, 1375, 2015.
- "Gerardad-i Saderat-i Gaz-i İran be Irak Nahayi Şod", *Mashal Haftalık Degisi*, 668, 2014.
- "Tehiye-yi Piş Nevis-i Gerardad-i Nefti Beyn-i İran ve Erag", *Gostare-ye Enerji*, 4(46), 2009.
- "*Terazname-i Hidrokerbor-yi Keşver*", Tahran: İran Petrol Bakanlığı Yayınları, 2008.
- Abbasi, F. (2015). "Karname-yi Gazi-yi İran Der Negşe-yi Urupa", *Donya-yi Egtesad*, no:3197, <http://www.donya-e-eqtesad.com/news/801680/> 25.02.2020).
- Akhunzada, E. ve Özkan, S. (2014). *İran Enerji Görünümü*, İstanbul, Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Akyener, O. ve Altun, A. (2006). *Türkiye'de Enerji Stratejileri Ve Politikalarının Belirlenmesinde Rol Oynayacak Kurumsal Bir Yapılanma Modeli*, Ankara: TESPAM.
- Amirahmadi, H. (2001). "Mohaterat-i Siyasi-yi Mesirha-yi Mohtelif-i Hutut-i Lule Der Hoze-yi Derya-yi Hezer", çev: Alireza Tayyeb, *Mahname Ettelaate Siyasi Eghtesadi*, 165/166.
- Arjomandi, M. J. ve Dolatyari, Y. K. (2014). "Tahlil-i Jeopolitiki-yi Revabet-i İran ve Ermenistan ve Terh-i Yek Hemgerai-yi Mentegei", [İran-Ermenistan İlişkilerini Jeopolitik Açısından İnceleme ve Bölgesel İşbirliğinin Yaratılması], *Jeopolitik Dergisi*, 8(2), 192-223.
- Asadi, F. (2014). "Karname-yi Gazi-yi İran Der Negşe-yi Urupa", *Donya-e Egtesad Gazetesi*, 3197.
- Avcı, E. (2014). *Hazar'ın Statü Sorunu Ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları*, Konya: USBED (Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü) Yayınları.
- Azad, E. (2015). "Dereng Cayiz Nist, Menafe-i Keşver Der Heter Ast", *Asr-e Energy Dergisi*, 8(22).
- Baycaunova, S. (2000). "Kazakistan Petrol Ve Gazının Türk Ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri Ve Önemi", *Avrasya Dosyası*, 6(2).
- BP Statistical Review of World Energy*, 2020.
- Brill Olcott, M. (2006). "International Gas Trade in Central Asia: Turkmenistan, Iran, Russia and Afghanistan", *Natural Gas and Geopolitics From 1970 to 2040*, David G. Victor (ed.), New York: Cambridge university press.
- Darvishi, F. ve Nojoui, E. (2007). "Mahazen-i Moşterek-i Hidrokerbori-yi İran Der Halic-i Fars; Forsetha ve Çallişa", *Jogharfya Dergisi*, 5(12-13).
- Defay, A. (2005). *Jeopolitik*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Dilek, K. (2011). *İran'ın Orta Asya Politikaları*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, No 7.
- Ener, M. ve Ahmedov, O. (2008). "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", 2. *Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008/DEÜ İİBF İktisat Bölümü/İzmir-Türkiye*.

- EIA (Energy Information Administration)*, 2015.
- EIA (Energy Information Administration)*, 2019.
- Firouzabadi, J. D. (2010). "Siyaset-i Emniyeti-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran Der Kafkaz-i Cunubi", *Faslname Jeopolitik Dergisi*, 6(1).
- Ghanbari, S. (2012). "Negahi Ber Revend-i Teamolat-i İran ve Erag Der Behr-i Berdari Ez Menabe-i Moşterek-i Merzi", *Eketshf ve Tolid*, 90.
- Hasanov, A. (2012). *Jeopolitik*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı Yayınları.
- İsmayılov, E. ve Budak, T. (2014). "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", *Bilge Strateji*, 6(11).
- Kanapiyanova, Z. (2017). "İran'ın Ortak Kapsamlı Eylem Plan Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar", *Ege Akademik Bakış*, 17(4).
- Kıyman, B. (2009). *Nabocco*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları.
- Koolae, E. ve Goodarzi, M. (2016). "Tsir-i Tahavaolat-i Ermenistan ve Torkiye Ber Revabet-i İran ve Ermenistan", [Türkiye-Ermenistan Arasındaki Gelişmelerin İran-Ermenistan İlişkilerine Etkisi], *Jeopoletik Dergisi*, 11(1).
- Mohammadi, M. (2014). "Rekabet-i Azer Ba Bedra", *Maşal Dergisi*, Sayı:669.
- Moniquet, C. and Racimora, W. (2013). *The Armenia-Iran Relationship: Strategic Implication for Security in The South Caucasus Region*, European Strategic Intelligence and Security Center.
- Montahayi, A. (2010). "Meziyet-i İstratejik-i İran; Meyadin-i Moşterek", *Eketshf ve Tolid Dergisi*, 76.
- Nogayeva, A (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara: USAK Yayınları.
- Omidvar, K. (2012). "Pars-e Conubi Esir-e Tahrim", [Güney Pars Sahası Ambargo Tutsağı], http://www.bbc.co.uk/persian/business/2012/07/120701_ka_sanctions_iran_oil_gas.shtml (E.T.15.02.2020).
- Özdemir, A. (2009). "Doğal Gazın; Dünya, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Önemi Bağlamında Nabucco Projesi'nin Değerlendirilmesi", *Güvenlik Stratejiler Dergisi*, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, 10.
- Pamir, N. (2006). "Kafkaslar Ve Hazar Havzası'ndaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri," İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 9-10.
- Purtaş, F. (2011). *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi Yayınları, No:6.
- Razavi, A., "Meyadin-i Moşterek-i Neft ve Gaz Teşneyi Sermaye Gozari", <http://www.daneshenaft.ir/cvid/250/content/8046/> (E.T.17.02.2020).
- Roberts, J. (2003). "Caspian Oil and Gas; How Far We Come and Where are We Going" in: *S.N.Cummings, Oil, Transition and Security in Central Asia*, London and New York, Routledge.
- Sevim, C. (2012). "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", *Journal of Yasar University*, 2(7), 4378-4391.
- Sönmezoğlu, F. (der.) (2005). *Uluslararası ilişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.

- Şenyurt, A. H., "İran-Hindistan İlişkilerinin Sınırları", http://www.bilgesam.org/incele/79/-iran-hindistan-iliskilerinin-sinirlari/#.VwYXU_mLTIV (E.T.17.02.2020).
- Şenyurt, A. H., "İran-Ermenistan İlişkileri: Tecride Karşı Dayanışma" <http://www.bilgesam.org/incele/162/-iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.VtyjffmLTIU> (E.T.02.03.2016).
- Ulaş, B. (2011). *Jeopolitik*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu Yayınları.
- Uluatam, E. (2010). "Nabucco Doğalgaz Boru Hattı Projesinin Neresindeyiz", *AB Proje Geliştirme Ve İzleme Müdürlüğü*, Ekonomik Forum.
- Ünal, S. (2016). *Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği*, Ankara: Türkiye Enerji Vakfı, No 5.
- Valdani, A. J. (2010). "Jeopolitik-i Tenge-yi Hormuz ve Ravabiti İran ve Umman", [Hürmüz Boğazı'nın Jeopolitiği Ve İran-Umman İlişkileri], *Pajouhesh Namey-e Oloume Siyasi Dergisi*, 5(3), 35-67.
- Yadegari, H. (2014). "Tesir-i Tosee-yi Meyadin-i Neft-yi Irak Ber Bazar-i Cehani-yi Neft ve OPEC", *Eghtesade Energy Dergisi*, 155-156.
- Zehayer-i Neft ve Gaz Derya-yi Hazar*, Tahran, Markaze Pajhouheshhaye Majles Yayınları, 2007.
- http://www.petronet.ir/oilcountries/-/asset_publisher/jOF6inRV3JB4/content/id/2383060, E.T.18.02. 2020).
- <http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/> (E.T.17.02.2020).
- http://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MISYgc70Sw?_ref=infinite (E.T.18.02.2020).
- <https://www.cihan.com.tr/tr/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistani-baglayan-hattin-temeli-atildi-1965817.htm> (E.T. 17.02.2020).
- <http://www.hurriyet.com.tr/abdyi-kizdiracak-boru-hattina-imza-turkiyede-atildi-14138841> (E.T.22.01.2020).
- http://www.bbc.com/persian/lg/business/2008/12/081231_he_gas_iran_price.shtml, (E.T.01.04.2021).
- http://www.radiofarda.com/content/f5_trans_caspian_negotiation/24376104.html (E.T.14.02.2020).
- http://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_10_21/Trans-Hazar-dugumu/ (E.T.11.02.2020).
- <http://www.neconews.com/vdcjxyex.uqeiazsffu.html> (27.02.2020).
- <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, (23.02.2020).
- <https://www.cihan.com.tr/tr/rusya-turkmenistan-kazakistan-ve-ozbekistan-hazar-dogalgaz-boru-hattinda-anlasti-379608.htm> (E.T.12.02.2020).
- http://www.aftabir.com/news/view/2008/dec/02/c2c1228223627_economy_marketing_business_oil_akbar_torkan.php/ (E.T. 15.02.2020).
- <http://turkish.irib.ir/makaleler/siyasi-makaleler/item/353582-h%C5%9F-1394-afganistan-ve-pakistan%E2%80%99%C4%B1n-iran%E2%80%99la-ili%C5%9Fkileri> (E.T.09.02.2020).

Feridoun Abbasi, "karname-yi Gazi-yi İnan Der Negşe-yi Urupa", Donya-yi Egtesad, no:3197, 2015,
<http://www.donya-e-eqtesad.com/news/801680/> (25.02.2020);
<http://www.ilna/4/291846> (24.02.2020).
<http://aftabeyazd.ir/?newsid=15239> (E.T.23.03.2021).
<http://naftema.com/news/38564>(E.T 23.01.2020).
<http://www.milliyet.com.tr/turkmenistan-iran-dogal-gaz-boru-hatti-acildi/dunya/dunya-detay/06.01.2010/1182585/default> (E.T 01.04.2021).
<https://www.mehrnews.com/news/4754989/> (E.T. 22.02.2020).
<https://www.ettelaat.com/mobile/?p=87833&device=phone>, (02.03.2021).
<https://donya-e-eqtesad.com/> (20.03.2021).
(<http://ayaronline.ir/1397/12/288616.html> E.T. 22.03. 2021).
<http://farhikhtegandaily.com/news/24009/> 25.03.2021).
https://www.radiofarda.com/a/f35_iran_kuwait_saudi_aryan/27903402.html,
(12.02.2020).
<http://farhikhtegandaily.com/news/24009/> (10.02.2020).
<http://www.iranpetrotech.com/education/learning-papers/offshore-education/> ,
(E.T.21.02.2020).
<http://www.mashreghnews.ir/fa/news/164616/>, (E.T.20.03.2021).
<https://www.irna.ir/news/83004271/> (E.T. 15.01.2020).
<http://jamejamonline.ir/online/1498136105777848545> (E.T.17.02.2020).
<http://www.daneshenaft.ir/cvid/250/content/8046/>.aspx> E.T.22.03.2021).
<https://www.irna.ir/news/83004271/> E.T. 20.03.2021).
<https://www.isna.ir/news/96040100130/> (E.T. 26.03.2021).
<https://www.asianews.ir/fa/newsagency/3375/> (E.T. 26.03.2021).
<https://www.radiofarda.com/a/iran-oil-revenues-2020/31046997.html>, (27.03. 2021)
<https://www.dw.com/fa-ir/a-53885120> (E.T. 26.03.2021).
<http://www.mashal.ir/media/image/2019/10/0-0/6131.jpg> (E.T. 01.04.2021).
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/IRN/background> (E.T. 01.04.2021).
<https://www.mehrnews.com/news/4758758/> (E.T. 1.04.2021).
<https://www.bloomberght.com/kuveyt-ile-suudi-arabistan-in-ortak-petrol-sahasi-vefrada-uretim-yeniden-basladi-2259500> (E.T. 2.04.2021).
http://www.azar-co.com/fa/?page_id=225 (E.T. 24.03.2012).
<https://www.donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-3745483> (20.03.2021).
www.shana.ir/news/288278/ (E.T. 20.03.2021).
<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/10/16/1620440/> (E.T. 01.04.2021).
(<https://www.independentpersian.com/node/71141/> (E.T. 01.03.2021).

The Basis of Royalty Payments in Universities and The Situation Arising as a Result of Requesting Recording to Circulating Capital

e-ISSN 2687-4563

2021, Vol. 3 (1), pp. 42-54

<https://dergipark.org.tr/pub/auife>

Research Article

Received: 07.04.2021

Accepted: 22.04.2021

To cite this document:

Varcan, N. (2021). Üniversitelerde Telif Ödemelerinin Dayanağı ve Döner Sermayeye Kaydedilmesinin İstenmesi Sonucu Ortaya Çıkan Durum. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (1), 42-54

Nezih VARCAN

Anadolu University, Faculty of Economics

nvarcan2626@outlook.com

orcid.org/ 0000-0002-4374-2675

Abstract

In universities, royalties are paid in return for financial rights arising from the intellectual and artistic works of academic staff. There are different regulations on which these payments are based. In the Higher Education Law, it is stated in which cases royalties will be recorded as income in the circulating capital. In this case, royalty fees which are deducted in terms of income and value added tax, are subject to high deductions applied to circulating capital income. In order to avoid such a situation, what has been done in practice and what needs to be done are discussed.

Keywords: Universities, royalty, circulating capital, regulations

JEL Codes: M12, Q58

Üniversitelerde Telif Ödemelerinin Dayanağı ve Döner Sermayeye Kaydedilmesinin İstenmesi Sonucu Ortaya Çıkan Durum

Öz

Üniversitelerde çoğunlukla öğretim elemanlarına ait fikir ve sanat eserleri üzerinden doğan mali haklar karşılığı telif ücreti ödenmektedir. Bu ödemelere dayanak olan farklı yönetmelikler bulunmaktadır. Yükseköğretim Kanununda telif ücretlerinin hangi hallerde döner sermayeye gelir kaydedileceği belirtilmiştir. Bu durumda, gelir ve katma değer vergisi yönünden kesintiye uğrayan telif ücretlerinin bir de döner sermaye gelirlerinden yapılan yüksek kesintilere tabi olması gibi bir durumla karşılaşılmaktadır. Böyle bir durumdan kurtulma amacıyla uygulamada nasıl davranıldığı ve nasıl olması gerektiği konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üniversiteler, telif, döner sermaye, yönetmelikler

Giriş

1951 tarihli 5846 sayılı ve Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu bugüne kadar çok farklı tarihlerde değişiklik geçirmiş yürürlükte olan bir kanundur. Bu Kanunda, fikir ve sanat eserlerinin türleri, bu eserleri meydana getiren eser sahiplerinin mali haklarını da içeren hakları, bu eserlerden yararlanma şartları, öngörülen esaslara aykırı yararlanma halinde yaptırımların ne olacağı belirtilmiştir. Sahibinin hususiyetini taşıyan her nevi fikir ve sanat mahsulleri olarak ifade edilen eser ve bu eser sahiplerinin mali hakları telif hakkı olarak ifade edilmektedir. Bu hak karşılığı yapılan ödemeler de telif ödemesi olarak adlandırılmaktadır. Bu ödemelerden yapılacak gelir vergisi ve ilgili olma halinde katma değer vergisi kesintileri ile beyanları hakkında da ilgili kanun hükümlerine göre hareket edilecektir. Ayrıca Yükseköğretim Kanununda belirtilen telif ödemelerinde de 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 58. maddesinde belirtilen kesintiler söz konusu olabilmektedir.

Bu çalışmada yer alan üniversiteler ifadesi Yükseköğretim Kanununda belirtilen yükseköğretim kurumlarının tümünü ifade eder biçimde kullanılmıştır. Kanunda yükseköğretim kurumlarının tanımı şu şekilde yapılmıştır. *“Üniversite ile yüksek teknoloji enstitüleri ve bunların bünyesinde yer alan fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, konservatuvarlar, araştırma ve uygulama merkezleri ile bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı meslek yüksekokulları ile bir üniversite veya yüksek teknoloji enstitüsüne bağlı olmaksızın ve kazanç amacına yönelik olmamak şartı ile vakıflar tarafından kurulan meslek yüksekokullarıdır.”*

Bilindiği gibi üniversiteler kamu ve vakıf üniversiteleri diye ikiye ayrılmaktadır. Vakıf üniversiteleri çoğu kişi tarafından özel üniversiteler olarak adlandırılmalarına rağmen özel üniversite değildirler. Özel üniversitelerin kurulması konusu yükseköğretim ile ilgili yasa değişikliğine ilişkin taslak metinlerinde yer almış olsa da kanun henüz çıkmamıştır.

Üniversitelerin büyük bir kısmı özel bütçeli kamu kuruluşlarıdır. Dolayısıyla çalışmada inceleyeceğimiz üniversiteler “Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik” hükümleri kapsamındadır. Ayrıca Yükseköğretim Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul tarafından telif konusunda çıkarılan yönetmelikler de bulunmaktadır. Ayrıca Yükseköğretim Kurulu tarafından çıkarılan Yönetmelikte hakkı saklı tutulan Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Hizmetleri Yayın ve Uygulama Yönetmeliği de bulunmaktadır.

Ancak bu konu ile ilgili mevzuat araştırması yapıldığında iki farklı üniversiteye ait düzenlemelerin de olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, kamu kuruluşu olarak üniversiteleri içine alan Yönetmelik yürürlükte iken, Maliye Bakanlığı ile Sayıştay’ın görüşleri alınarak 16.10.2011 tarihinde yayımlanan “Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın ve Uygulama Yönetmeliği”dir. İkincisi ise, İstanbul Üniversitesinin Açık ve Uzaktan Eğitim Hizmetleri Yayın Yönergesidir. Bu Yönerge ile yapılan düzenlemeler arasında yönetmelik ifadeleri de kullanılarak Senato tarafından kabul edilmiştir.

Bu durumda, üniversitelerde telif ödemelerinin hangi yönetmelik hükümleri esas alınarak yapılacağı konusu önem arz etmektedir. Zira aynı tür ve kapsamda bir esere yapılacak ödeme yönetmeliklere göre farklı olacaktır. Aslında bu farklılıkların olmaması için üst yönetmelik hükümleriyle bağlayıcı düzenlemeler de bulunmaktadır. Telif sahibinin mümkün olan en yüksek ödemeyi arzu etmesi doğaldır. Ödemeyi yapan üniversitenin de yine doğal olarak gelir kaynaklarından mümkünse en az ödeme yapma arzusu olabilecektir. Aslında ödemenin tarafların arzusuna göre değil kesin ve

tartışmasız yasal hükümler ne diyorsa ona göre yapılması gereği açıktır. Çalışmada telif hakkı sonucu doğan ödemenin yukarıda ifade edilen yönetmeliklerden hangisine göre yapılması konusuna değinilecektir.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 36. maddesi ikinci cümlesinde yer alan “*öğretim elemanının görevi ile bağlantılı olarak verdiği hizmetin karşılığında telif ücreti adıyla bir bedel tahsil etmesi halinde 58 inci madde hükümleri uygulanır*” hükmü, 37. madde de yer alan düzenleme ile birlikte ele alınıp yorumlanacaktır. Yorumla birlikte madde içinde yer alan ikinci cümlenin neden uygulanmak istenmediğine değinilecektir. Ayrıca aynı Kanunun 48. maddesinde yer alan “*ders aracı olarak kullanılan kitap ve her türlü materyali öğretim elemanları kendi hesaplarına bastıramaz ve çoğaltamazlar...*” şeklindeki kanun hükmünün uygulamada niye hiç dikkate alınmadığı konusuna da çalışmada değinilecek konular arasındadır. Telif ücreti adıyla tahsil edilen bedelin hangi hallerde döner sermayeye kaydedilmesi gerektiği ve bu durumda yapılması gereken kesintilerle birlikte ortaya çıkan önemli mali yük nedeniyle yapılan uygulamalar ele alınacaktır.

Çalışmanın sonucunda, karmaşa yaratan hükümlerle ilgili öneriler getirilmeye çalışılacaktır.

Telif Ödemelerinin Dayanağı Olan Yönetmelikler

2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun Yönetmelikler başlıklı 65. maddesi (a) bendinde Yükseköğretim Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmeliklerin konuları, aynı maddenin (b) bendinde ise Üniversitelerarası Kurul tarafından çıkarılacak yönetmelik konuları sayılmıştır. Buna göre (a) bendi 8. fıkrada belirtilen, ders kitaplarının ve teksirlerinin bastırılmasında uygulanacak esaslar ve ödenecek telif hakları konusunda yönetmelik çıkarma yetkisi Yükseköğretim Kuruluna verilmiştir. Ayrıca “Ders kitapları ve eğitim-öğretim araçlarının basılıp çoğaltılması” başlıklı 48.madde içinde “*Ders kitapları, bilgisayar ve elektronik ortamlarda hazırlanan eğitim-öğretim ve uzaktan öğretim ilkelerine göre oluşturulan her türlü materyalle ilgili olarak uygulanacak esaslar ve ödenecek telif hakları Maliye Bakanlığının uygun görüşü üzerine Yükseköğretim Kurulunca belirlenir.*” hükmüne yer verilmiştir.

Yükseköğretim Kurulu, 03.02.1984 tarihinde yayımlanan “Üniversiteler Yayın Yönetmeliği” ile üniversitelerde ders aracı olarak kullanılan kitaplar, teksirler ve yardımcı ders kitapları ile ilgili yayınların yazarlarına ödenecek telif hakkı hesaplamasının ne şekilde yapılacağı konularına açıklık getirmiştir. Bu Yönetmeliğin 18. maddesinde yer verilen bir hükümlerle, 18.06.1983 tarihinde yayımlanan Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Hizmetleri Yayın ve Uygulama Yönetmeliği hariç tutularak, bu Yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden önce yayımlanmış yayın yönetmeliklerinin tümü yürürlükten kaldırılmıştır.

Üniversitelerarası Kurul tarafından çıkarılacak yönetmelik konularının belirtildiği (b) bendinde ise iki konuya yer verilmiştir. Birincisi, lisansüstü öğretim esasları, ikincisi ise, bu Kanunun uygulanması ile ilgili diğer akademik hususlar şeklindedir. Yukarıda belirtilen ders kitapları ile teksirler dışında da üniversitelerce yayın yapılmaktadır. Yukarıda Üniversitelerarası Kurul için ikinci olarak belirtilen genel akademik hususlar kapsamında “Üniversitelerde Ders Aracı Olarak Kullanılan Kitaplar, Teksirler ve Yardımcı Ders Kitapları Dışındaki Yayınlarla İlgili Yönetmelik” 22.10.1984 tarihinde Üniversitelerarası Kurul tarafından yayımlanmıştır.

Bu yönetmeliğe göre; üniversitelerde eğitim-öğretim yapan fakülteler, enstitüler, yüksekokullar gibi birimleri ile araştırma merkezleri ve diğer araştırma kuruluşlarınınca, eğitim ve araştırma çalışmalarına paralel dallarda bilimsel orijinal makaleler, tarama yazılar ve kısa bildirimler üniversite dergilerinde yayımlanabilecektir. Oluşan telif hakları ile üniversite bülteninde basılabilecek, daha önce yayımlanmamış orijinal yazıların telif haklarına değinilmiş ve ödeme ile ilgili Üniversite Yayın Yönetmeliğine atıfta bulunulmuştur. Doktora tezlerinin basılması halinde yazarlara herhangi bir telif hakkının ödenmeyeceği de belirtilmiştir. Yükseköğretim Kanununda yukarıda belirtilen iki üst yönetmeliğin neden iki ayrı kurul tarafından yayımlanmasının öngörüldüğü ve neden bir yönetmelik içinde düzenlenmediği anlaşılamamıştır.

Üniversiteleri de ilgilendirecek en son tarihli yönetmelik “Kamu Kurum ve Kuruluşlarınınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik”tir (23.01.2007;26412 R.G.). Bu Yönetmelik, 1240 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı uyarınca Cumhurbaşkanlığı Yönetmeliği bölümüne eklenmiştir (27.06.2019;30814 R.G.). Sayıştay Başkanlığının görüşü alınarak hazırlanan ve hükümlerinin Cumhurbaşkanınca yürütüleceği ifade edilen bu Yönetmelikle, genel, özel bütçeli kamu idareleri ve mahalli idareler ile bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşlar ve fonlar kapsama alınmıştır. Bu kapsamdaki kuruluşların amaç ve görevleri ile ilgili olarak yayımlayacakları eserler üzerinde doğan telif haklarına ve bu hakların ödenmesiyle ilgili hususlara yer verilmiştir

Bu Yönetmeliğin 1. maddesinde yer verilen “*özel kanunlarındaki hükümler saklı kalmak kaydıyla*” hükmü göz önüne alındığında, özel bütçeli kuruluşlardan olan üniversitelerin özel kanunu Yükseköğretim Kanunu olduğuna göre, bu Kanun hükümlerine dayalı, Yükseköğretim Kurulu, Üniversitelerarası Kurul ve Anadolu Üniversitesince çıkarılan telif ile ilgili üç yönetmelik hükümleri saklı tutularak yürürlükte tutulmuştur. Ancak Yönetmeliğin, Uygulanacak Hükümler başlıklı 22. maddesinde “*8/3/1985 tarihli ve 85/9240 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulan “Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği” hükümlerinin uygulanmasına devam olunur*” hükmüne yer verilmiştir. Bu hükme göre de sadece belirtilen Yönetmelik hükümlerinin uygulanmasına izin verildiği de söylenebilir.

Yönetmeliğin, yürürlükten kaldırılan hükümler başlıklı 23. maddesi 2. fıkrasında ise “*Kamu kurum ve kuruluşlarının özel yönetmeliklerinin bu Yönetmeliğe aykırı hükümleri uygulanmaz*” ifadesi bulunmaktadır. Bu hükme göre 1. maddede saklı tutulan özel kanunlardaki hükümlere dayalı çıkarılan özel yönetmeliklerin bu Yönetmeliğe aykırı hükümleri uygulanmayacaksa, yukarıda yer verdiğimiz üç özel yönetmelik neredeyse uygulanamaz durumda olur. Belirtilen hükümde özel kanunlar ifadesine yer verilmemiş ancak “*Kamu kurum ve kuruluşlarının özel yönetmelikleri*” denmiştir. Vakıf üniversiteleri haricindeki Üniversitelerinde içinde bulunduğu kamu kurum ve kuruluşlarının özel yönetmelik çıkarabilmesi için kendi kanunlarında hangi konuda yönetmelik çıkarabileceklerine dair yetki bulunması gerektiğine göre, Yönetmeliğin birinci maddesinde yer verilen “*özel kanunlarındaki hükümler saklı kalmak kaydıyla*” hükmünü bu Yönetmeliğe aykırı olmayan hükümleri yürürlüktedir, şeklinde anlamak gerekmektedir.

Ayrıca, Yönetmeliğin Geçici 2. maddesinde, bu Yönetmelik kapsamına giren eserlerle ilgili yayın kurullarının görev ve yetkilerinin kamu kurum ve kuruluşlar tarafından çıkarılacak yönetmeliklerle düzenleneceği çıkarılacak yönetmelikler yürürlüğe girinceye kadar, kamu kurum ve kuruluşlarının mevcut yönetmeliklerinin bu

yönetmeliğe aykırı olmayan hükümlerinin uygulanmasına devam olunacağı hükmü de getirilmiştir.

Yukarıda yer verilen kamu kurumlarını kapsayan Yönetmeliğin belirtilen maddelerindeki hükümlerinin farklı yorumlanması nedeniyle, tarafların örneğin üniversitelerin kamu kurumları ile ilgili Yönetmeliğin ilgili hükümlerine hiç bakmadan kendi özel yönetmeliklerine dayalı telif ödemeleri yapmaları ya da son çıkan kamu kurumları ile ilgili yönetmelik hükümleri bağlayıcı diyerek telif ödemelerini bu yönetmeliğe göre yapmaları da mümkün olabilecektir.

16.10.2011 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın ve Uygulama Yönetmeliğinin ödemeye esas ana hükümlerinin, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Hizmetleri Yayın ve Uygulama Yönetmeliği hükümlerinin aynısı olduğu görülmektedir. Üniversiteler Yayın Yönetmeliğinde sadece Anadolu Üniversitesinin konuya ilişkin yönetmeliği saklı tutulmuşken ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarının üniversiteler dâhil olmak üzere hepsini kapsayan yönetmelikten sonraki bir tarihte, üstelik Maliye Bakanlığı ve Sayıştay görüşleri alınarak bu Yönetmeliğin yayımlanması mevcut hükümlere göre anlaşılmalıdır. Atatürk Üniversitesinin de diğer üniversitelerin de açıköğretim hizmetlerini yaparken telif ödemeleri Anadolu Üniversitesinde olduğu gibi düzenlenmesi isteniyorsa yapılabilecek yasal düzenlemeler bütüncül bir şekilde ele alınmalıdır.

İstanbul Üniversitesinin Web sayfasında yer alan, “İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Hizmetleri Yayın Yönergesi”nin ise daha yeni tarihli olduğu, yürürlükten kaldırma başlıklı 19. maddesinde, aynı konudaki 2015 tarihli yönergenin yürürlükten kaldırılması hakkındaki hükümden anlaşılmaktadır. Üniversitenin Senatosu tarafından kabul edilen Yönergenin Telif Hakları başlıklı 17. maddesinde ayrıntılı düzenlemeler yapıldığı 2,3 ve 4. fıkraların başlığında yönerge yerine “*Bu Yönetmeliğin*” ifadesinin kullanıldığı, hatta 2. fıkrada yardımcı eserler için Yayın Komisyonunun piyasa değerlemesi yöntemi ile telif belirlemesi yapacağı, ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Yukarıda yer verdiğim gibi yardımcı ders kitapları ile dışındaki yardımcı ders materyalleri ile ilgili Yükseköğretim Kurulu ve Üniversitelerarası Kurulun çıkardığı yönetmelikler vardır. Buna rağmen üstelik piyasa değerlemesi ile telif belirlemesi yapılması dikkat çeken hususlardandır. Yönetmelik veya Yönerge hükümlerinin karşılaştırılarak ayrıntılı değerlendirilmesi bu çalışmanın amacı dışında olduğu için göze çarpan temel hususlara değinilmekle yetinilmiştir.

Ancak incelenen telif yönetmelikleri ve dayanağı mevzuatta yapılan incelemede ders kitapları yayımında editör olarak görevlendirilen kişilerin bu görevleri karşılığı kullanılan, editör ifadesine, Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda, Yükseköğretim Kurulu ve Üniversitelerarası Kurul tarafından telif ile ilgili yayımlanan yönetmeliklerde, Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelikte rastlanılmamıştır. Ancak Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Hizmetleri Yayın ve Uygulama Yönetmeliği, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın ve Uygulama Yönetmeliği ve İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Hizmetleri Yayın Yönergesinde yer verildiği görülmüştür. Anadolu ve Atatürk Üniversitelerine ait belirtilen yönetmeliklerde “telif ücreti hesaplanmasına esas olan göstergeler ve katsayılar” başlıklı maddelerde “*telif eserlerde yazar, açıköğretim hizmet ilke ve yöntemlere uygunluk sağlamak ve eğitim teknolojisinden yararlanmak amacıyla editör kullanıldığı takdirde, telif eserlerde gösterge rakamı 600, editör gösterge rakamı 500 olarak uygulanır*” ifadesine yer verilmiştir. Yine bu iki yönetmelikte benzer şekilde yer

alan, program yönetimi, program sunumu, denetim, koordinasyon gibi telif ödemesi yapılabilecek görevlilere de değinilmiştir.

Anadolu Üniversitesine ait Yönetmeliğin yürürlük maddesinde, Yükseköğretim Kurumu, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay'ın görüşü alınarak yönetmeliğin hazırlandığı ifadesi varken, Atatürk Üniversitesinin Yönetmeliğinde sadece Maliye Bakanlığı ile Sayıştay'ın görüşünün alınarak hazırlandığı ifadesine yer verilmiştir. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Hizmetleri Yayın Yönergesinde ise herhalde yönetmelik olmaması nedeniyle sadece Üniversite Senatosunca kabul edildiği ifadesi yer almıştır. Bu Yönergenin tanımlar maddesinde editör *“ders kitabı ile ilgili içerik geliştirme ve düzenleme faaliyetlerinden sorumlu olan kişi”* olarak tanımlanmış, 14. madde de yayın başvuruları ile ilgili olarak *“editörlü kitaplarda editör/editörlerin, kitabın bölüm yazarlarından vekâlet ve yetkilerini kabul eden imzalı birer belge”* den söz edilmiş, telif hakları başlıklı 17.maddenin 11. fıkrasında ise *“Ders kitabının editörünün bulunduğu durumda, editörlük faaliyetlerini yerine getiren öğretim elemanına; yapmış olduğu bu faaliyeti karşılığında ilgili yılın Devlet Memurları Aylık Katsayısı esas alınarak ve itibari sayfa sayısı üzerinden 50 gösterge puanı karşılığında bir ücret ödenir.”* ifadesine yer verilmiştir. Görüldüğü gibi üç üniversitenin yönetmeliklerinin hazırlanmasında görüş alınacak kurumlar ve editöre ödenecek telif ücreti gibi konularda farklılık görülebilmektedir.

Öğretim Elemanlarının Ders Kitabı Bastırabilmesinin İzne Tabi Olması

Bu başlığı okuyan öğretim elemanlarının çoğunun ilk defa duyuyorum diyeceğini düşündüğüm bir kanun hükmüne değinmek isterim. Yükseköğretim Kanununun 48. maddesinde yer alan ilgili düzenleme şu şekildedir. *“Üniversitelerde ders kitapları, bilgisayar ve elektronik ortamlarda hazırlanan eğitim öğretim ve uzaktan öğretim ilkelerine göre oluşturulan her türlü materyal ilgili üniversite veya Yükseköğretim Kurulu tarafından hazırlanır ve hazırlattırılır ve öğrencilere uygun bedelle satılır. Ders aracı olarak kullanılan kitap ve her türlü materyali öğretim elemanları kendi hesaplarına bastıramaz ve çoğaltamazlar, bunlar ilgili üniversite tarafından basılır, bastırılır veya çoğaltılır. Ancak, başvurdukları eğitim-öğretim yılı içinde bastırılmayacağı, kurumun yönetim kurulunca yazılı olarak bildirilen kitapları kendilerinin bastırma hakları saklıdır...”*

Yukarıdaki düzenlemede yıllardır işlemediğini gördüğüm husus, ders aracı olarak kullanılan kitap ve her türlü materyali öğretim elemanlarının kendi hesaplarına bastırıp çoğaltamayacağı konusudur. Düzenleme, bunların ilgili üniversite tarafından basılacağını belirttiikten sonra şartlı bir istisna getirmiştir. Üniversite, başvuru alan eğitim-öğretim yılı içinde ders aracı olarak kullanılacak kitap ve her türlü materyalin bastırılmayacağını, üniversite yönetim kurulunca yazılı olarak bildirdiği takdirde, kitapları kendilerinin bastırabileceğini öngörmüştür. Öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu ders kitaplarını üniversite dışında bastırıp, satış fiyatını belirlerken de, maliyet ve fotokopi ile çoğaltılmasını önleyecek aynı zamanda emeğinin karşılığının bir kısmını alabilecek ölçüde fiyatlandırma yoluna gitmektedir. Yukarıda yer verdiğim ders kitaplarının bastırılması durumunda ödenecek telif ücretinin azlığı karşısında üniversite bastırabilse bile bu yola gitmemektedir.

Ders kitabını üniversite dışında bastırılmış öğretim elemanlarının büyük çoğunluğunun belki de tamamının çalıştığı üniversite yönetim kurulundan alınmış yazılı belgeyi - madde düzenlemesinden hareketle izin belgesi demek mümkündür- almadıklarını söyleyebilirim. Zira yaklaşık 20 yıl önce bir öğretim elemanı, ders kitabını üniversite

dışında bastırabilmesi için yazdığı dilekçede istediği yazılı üniversite yönetim kurulu kararını alamadığını bahsetmişti. *“Dilekçe içeriği rektörlükte yöneticileri şaşırtmış, bazılarının böyle bir şeyden haberim yok dediğini konuyu bilen yöneticinin de yönetim kurulunun gündemine bu dilekçeyi alsam üyelere de izah etmem lazım daha da önemlisi bu şekilde yazılı belge almadan ders kitaplarını bastıran yüzlerce kişi varken sen de onlar gibi yap denildiği söylenmişti. Sonuçta kişinin dilekçesi altına üniversite belirtilen kitabı basamayacaktır ifadesi yazılarak bu belgeyi saklamasının yeterli olacağına ifade edildiği”* nadir rastlanan bu titiz kişi tarafından bana aktarılmıştı. Yıllardır çalışmayan bu düzenleme hükümlerine uymayan kişilere bir yaptırım uygulanmazken güzel bir çözüm bulunmuş demiştim.

Telif Ücretinin Üniversite Döner Sermayesine Kaydedilmesi

Öğretim elemanlarının telif ücreti adıyla bir bedel tahsil etmesi halinde döner sermayeye gelir kaydedilmesi hakkında Yükseköğretim Kanununda 36 ve 37. madde hükümlerine değinmek gerekmektedir. Çalışma Esasları başlıklı 36. maddenin ikinci cümlesi *“öğretim elemanının görevi ile bağlantılı olarak verdiği hizmetin karşılığında telif ücreti adıyla bir bedel tahsil etmesi halinde 58 inci madde hükümleri uygulanır”* şeklindedir. Üniversitelerin Uygulama Alanına Yardımı başlıklı 37. madde hükmü ise; *“Yükseköğretim kurumları dışındaki kuruluş veya kişilerce, üniversite içinde veya hizmetin gerektirdiği yerde, üniversiteler ve bağlı birimlerden istenecek, bilimsel görüş proje, araştırma ve benzeri hizmetler ile üniversitede ve üniversiteye bağlı kurumlarda, hasta muayene ve tedavisi ve bunlarla ilgili tahliller ve araştırmalar üniversite yönetim kurulunca kabul edilecek esaslara bağlı olmak üzere yapılabilir. Bu hususta alınacak ücretler ilgili yükseköğretim kurumunun veya buna bağlı birimin döner sermayesine gelir kaydedilir.”* şeklindedir.

Konunun ayrıntısına geçmeden telif ücretine 58. madde hükümleri uygulanır ya da döner sermayeye kaydedilir ifadelerinin ne anlama geldiğine değinmek uygun olacaktır. Yükseköğretim Kanununun, 58. madde başlığı döner sermayedir. Bu madde de gayrisafi gelirlerden yapılacak kesintilerle ilgili hüküm şu şekildedir; *“Döner sermaye gelirlerinden tahsil edilen kısmın, tıp ve diş hekimliği fakülteleri sağlık uygulama ve araştırma merkezleri ile açıköğretim hizmeti veren yükseköğretim kurumları için asgari yüzde 35'i, ziraat ve veteriner fakülteleri, sivil havacılık yüksekokulu, sürekli eğitim merkezleri ile bünyesinde atölye veya laboratuvar bulunan yükseköğretim kurumları için asgari yüzde 30'u, diğer yükseköğretim kurumları için ise asgari yüzde 15'i, ilgili yükseköğretim kurumunun ihtiyacı olan mal ve hizmet alımları, her türlü bakım, onarım, kiralama, devam etmekte olan projelerin tamamlanmasına yönelik inşaat işleri ve diğer ihtiyaçlar ile yönetici payları için kullanılır. Bu oranları yüzde 75'ine kadar artırmaya üniversite yönetim kurulu yetkilidir. Döner sermaye gelirlerinden tahsil edilen kısmın en az yüzde 5'i, üniversite bünyesinde yürütülen bilimsel araştırma projelerinin finansmanı için kullanılır.”*

Madde metninde belirtilen kesintilerden ayrı % 1 oranında Hazine kesintisi de vardır. Bu düzenlemelere göre telif ödemelerinin döner sermayeye kaydedilmesi halinde öğretim elemanının görev yaptığı birime göre değişmekle birlikte kesinti oranı % 41' e varabilmektedir. Hatta üniversite yönetim kurulunun birimlere göre değişen payları arttırması halinde, döner sermayeye giren her türlü gelirden yapılacak kesintilerin yapılan ilave artışa bağlı büyüyeceği açıktır.

Önce Yükseköğretim Kanununun 36. madde ikinci cümlesini ele alıp yorumlamaya çalışalım. Bu konuda 08.02.2011 tarihli Akşam Gazetesinde yayımlanan “Öğretim Elemanlarının Telif Ücretlerinin Durumu” başlıklı makalede yer alan ifadeleri değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu makalede özetle şöyle denilmiştir. *“36. maddenin ikinci cümlesinin doğru yorumlanması çok önemlidir. Madde metninde kullanılan, görevi ile bağlantılı olarak ifadesi anahtar durumundadır. Burada ifade edilmek istenen görev kapsamında verilen işlerden elde edilen telif ücretidir. Örneğin, bir belediyenin üniversiteye*

başvurarak kent meydanına heykel yapılmasını istemesi ve öğretim elemanının da üniversitenin yönlendirmesiyle bu işi yapmaları. Bir gazetenin üniversiteye başvurarak tıp fakültesinde görevli öğretim elemanlarının sağlık köşesi hazırlamalarını talep etmesi ve öğretim elemanlarının üniversite aracılığıyla bu işi yapmaları. Görevle bağlantı konusunda kullanılabilir kriter, telifle konu olan faaliyete başlanmasında üniversitenin aracılık edip etmemesidir. Üniversitenin hiçbir şekilde aracı olmadığı telif ücretlerinin ise görev ile bağlantısı bulunmamaktadır. Örneğin, bir iktisatçı öğretim elemanının üniversitenin dahil olmaksızın bir gazetede yazdığı köşe yazıları karşılığı elde ettiği telif kazancı görev ile bağlantılı olarak elde edilmemiştir. Kuşkusuz aynı durum, diğer alanlar için de geçerlidir. Aksi bir yorumun hukuk mantığıyla bağdaşmadığı düşüncesindeyiz.”

Bu makalenin yazarları, yaptıkları yorum dışında yorumların hukuk mantığı ile bağdaşmayacağını söyleseler de yorumlarına katılmadığını ifade etmek isterim. Maddedeki hüküm yorumlanırken tek ölçütün, telifle konu olan faaliyete başlanmasında üniversitenin aracılık etmesi gösterilmiştir. Üniversitenin hiçbir şekilde aracı olmadığı telif ücretlerinin ise görev ile bağlantısının olmadığı ifade edilmiştir. Yorumlanan hükümden görevi ile bağlantılı ifadesi gerçekten anahtar konumdur. Makalede verilen örneklerden anlaşılan, üniversite dışından gelen isteklere öğretim elemanının görev yaptığı üniversitenin aracı olmasıyla görevin yapılması karşılığında elde edilen telif ücretine 58. madde hükmü uygulanacaktır. Buna karşılık, örneğin bir belediyenin doğrudan üniversitede görevli yetkinliğini bildiği heykeltıraştan istekte bulunması ve görevin yerine getirilmesi veya bir gazetenin sağlık köşesinde yazı yazması için üniversitede çalıştığını bildiği bir doktorla anlaşması halinde, ilgili öğretim elemanlarının aldıkları telif ücreti üniversite aracı olmadığı için 58. madde uygulaması dışında kalacaktır.

Uygulamada örnekteki gibi konuların büyük çoğunluğu üniversite aracılığıyla yapılmamaktadır. Zira üniversite aracı olursa 37. madde hükmüne takılıp döner sermayeden önemli kesinti yapılması durumuyla karşılaşılması için öğretim elemanlarıyla doğrudan ilişki kurulmaktadır. Bu durumda tarafların tümünün 36. madde ikinci cümlesini görmemesi ya da daha büyük ihtimalle görmezden gelmelerinden söz etmemiz mümkündür. Öğretim elemanları da görev yaptığı konulara ilişkin isteklere olumlu cevap verip telif ücreti elde edebilmekte 37. madde hükmü dışına çıktığını zannetmektedir. Dolayısıyla üniversitenin aracı olup olmamasına göre anlatılan durumda oluşan adaletsizlik ortadadır. Kanun koyucunun böyle bir şeyi amaçlamadığı, 37. madde hükmü ile de ortadadır. Zira 36. madde hükmü sonradan 2010 yılı başında değiştirilen hükümdür. Bu nedenle üniversitenin faaliyete başlanılmasında aracılık edip etmemesi konusunun 36. madde ikinci cümlesinin yorumunda kilit nokta olduğu konusuna katılmak mümkün değildir. Üniversitenin aracı olup olmaması konusunun 36. veya 37. maddeye mi gireceği konusunda söz konusu olabilir. Her iki durumda da 58. maddenin uygulanması söz konusu olacaktır. Ancak tek fark, üniversite aracı yapılmadan ve öğretim elemanının görevi ile bağlantısı olmadan elde edebileceği telif ücretinin döner sermaye dışında tutulmasıdır.

Ayrıca yukarıda yer verdiğim 37. madde hükmü, yükseköğretim kurumları dışındaki kuruluş veya kişilerce, üniversiteler ve bağlı birimlerden istenecek, bilimsel görüş proje, araştırma ve benzeri hizmetler için alınacak ücretlerin yükseköğretim kurumunun veya buna bağlı birimin döner sermayesine gelir kaydedileceğini açık bir şekilde yazmıştır. Bu madde hükmünün sadece telif ile ilgili olmadığı da açıktır. Örneğin bir öğretim elemanının bir şirkete yapmış olduğu danışmanlık sonucu aldığı ücreti de döner sermayeye yatırmak zorundadır. Üstelik bu madde hükmünde öğretim elemanının görevi ile ilgili ifadesi yer almadığından, üniversite dışından üniversiteye gelen talep sonucu örneğin eczacılık fakültesinde görevli bir öğretim elemanının ilgi duyduğu

müzik alanında bir dergiye makale yazması halinde aldığı ücretin de döner sermayeye gelir kaydedilmesi gerekir.

Yani ilgili makalede örnek olarak verilen belediyenin kent meydanına heykel yapılması için üniversiteye başvurması ve heykelin yapılması sonucu eser sahibinin elde ettiği telif ücreti ile bir gazetenin üniversiteye başvurması ve tıp fakültesinde görevli öğretim elemanlarından sağlık köşesi hazırlamalarını istemesi halinde elde edecekleri telif ücreti tam da 37. madde kapsamındadır. Bu nedenle döner sermayeye gelir kaydedilmesi gerekir. Ayrıca madde hükmünde yer alan “benzeri hizmetler” kelimesinin yükseköğretim kurumları dışındaki kuruluş veya kişilerce istenecek konulara genişlik getirmekte, istenen konu telif konusu ise tartışmasız 58. madde uygulamasına girmektedir. Bu durumda üniversitenin aracılığı ile telif geliri elde edildiği için 58. madde hükmünden kaçmak söz konusu değildir.

Yukarıda yer verdiğim makalede, 36. madde ikinci cümlesi yorumlanmaya çalışılsa da, 37. maddeye uygun örnekler verildiği için amaç yerine gelmemiş ve öğretim elemanının üniversite aracılığıyla yapmadığı ancak göreviyle bağlantılı olarak verdiği hizmet sonucu elde ettiği telif ücreti ne olabilir konusu açıkta kalmıştır. Makalede yer verilen aynı örneklerin üniversite aracılığıyla yapılmaması halinde, örneğin bir belediye üniversitenin güzel sanatlar fakültesi heykel bölümünde görevli bir öğretim elemanından kent meydanına konulacak bir heykel yapmasını istemesi ve heykelin yapılması ile alınan telif ücreti ya da tıp fakültesinden bir öğretim elemanının tıp ile ilgili dergiye makale yazması sonucu elde ettiği telif ücreti tam olarak 36. maddenin ikinci cümlesine örnektir.

Kanunun 37. maddesi hükmü varken 36. madde ikinci cümlesi getirildiğine göre bu ifadenin yorumunda ilk olarak, yükseköğretim kurumları dışından üniversiteyi aracı yapmadan ilgili öğretim elemanının görev alanıyla ilgili istenen bir konuda doğan telif ödemesi akla gelmektedir. Bu durumda öğretim elemanından talepte bulunacak gerçek ya da tüzel kişiler talep ettiği işle ilgili öğretim elemanından hizmet bedelinin fiyatını soracaklardır. Uygulamada ele aldığımız 36. madde hükmü bilinmediğinden ya da bilinse bile bilmiyormuş gibi davranmak mali avantaj sağladığından, öğretim elemanlarının üniversite aracılığıyla işin yapılması halinde döner sermaye kesintisini düşünerek istediği fiyat, doğrudan kendisine ulaşıldığı takdirde istediği fiyattan kesinti tutarı kadar yüksek olmaktadır. Bu durumda yapılan fiyat teklifi hizmeti talep edene pahalı geldiğinden, hizmeti talep eden üniversiteyi aracı yapmadan istediği işi yapabilecek öğretim elemanı arayışına geçmektedir. Bunun sonucunda 37. maddeye hiç girmeden yani üniversite aracı edilmeden, doğrudan öğretim elemanı ile görüşülüp, döner sermaye kesintisi olmadan göreceli düşük fiyattan hizmet alınmaktadır. Bu karmaşık gibi gözükken ancak 36. madde ikinci cümlesi dikkate alındığında net olan öğretim elemanının görevi ile ilgili telif konusu işler belirtilen yasa hükmü dikkate alınmadan yapılmaktadır. Ancak yasa hükmünü işlevsiz kılmak yerine değişinceye kadar uymak doğru olanıdır.

Üniversite dışından bir kuruluşun öğretim elemanına ödediği telif ücretinin bir örneği de şu şekilde olabilmektedir. Öğretim elemanlarından olan araştırma görevlilerinden beklenen doktora yapmaları aksi halde öğretim üyesi olamayacaklardır. Hazırladıkları doktora tezi üniversite tarafından basılabilir ancak bu takdirde telif ücretinin ödenmeyeceği ilgili yönetmelikte açıkça yazılıdır. Bu durum karşısında tez konusu ile ilgili kurumlara başvurulmakta ve konu kabul edildiğinde ilgili kurum tezi bastırıp eser sahibine telif ücreti ödeyebilmektedir. Elde edilen telif ücreti tam da 36.

madde ikinci cümlesinde ifade edilen görev ile bağlantılı olup döner sermayeye kaydedilmesi gerekecektir.

Yorumladığımız cümlede açık bir şekilde öğretim elemanının görevi ifadesi vardır. Bu ifadenin yer aldığı madde başlığı da “çalışma esasları”dır. Öğretim elemanına görevi sorulduğunda ana çalışma konusunu söylemektedir. Örneğin, edebiyat fakültesindeyim ya da tarihçiyim gibi. Görevi tarih bölümünde olan bir öğretim elemanı görev alanı dışında örneğin yaptığı bir beste ya da tablonun satışından üniversite aracı olmadan telif ücreti elde ederse hem bu madde dışında hem de 37. madde dışında gelir elde ettiğinden, döner sermaye maddesi uygulanmayacaktır. Ayrıca öğretim elemanının istifa veya emekli olup üniversitede çalışmayı bırakması halinde elde edeceği telif gelirinin 58. madde ile ilgisi kalmayacağı açıktır.

Üniversite dışından doğrudan gelen talep konusunu yukarıda ele aldığımızdan ilgili cümlelerin yorumunda ikinci olarak, üniversite içinden gelen taleple yapılan işlere de değinmek gerekir. Bu durumda görev yapılan üniversiteden ya da diğer üniversitelerden öğretim elemanının görevi ile ilgili gelen talepler sonucunda telif ücreti elde edilmesi konusu olabilecektir. Örneğin, açıköğretim yapan bir fakültenin ders kitabı yazarı, o fakültenin öğretim elemanı olduğu gibi aynı üniversitenin başka fakültelerinin ya da diğer birimlerinin hatta başka üniversitelerin birimlerinde görevli öğretim elemanı olabilmektedir. İlgili üniversite tarafından ödenmiş olan telif ücretinin öğretim elemanının görev yaptığı üniversitenin döner sermayesine gelir kaydı madde hükmü gereğidir. Çünkü öğretim elemanı görevi ile ilgili bir hizmet yapmış ve telif ücreti elde etmiştir. İncelenen kanun hükmü bu durumda da 58. madde hükmü uygulanır demektir.

Yukarıda yer verdiğim açıklamalar kanun hükümlerinin ne anlama geldiğine ilişkin yorumlardır. Bu madde hükümlerinin uygulanması durumunda telif hakkı sahiplerinin maddi bir kaybı söz konusu olacağından bu yorumlara katılmayan çok kişi olabilecektir. Ancak bu kişiler büyük bir ihtimalle mevcut hükümlerin ne şekilde yorumlanacağına ilişkin bir şey de yazmayacaktır. Bu durumda incelediğimiz madde hükümlerini yok varsayan uygulamalar belki de yıllardır devam edebilecektir.

Telif ücretlerinin gelir açısından vergilenmesi ile ilgili olarak Gelir Vergisi Kanununun 18. maddesinde belirtilen hak sahiplerine, aynı kanunun 94. maddesinde belirtilen üniversitelerin de içinde olduğu kişiler tarafından ödeme öncesi vergi stopajı yapılması zorunluluğu getirilmiştir. 18. madde metninde telif hakkı sahipleri ve ürünleri sayılırken editör ifadesine yer verilmemiştir. 94. maddenin 2. fıkrası “*Yaptıkları serbest meslek işleri dolayısıyla bu işleri icra edenlere yapılan ödemelerden*” şeklinde başlamış ve (a) bendinde “*18 inci madde kapsamına giren serbest meslek işleri dolayısıyla yapılan ödemelerden*” (b) bendinde de “*Diğerlerinden*” ifadesine yer verilmiştir. Bu hükümlere göre 18.madde kapsamındakilerden % 17 diğerlerinden % 20 gelir vergisi kesintisi yapılmaktadır. Editörlere, ilgili yönetmelik hükümlerine göre telif ücreti olarak ödeme yapılmakta ise de, Maliye Bakanlığı elemanlarının vergi kesintileri ile ilgili yaptıkları incelemelerde editör ödemelerinden yapılacak vergi stopajı oranının 18. madde kapsamında değil “*Diğerlerinden*” ifadesine dayalı % 20 oranında yapılmasını belirtmesi üzerine uygulama bu yönde gerçekleştirilmektedir.

Yukarıda belirtilen ödemelere katma değer vergisi yönünden baktığımızda da farklı bir durum gözükmektedir. Katma Değer Vergisi Kanununda, Maliye Bakanlığının gerekli görülen hallerde, vergiye tabi işlemlerde taraf olanları verginin ödenmesinden sorumlu tutabileceği hükme bağlanmıştır (Duman ve Kaya, 2010: 113). Bu yetkiye dayanılarak çıkarılan 19 Seri No’lu Katma Değer Vergisi Genel Tebliğinde

(21.03.1986;19054 R.G.) Gelir Vergisi Kanununun 18.maddesinde belirtilen hakların, aynı Kanununun 94. maddesinde belirtilen kişilere teslim edilmesi halinde, katma değer vergisinin bu kişilerce sorumlu sıfatıyla beyan edilmesi öngörülmüştür.

Katma Değer Vergisinin stopaj uygulaması ile ilgili yayımlanan 117 Seri No'lu Genel Tebliğde (14.04.2012;28264 R.G.) serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetlerin vergiye tabi olacağı ifade edilmiştir. Bu faaliyetleri mutad ve sürekli olarak yapanların katma değer vergisi mükellefi olacağı, arizi olarak faaliyette bulunanların ise katma değer vergisi mükellefi olmayacakları belirtilmiştir. Maliye Bakanlığının eser yaratma faaliyetinin devamlı veya arizi yapılması konusunda görüşü devamlılık yönü ağır basma şeklinde olurken, yargı organlarının aradığı ölçütler daha objektif olabilmekte ve Maliye Bakanlığı görüşüne aykırı olabilmektedir (Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bkz. Duman ve Karyağdı, 2010; Altuntaş, 1996).

117 Seri No'lu Genel Tebliğde (2.2.2) "*Serbest meslek faaliyetlerini mutad ve sürekli olarak yapanların prensip olarak, KDV mükellefiyeti tesis ettirmeleri gerekmektedir. Ancak, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 18 inci maddesi kapsamına giren teslim ve hizmetleri münhasıran aynı Kanunun 94 üncü maddesinde belirtilen kişi, kurum ve kuruluşlara yapanların hesaplayacağı KDV'nin bu kişi veya kuruluşlar tarafından sorumlu sıfatıyla beyan edilmesi mümkün bulunmaktadır. Serbest meslek erbabının bu uygulamadan faydalanabilmesi için KDV mükellefiyetinin sadece Gelir Vergisi Kanununun 18 inci maddesi kapsamına giren işlemlerden ibaret olması ve işlemlerinin tamamının aynı Kanunun 94 üncü maddesinde sayılan kişi, kurum ve kuruluşlara yapılması gerekmektedir. Ayrıca, sorumluluk uygulaması kapsamında işlem yapılabilmesi için Gelir Vergisi Kanununun 18 inci maddesi kapsamına giren işlemleri yapan kişilerin, bu şekilde işlem yapılmasını önceden vergi sorumlusuna bildirmesi gerekmektedir.*" hükümlerine göre editör ücretini alanların faaliyetlerini yazarlar gibi devamlılık halinde yapmaları durumunda, 18. madde kapsamına girmediklerinden katma değer vergisi yükümlülükleri sorumlu tutulan kişilerce yapılamayacaktır.

Bu durumda olan kişilere ödeme yaparken sorumlu sıfatıyla katma değer vergisi kesilemeyeceğine göre, katma değer vergisi mükellefiyeti bulunmayan editörlerin bu ödemeleri yapmaları sorun olarak gözükmektedir. Bu durumun aşılması için editör ücretlerinin arızı olması ki bu durumda gelir vergisi uygulaması da değişmesi gerekecektir ya da 18. madde kapsamındaymış gibi mevzuat hükümlerine aykırı uygulama yapılması söz konusu olabilecektir. Bu durumda da karşılaşılan tablo şöyle olacaktır. Editör ücreti yukarıda belirttiğim yönetmeliklere göre telif ücreti ama gelir vergisi açısından telif ücreti değil diğer serbest meslek kazancıdır. Katma değer vergisi yönünden Gelir Vergisi Kanunu 18. madde kapsamında olmadığından üniversitenin sorumlu sıfatı ile katma değer vergisini kesmesi öngörülmemiştir. Katma değer vergisi mükellefi olmayan editöre kendiniz ödeyin de denemediğinden sanki madde kapsamındaymış gibi üstelik % 18 oranında katma değer vergisi kesintisi yapıp sorumlu sıfatıyla vergi dairesine ödeme yapılmaktadır.

Ayrıca telif ile ilgili ödeme yapılırken bulunan ücretten % 17 gelir vergisi, % 18 katma değer vergisi, % 41 döner sermaye kesintileri yapılırsa toplam kesinti oranı % 76'ya ulaşmakta böylece ödemenin dörtte üçü kesilmiş olacağından hiç olmazsa döner sermaye kesintilerinden kurtulmak için 36. maddedeki cümleyi görmemek ya da görüp görmemiş gibi yapmak, 37. maddeden de üniversite dışından gelebilecek taleplere üniversiteyi aracı yapmadan çözüm bulma yolu seçildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Yukarıda açıklanan madde hükümlerinin uygulamada işlerliğinin olmaması bir tercih nedenidir. Bu yorumum karşısında çoğu öğretim elemanının kesinti tutarları karşısında “bu kadar da kesinti olur mu?” diyebileceğini düşünmekteyim. Ancak ele aldığım kanun metinlerine bakıldığında öğretim elemanlarının görevleri ile bağlantılı olarak elde ettiği telif ücretlerinden üniversitenin pay alması istenmiştir. Üstelik art arda iki maddeyle yapılan düzenleme bir boşluk bırakmamış durumdadır.

Ülkemizde yıllar önce seksenli yıllarda en üst makamdan ifade edilen, “Anayasayı bir kere delmekle bir şey olmaz” ifadesiyle başlayan süreçte Anayasa, yasalar, yönetmelikler gibi hukukun önemli kaynaklarına işimize geldiği için uymama hali çoğaldığında, bir mevzuat hükmünü göstererek hak aramamızın da zorlaşacağı unutmamalıyız. Bu nedenle uygulamada hatalı ve işleminin zorluğu görülen hükümlerin deyim yerindeyse çiğnenmesi yerine değiştirilmesi için çaba sarf edilmesi uygun olanıdır. Değişinceye kadar da ilgili hükümlere uyulması gereği açıktır. Bu durumda kimse üniversite aracılığı dışında elde ettiği telif gelirini beyan etmez dolayısıyla 58. madde uygulamasına girmez denilebilir.

Bu hususla ilgili beyan ayrı bir konudur. Beyan edilmesi gereken hususları beyan etmemek hem kişilik özelliklerine hem de belki daha da önemlisi beyan edilmeme durumu saptandığında karşılaşılabilecek maddi yaptırımların tutarına ve varsa idari yaptırımların önemine bağlıdır. Örneğin, kişi sahibi olduğu bir meskeni kiraya vermesi nedeniyle elde ettiği kira gelirini beyan etmeyerek, idarenin belirleme ve cezalı tarhiyat riskini göze almak suretiyle Gelir Vergisinden de kurtulabilir.

Üniversitelerinde içinde bulunduğu tüzel kişiler ve gerçek kişilerin mevzuat hükümlerine uymama alışkanlıklarının çoğalmasında, eski tarihli mevzuat hükümlerinin günümüz koşullarına ayak uyduramaması, mevzuat hükümlerinin çoğunlukla torba yasa denilen yasalarla, sık ve özensiz değişiklikleri yanında getirilen hükümlere uyulmaması durumunda yaptırımların olmaması, olması halinde bile etkisizliği ya da uygulanmamasının etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca kurumların mevzuat hükümlerine aykırı davranışları başlayınca aynı konumda olan diğer kurumlar da bunları örnek alarak uygulamalara gidince yaygınlaşma sonucu sanki doğru olan uygulamaymış gibi algı yaratılmaktadır. Yürürlüğe giren mevzuat hükümlerinin, uygulanabilir olmasına dikkat edilerek net ve anlaşılır şekilde yazılması, sonrasında da uygulamaya ilişkin denetimlerin yapılması önemlidir.

İncelediğimiz madde hükümleri doğruysa uygulama buna göre yapılmalı yok eğer uygulama doğruysa ilgili kanun hükümleri değiştirilmelidir. Mevcut yasal düzenlemeler ile getirilen hükümlere, işimize geldiğinde değil işimize gelmediğinde de uymamız konusu hepimizin sahip çıkması gereken önemdedir. Hukuk kaynaklarıyla getirilen mevzuat dediğimiz hükümlerin de hukuk devleti ilkelerine uygun olması da, bu hükümlere uyumu arttıracığı açıktır.

Kaynakça

- Altuntaş, M. (1996). *Telif Kazançlarının Vergilendirilmesinin Mevzuat ve Uygulama Açısından Analizi*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Hizmetleri Yayın ve Uygulama Yönetmeliği (18.06.1983;18081 R.G.) (<https://www.mevzuat.gov.tr>)
- Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın ve Uygulama Yönetmeliği (16.10.2011;28086 R.G.) (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111016-2.htm>)
- Duman, Ö. & Karyağdı, N. (2010). *Telif Kazançlarının Hukuki Mahiyeti ve Vergilendirilmesi*. (Gözden Geçirilmiş Genişletilmiş 2. Baskı.), Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Hizmetleri Yayın Yönergesi (<https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/73813>)
- Kamu Kurum ve Kuruluşlarınınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik (23.01.2007;26412 R.G.) (<https://www.mevzuat.gov.tr>)
- Katma Değer Vergisi Kanunu (02.11.1984;18563 R.G.) (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3065.pdf>)
- Katma Değer Vergisi 19 Seri No'lu Genel Tebliği (21.03.1986;19054 R.G.)
- Katma Değer Vergisi 117 Ser No'lu Genel Tebliği (14.04.2012;28264 R.G.)
- Taş, M. & Özcan, S. (2011). *Öğretim Elemanlarının Telif Ücretlerinin Durumu*, 08.02.2011 tarihli Akşam Gazetesi, Muhasebe TR – Muhasebecilere Özel Web Sitesinden erişim. (http://www.muhasabetr.com/ulusalbasin/haber_oku.php?haber_id=7042)
- Üniversiteler Yayın Yönetmeliği (03.02.1984;18301R.G.) (<https://www.mevzuat.gov.tr>)
- Üniversitelerde Ders Aracı Olarak Kullanılan Kitaplar, Teksirler ve Yardımcı Ders Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Kitapları Dışındaki Yayınlarla İlgili Yönetmelik (22.10.1984;18553 R.G.) (<https://www.mevzuat.gov.tr>)
- 2547 Sayılı Kanun (06.11.1981;17506) (<https://www.mevzuat.gov.tr>)

Fiscal Policies Against Pandemic: Comparison of Turkey and G7 Countries

Rauf MUNİS

r_munis@hotmail.com

orcid.org/ 0000-0001-8430-5490

Mehmet Sadık AYDIN

sadik.aydin@artuklu.edu.tr

Mardin Artuklu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

orcid.org/ 0000-0001-7587-5109

e-ISSN 2687-4563

2021, Vol. 3(1) pp. 55-81

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/aujfe>

Research Article

Received: 08.04.2021

Revised: 10.05.2021

Accepted: 11.05.2021

To cite this document:

Munis, R. & Aydın, M. S. (2021). Pandemi ile Mücadelede Maliye Politikası Uygulamaları: Türkiye ve G7 Ülkeleri Karşılaştırması. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (1), 55-81.

Abstract

The Covid-19 pandemic has been one of the biggest pandemics in the world history in terms of its effects on public health, economy and social life. The States have carried out some restrictions to protect their citizens from infectious virus. And thus, the restrictions caused negative effects on the World Economy. The States locked their borderlines, and many countries applied quarantine and curfew processes. Thats why, economies have contracted in terms of both supply and demand. In order to lessen the negative effects of pandemia, the government implemented Fiscal Policies. In this study, after mentioning the reasons of the pandemia and important pandemia in the world History, the economic effects of the Covid-19 pandemia were discussed. Especially to see what size economic support packages the countries have announced relative to their GDP in the economic crisis caused by the Covid-19 pandemia, to analyze how fiscal policies are implemented and to compare these applications, fiscal policies implemented in Turkey and the G7 countries were discussed.

Keywords: Covid-19, Epidemic, Coronavirus, G7 Countries

JEL Codes: E62, H30, I18

Pandemi ile Mücadelede Maliye Politikası Uygulamaları: Türkiye ve G7 Ülkeleri Karşılaştırması

Öz

Covid-19 pandemisi Dünya tarihinde kamu sağlığına, ekonomiye ve sosyal hayata etkileri açısından yaşanan en büyük pandemilerden biri olmuştur. Devletler vatandaşlarını virüsten korumak amacıyla bir dizi kısıtlamayı hayata geçirmişlerdir. Bu kısıtlamaların Dünya ekonomilerine negatif yansımaları olmuştur. Devletlerin sınırlarını kapatmaları, birçok ülkede uygulanan karantina ve sokağa çıkma kısıtlamaları küresel anlamda ekonomide hem arz hem talep yönlü daralmaları beraberinde getirmiştir. Pandeminin ekonomik etkilerini azaltmak için hükümetler maliye politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Bu çalışmada salgının nedenlerine ve Dünya tarihinde yaşanan önemli salgınlara değinildikten sonra Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle Covid-19 pandemisinden kaynaklı ekonomik krizde ülkelerin GSYH'larına oranla hangi büyüklükte ekonomik destek paketleri açıkladıklarını görmek, maliye politikalarını nasıl uyguladıklarını incelemek ve bunları karşılaştırmak amacıyla, Türkiye ve G7 ülkelerinde uygulanan maliye politikaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Salgın, Koronavirüs, G7 Ülkeleri

Giriş

İnsanoğlu tarihin her döneminde salgın hastalıklar ile karşı karşıya kalmış, bu salgınlardan kurtulmak için büyük çabalar sarf etmiştir. Salgınların etkisi bazen kısa süreli olmakla beraber çoğu zaman uzun yıllar sürmüştür. Yeni tarımsal alanların açılması, şehirleşme, makineleşme, deniz yollarının ticari amaçlı kullanımı, coğrafi keşifler ve küreselleşme gibi etkenlerle Dünya ekonomisinde büyük gelişmeler yaşanmış bu gelişmeler ile beraber Dünya nüfusu artmış, devletler büyümüş ve Dünya ticaret hacmi muazzam derecede genişlemiştir. Tüm bu gelişmeler devletler ve kıtalararası ulaşımı ve beraberinde insan etkileşimini de önemli ölçüde arttırmıştır. İnsanlar arasındaki etkileşimin artmasıyla salgın hastalıklar Dünya genelinde yayılma imkânı bulmuş, birçok devlet ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz etkilere maruz kalmıştır.

Covid- 19 pandemisinde de durum bundan farklı değildir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde 2019 yılının Aralık ayında görülen koronavirüs kısa zamanda bütün Dünyayı etkisi altına almıştır. Çok sayıda insan bu virüse yakalanmış ve yakalananların birçoğu hayatını kaybetmiştir. Hal böyle iken hükümetler koronavirüsün kamu sağlığı üzerindeki etkilerini azaltmak için sınır kapatma, sokağa çıkma kısıtlaması ve karantina gibi uygulamaları hayata geçirmek zorunda kalmışlardır. İnsanların eve kapanması, ithalat ve ihracatın durma noktasına gelmesi küresel ekonomide hem arz hem talep yönlü sert düşüslere neden olmuş, küresel anlamda ekonomide ciddi bir daralma yaşanmıştır. Ekonominin maruz kaldığı negatif etkilerden kurtulmak veya bu etkileri azaltmak için salgın ile mücadele kapsamında birçok hükümet maliye politikası uygulamalarını hayata geçirmiştir. Vergilerin ertelenmesi, vergi oranlarının düşürülmesi, maaş zamları, dar gelirli vatandaşlara nakit yardımı, firmalara nakit ve kredi desteğinin sağlanması, işten çıkarmaların yasaklanması, kısa çalışma ödeneği gibi uygulamaları içeren ve ülkelerin GSYH'sının % 2'si ile % 20'si arasında değişen oranlarda ekonomik tedbir paketleri açıklanarak ekonomi düze çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada önce salgının tanımı, nedenleri ve Dünya tarihinde yaşanan önemli salgınlara değinilecektir. Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisini nasıl etkilediği güncel verilerle hazırlanan tablolar ve şekiller ile gösterilmeye çalışıldıktan sonra Covid-19 pandemisi ile mücadelede uygulanan maliye politikaları Türkiye ve G7 ülkeleri başlıkları ile detaylı olarak incelenecektir.

Salgının Tanımı ve Nedenleri

Pandemi; Dünya genelinde ya da geniş bir coğrafyada görülen, uluslararası sınırları aşan, çok fazla sayıda insanı etkileyen salgın hastalıklar şeklinde tanımlanmaktadır (WHO, 2020a). Pandemi ilanı, bir pandemi konusunda belirli kriterler oluştuğunda Dünya Sağlık Örgütüncü ilan edilmektedir. Pandemi ilanının amacı, bütün Dünya ülkelerini tehdit eden hastalık etkeninin, diğer bir ifade şekli ile ortaya çıkan yeni virüsün insanlar arasında kolayca yayılıyor olmasıdır (TÜBA, 2020: 19).

Salgınların çıkması ve hızlıca yayılım göstermesinde en önemli etken insan unsurudur. Yeni tarım alanlarının açılması, ormanların yok edilmesi ve toprağın aralıksız sürülmesi fare, sıçan, pire ve kene gibi hayvanların insanlara yakın alanlarda yaşamasına neden olmuş, bu hayvanlar taşıdıkları hastalıkları insanlara bulaştırarak salgınları da

beraberinde getirmiştir. Tarihte salgın hastalıklar ile beraber toplu ölümlerin yaşanmasının en önemli nedenleri arasında tarım toplumlarının gelişmesi yer almaktadır. Yüz binlerce insanın birlikte yaşadığı kentlerin ortaya çıkmasıyla toplu ölümler meydana gelmiştir. İnsanların, hayvanlardan hastalık kapması, yerleşik hayata geçişte kullanılabilir su bulmakta zorlanması, farklı bölgelerde yaşamakta olan insanların birbirleri ile etkileşiminin artması, kentlerin kurulması ve insanların hayatlarını beraber sürdürmeye başlaması sonucunda salgın hastalıkların yaşandığı görülmektedir (Özden ve Özmat, 2014: 61).

Dünya Tarihinde Yaşanan Önemli Salgınlar

Son zamanlarda yaşanan Covid-19 salgını Dünya tarihinde görülmüş ilk salgın değildir. Tarih boyunca birçok bölgesel, küresel ve kıtalararası salgın görülmüştür. Görülen bu salgınlar içerisinde üçü öne çıkmaktadır. M.S 6. yüzyılda ortaya çıkan ve 8. yüzyıla kadar etkileri devam eden Jüstinyen vebası, 14. yüzyılın ortasında başlayıp 19. yüzyılın ortalarına kadar sıkça görülen Kara Veba ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru görülen ve küresel boyutta etki gösteren İspanyol Gribi. Küresel ölçekte yayılan bu üç pandeminin her biri on milyonlarca insanın ölmesine neden olmuştur (Pamuk, 2020).

Jüstinyen Vebası: Jüstinyen'in hüküm sürdüğü 6. yüzyılda Bizans ve çevresindeki ülkeleri vuran salgın, tarihte belgelenen ilk salgın olmuştur. Bu hastalık 21. yüzyıla kadar nozolojik (hastalık tasnifinin bilimsel incelemesi veya hastalıkları sınıflandırma bilimi) olarak bütün Dünya'yı etkileyecek bir salgına işaret etmiştir. Hastalığın semptomları özellikle imparatorun sırdaşı olan tarihçi Procopius ve iki kilise tarihçisi John of Ephesus ve Euagrius dâhil olmak üzere çağın birçok araştırmacısı tarafından tartışılmıştır. Hastalığın en çok beyan edilen formu, enfekte pirelerden bulaşan ve insandan insana doğrudan bulaşıcı nitelik taşımayan hıyarcıklı veba diye adlandırılan bir salgın türü olmuştur (Retief ve Cilliers, 2005: 115).

Kara Veba: Bu hastalık, genel detaylarıyla ilgilenen bilim adamlarını bile şaşırtacak kadar zor bir hastalık olarak nitelendirilmiştir. Salgın Avrupa nüfusunun %30 ile 50'sinin ölümüne yol açmış, 1348 yılında Londra'ya ulaştıktan sonra, birkaç yıl içerisinde 75 ile 200 milyon arasında insanın ölümüne neden olmuştur. Kara Veba korkunç hızla ve yüksek öldürücülük oranı ile ailelere, evlere, köylere, kasabalara ve şehirlere yayılmıştır. Salgın 1351'de etkisini kaybetmiş, ancak bütün köylerin ve dolayısıyla tarlaları işleyen nüfusun yok olmasına, evlerin boşalmasına, işgücü eksikliği nedeniyle tarlalarda hasat edilememiş birçok mahsulün çürümesine ve bakacak insan bulunmadığı için hayvanların ölmesine neden olmuştur (Shipman, 2014: 410).

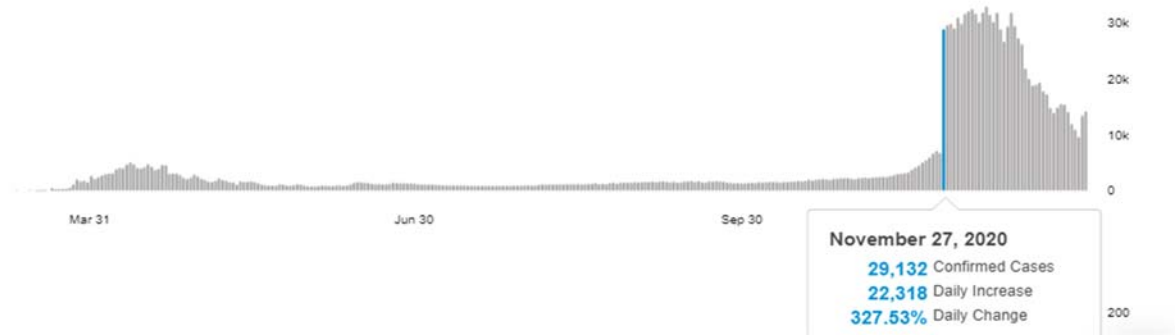
İspanyol Gribi: Bu grip çeşidi 1918-1920 yıllarında ortaya çıkan ve H1N1 virüsünün ölümcül bir çeşidinin neden olduğu grip salgınıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru dünyayı bütünüyle etkilemiştir (TÜBA, 2020: 21). Hastalık çocuk ve yaşlıların aksine önce yetişkinleri etkilemiş, kayıtlara göre 50 ile 100 milyon arasında insanın ölümüne neden olmuştur. Savaşı bitiren olgulardan birinin de İspanyol Gribi olduğu konusunda çalışmalar bulunmaktadır (Arda ve Aciduman, 2012: 13).

Asya Gribi: 1957 senesinde ilk defa Çin'de görülmüş, Uzakdoğu'ya ardından Amerika, Avrupa ve Avustralya'ya yayılmıştır. Bu grip türü bulaşıcı olup, genel olarak dört senede bir salgın şeklinde görülmektedir (TÜBA, 2020: 21).

HIV/AIDS: İlk olarak 1976 tarihinde rastlanan ve günümüzde de her sene yaklaşık olarak 1 milyon insanın ölümüne sebebiyet veren HIV/AIDS virüsü, bugüne kadar 30 milyon dolayında insanın ölümüne neden olmuştur. DSÖ'ne göre Dünyada 40 milyona yakın insan HIV/AIDS virüsünü taşımaktadır (Elçi, 2020: 8).

Koronavirüs: Koronavirüs, SARS-CoV-2 ismi verilen bir tür koronavirüsün sebep olduğu hastalıktır. DSÖ, koronavirüsten ilk defa 31 Aralık 2019 tarihinde, Çin'in Wuhan şehrinde "viral pnömoni" vakalarının rapor edilmesiyle haberdar olmuştur (WHO, 2020a). İlerleyen günlerde vaka rapor eden ülkelerin sayısı artmış ve Şubat ayı sonlarında yerli bulaşın görüldüğü ülkelere rastlanmaya başlanmıştır. 2020 yılı Mart ayı itibariyle Çin'de salgın hastalığın hızı yavaşlamaya başlamış ise de, İran, İtalya ve Güney Kore'de vaka sayılarında ve koronavirüs enfeksiyonuna bağlı ölümle sonuçlanan vakalarda artış görülmüş, daha sonra Avrupa ve Amerika'da da vaka sayılarında ciddi artışlar görülmüştür. Türkiye'de ilk koronavirüs vakasına 11 Mart 2020 tarihinde rastlanmış, ilk vakanın görülmesinden itibaren Türkiye'de vaka ve ölüm sayılarında önemli artış gözlemlenmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

17 Mayıs 2021 tarihi itibariyle Türkiye'de görülen toplam vaka sayısı 5.127.548 kişi ve toplam vefat eden kişi sayısı ise 44.983 kişi olarak kayıtlara geçmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021).

Şekil 1. Türkiye'nin Günlük Koronavirüs Vaka Gelişimi

Kaynak: (WHO, 2020c) (<https://covid19.who.int/region/euro/country/tr>)

Türkiye'de 24 Kasım 2020 tarihine kayıtlara geçen en yüksek hasta sayısı 7381 iken vaka sayılarını açıklama konusunda daha açık bir politika sergilemeye başlayan Sağlık Bakanlığı'nın 27 Kasım 2020'de açıkladığı vaka sayısı 29.132 olmuştur. Bu durumda bir önceki güne göre vaka sayısında %327,53 artış gerçekleşmiştir. Dönem dönem azalmalar görülmekle beraber vaka sayıları 16 Nisan 2021 tarihinde 63.082'ye yükselerek çok ciddi sayıya ulaşmıştır.

17 Mayıs 2021 itibariyle Dünya'da görülen toplam vaka sayısı 162.773.940 kişi, toplam ölüm sayısı ise 3.375.573 kişi olarak kayıtlara geçmiştir (WHO, 2020b).

Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkileri

Koronavirüs salgını ile insanoğlu yüzyılda bir görülebilecek bir krizle karşı karşıya kalmıştır. İktisatçılar bu krizin ekonomik hasarını tartışırken, esas vurgu yapılan nokta, GSMH'daki daralmanın ne ölçüde olacağı ve ekonominin krizden önceki gelir

seviyesine tekrar ne zaman ulaşacağı üzerine olmuştur (Yazgan, 2020: 141). Salgınının iktisadi etkileri hem arz hem talep yönüyle değerlendirilebilmektedir. Bu ayırmada esas sebep arz ve talepten kaynaklanan krizlerin farklı iktisat politikası araçları kullanılarak giderilebilmesidir. Ağırlıklı olarak talep yönlü krizlerde talebe etki edecek politikalar uygulanması gerekirken, arz yönlü krizlerde politika yapımcıların ekonominin arz yönünü etkileyecek araçları uygulaması gerekmektedir. Covid-19 salgınından kaynaklanan ekonomik kriz sektörden sektöre farklı ölçülerde de olsa hem arz yanlı hem de talep yanlı bir kriz olmuştur (Elgin ve Yalaman, 2020: 394). Kısıtlamaların etkisiyle meydana gelen talep daralması aynı zamanda firmaların arzlarını kısmasına da neden olmuş, temel ihtiyaçlar ve lüks mallar için farklı boyutlarda da olsa bütün sektörler etkilenmiştir.

Salgın hemen hemen her sektörü farklı oranlarda etkilediyse de bundan en çok etkilenen hava yolu sektörü olmuştur. Birçok ülkenin seyahatlere kısıtlama getirmesi ya da ülke sınırlarını kapatması nedeniyle, turizm ve seyahat sektörleri ilk etkilenen sektörler olmuştur (Durmuş ve Şahin, 2020: 926). Bununla birlikte salgının etkisiyle dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de dış ticaret değerleri, enflasyon, ekonomi güven endeksi gibi birçok ekonomik veri gerilemiştir.

TÜİK'in açıkladığı 2020 Mart ayı gerçekleşme verilerine göre ihracat hacmi 2019 Mart ayına göre % 17,8 azalış göstererek 13,4 milyar dolar olmuş, ithalat % 3,1 yükselişle 18,8 milyar dolar olmuştur. Bu durumda, dış ticaret açığı % 181,6 artarak 5,4 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret açığındaki büyüme yılın ilk çeyreğinde % 117,3 olmuştur. Bu periyotta ihracatın ithalatı karşılama oranı 2019 yılındaki % 88,2 oranından %76,8'e düşmüştür. Koronavirüsün ortaya çıktığı Mart ayında, salgından kaynaklı olumsuzluklardan dolayı ihracatta düşüş başlamış bu düşüş Nisan ayında da devam etmiştir. TÜİK'in açıkladığı 2020 Nisan ayı gerçekleşme verilerine göre ihracat hacmi 2019 yılının Nisan ayına göre % 41,4 azalış göstererek 9 milyar dolar seviyesine inmiştir. İthalat % 25 oranında düşerek 13,6 milyar dolar olmuştur. Böylelikle, dış ticaretteki açık % 67 artarak 4,6 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret açığında meydana gelen artış 2020 Ocak-Nisan periyodunda % 102,3 seviyesinde gerçekleşmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise 2019 yılındaki %87,4 düzeyinden % 74,7 düzeyine düşmüştür (Adıgüzel, 2020: 197-198).

Tablo 1. Dış Ticaret Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	Aylar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı
2019	Ocak	13.874.826	16.164.884	-2.290.058	30.039.710	85.8
	Şubat	14.323.043	16.056.514	-1.733.471	30.379.557	89.2
	Mart	16.335.862	18.250.476	-1.914.614	34.586.339	89.5
	Nisan	15.340.620	18.073.148	-2.732.528	33.413.768	84.9
	Mayıs	16.855.105	18.542.348	-1.687.243	35.397.453	90.9
	Haziran	11.634.654	15.064.477	-3.429.824	26.699.131	77.2
	Temmuz	15.932.005	19.229.147	-3.297.143	35.161.152	82.9
	Ağustos	13.222.876	15.563.708	-2.340.832	28.786.584	85.0
	Eylül	15.273.580	16.940.637	-1.667.057	32.214.217	90.2
	Ekim	16.410.782	18.176.463	-1.765.682	34.587.245	90.3
	Kasım	16.242.650	18.228.385	-1.985.735	34.471.035	89.1
	Aralık	15.386.718	20.055.014	-4.668.296	35.441.733	76.7
	Toplam	180.832.721	210.345.201	-29.512.483	391.177.924	85.97
2020	Ocak	14.686.495	19.204.848	-4.518.352	33.891.343	76.5
	Şubat	14.590.594	17.633.155	-3.042.560	32.223.749	82.7

Mart	13.337.140	18.811.078	-5.473.938	32.148.218	70,9
Nisan	8.970.898	13.552.381	-4.581.483	22.523.278	66,2
Mayıs	9.945.102	13.387.712	-3.442.610	23.332.814	74,3
Haziran	13.441.108	16.309.798	-2.868.690	29.750.906	82,4
Temmuz	14.873.332	17.708.055	-2.834.722	32.581.387	84,0
Ağustos	12.441.520	18.743.115	-6.301.595	31.184.635	66,4
Eylül	15.973.028	20.835.366	-4.862.338	36.808.394	76,7
Ekim	17.297.291	19.702.772	-2.405.480	37.000.063	87,8
Kasım	16.075.088	21.128.179	-5.053.091	37.203.267	76,1
Aralık	17.850.348	22.380.734	-4.530.386	40.231.082	79,8
Toplam	169.481.944	219.397.193	-49.915.245	388.879.136	76,98

Kaynak: TÜİK (2021a). (TÜİK verileri kullanılarak tarafımızca düzenlenmiştir)

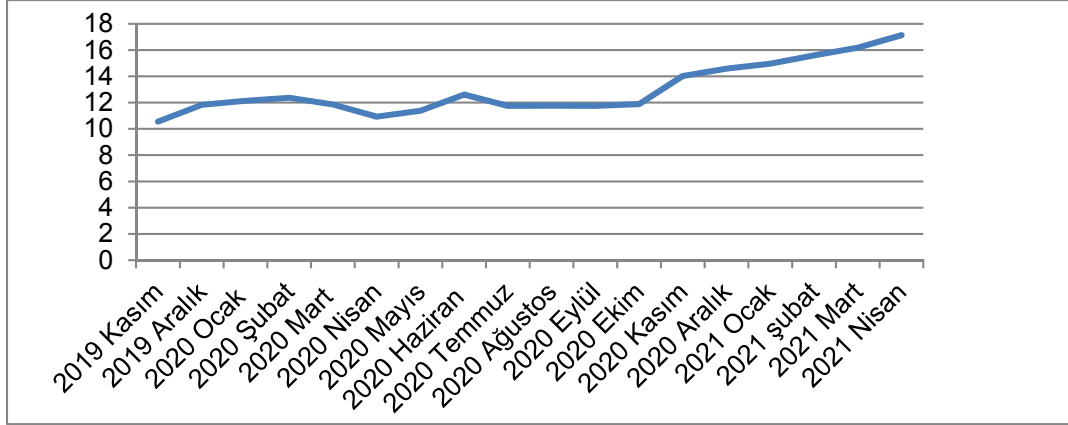
Yukarıda 2019 yılının Mart ve Nisan aylarındaki dış ticaret verileri, pandeminin Türkiye’de görüldüğü 2020 Mart ayı ve Nisan ayı ile karşılaştırılmıştır. Dış ticaret verilerinin 2020’nin son aylarında seyrinin nasıl değiştiğini görmek ve karşılaştırmak için TÜİK verileri kullanılarak Tablo 1 oluşturulmuştur. Tabloya göre ihracat hacminde 2020 Mart, Nisan ve Mayıs aylarında görülen daralmanın, 2020’nin son çeyreğinde toparlanma sürecine girdiği, hatta 2019’un son çeyreğini geçtiği görülmektedir. Ancak dış ticaret açığının Ekim-Aralık döneminde hala yüksek olduğu (sırasıyla -2.4 milyar, -5.05 milyar ve -4.53 milyar dolar) tabloya yansımaktadır. İhracatın ithalatı karşılama oranının 2020 Ekim ayında % 87,8, Kasım ayında %76,1 ve Aralık ayında %79,8 olduğu görülmektedir. Ancak ihracatın ithalatı karşılama oranının 2019 yılsonu toplamı %85,97 iken 2020 yılı sonunda oranın %76,98’de kaldığı görülmektedir.

Tablo 2. Sektörel Büyüme Hızları (%)

	2019 1. Ç	2019 2. Ç	2019 3. Ç	2019 4. Ç	2020 1. Ç	2020 2. Ç	2020 3. Ç	2020 4. Ç
Tarım-Ormanlık ve Balıkçılık	3,9	4,6	4,0	2,5	1,8	3,7	6,0	4,0
Sanayi	-5,2	-4,0	1,0	4,3	6,3	-16,5	7,3	10,3
Hizmetler	-1,1	-1,0	0,3	7,0	3,2	-10,8	4,4	3,3
Sektörler Toplamı	-2,0	-1,4	0,9	6,2	3,8	-11,4	5,2	4,9

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). (Veriler kullanılarak tarafımızca düzenlenmiştir)

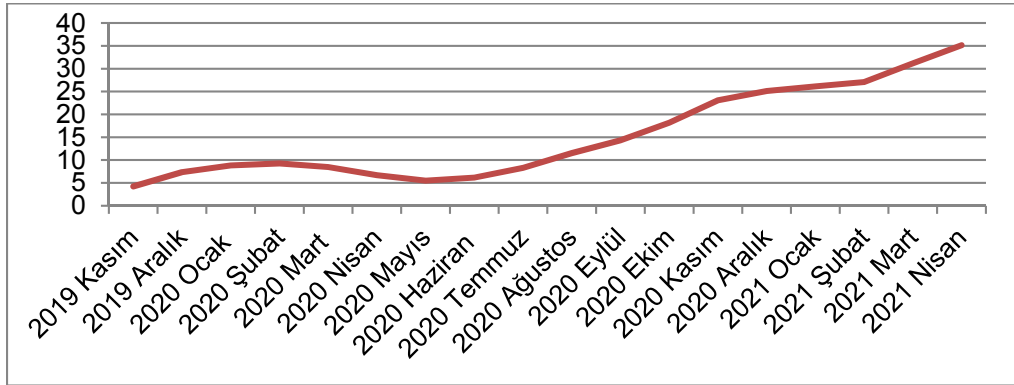
Koronavirüsün sektörel büyüme hızlarını nasıl etkilediğine bakıldığında 2019 yılının son çeyreğine göre 2020 yılının 2. çeyreğinde ciddi bir düşüş olduğu ancak 2020 yılının 3. çeyreğinde toparlanmaya geçildiği görülmektedir. Koronavirüs kısıtlamalarından en çok etkilenen sektörlerin sanayi ve hizmet sektörleri olduğu, sanayi sektörünün 2020 yılının 2. çeyreğinde % -16,5 ve hizmetler sektörünün % -10,8 gerilediği, tarım sektörünün ise % 3,7 büyüdüğü gözlenmektedir. Sektörel büyüme hızı toplamına bakıldığında 2020 yılının 2. çeyreğinde % -11,4 düşüş olduğu ancak 3. çeyrekte tekrar pozitif dönerek %5,2 arttığı görülmektedir. 2020 yılının 3. çeyreğinde Tarım-Ormanlık ve Balıkçılık sektörünün % 6, sanayi sektörünün % 7,3 ve hizmet sektörünün % 4,4 büyüdüğü görülmektedir. 2020 yılının 3. çeyreğinde gerçekleşen sektörel büyümenin 2019 ve 2020 yıllarında görülen en yüksek sektörel büyüme hızı olduğu (2019 / 4. çeyrekte hizmetler sektörü hariç) görülmektedir.

Şekil 2. Tüketici Fiyat Endeksi (%)

Kaynak: TCMB (2021). (Veriler kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur)

Koronavirüsün enflasyon üzerindeki etkisine bakıldığında Şekil 2'ye göre 2020 yılının Mayıs ve Haziran aylarında enflasyonda kısmi bir yükselme olduğu ancak Temmuz ayında düşüşe geçtiği ve bu seyrin paralel şekilde müteakip aylarda da (Ağustos-Ekim arası) devam ettiği görülmektedir. Ancak Kasım ayında gerçekleşen sert bir yükseliş ile seyrin değiştiği ve yükselişin 2021 Nisan ayına kadar artarak devam ettiği görülmektedir.

Şekil 3. Üretici Fiyat Endeksi (%)

Kaynak: TCMB (2021). (Veriler kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur)

Koronavirüsün fiyat artışları üzerindeki etkisi üretici fiyat endeksine bakılarak daha net görülmektedir. Özellikle 2020 yılı ağustos ayından itibaren üretici fiyat endeksinde ciddi bir yükselişin meydana geldiği Şekil 3'te görülmektedir. Koronavirüsün Türkiye'de ilk olarak görüldüğü 2020 Mart ayında %8,5 olan üretici fiyat endeksinin sonraki aylarda artmaya başladığı ve 2021 Nisan ayı itibariyle %35,17'ye yükselerek neredeyse Mart ayının 4 katına çıktığı görülmektedir.

Koronavirüsün (Covid-19) hızlı yayılımını sürdürdüğü ve global ekonomi açısından, arz tarafında üretim zincirlerini, talep tarafında ise tüketim ve yatırım harcamalarını negatif yönde etkilediği görülmektedir. Bu etkinin global ekonomide süren durgunluk sürecini daha belirgin duruma getireceği gözlenmektedir (Voyvoda ve Yeldan, 2020: 187).

Tablo 3. İşsizlik Oranları (%)

Yıllar	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2019	15,1	15,0	13,9	12,9	12,5	13,4	14,1	14,2	14,0	13,3	12,9	13,6
2020	14,1	13,5	13,0	12,8	12,6	13,0	14,6	13,0	12,4	12,8	12,9	13,0
2021	13,4	14,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: TÜİK (2021b).

İşsizlik oranlarına bakıldığında pandeminin Türkiye’de başladığı 2020 Mart ayı itibarıyla, yükselmediği aksine düşük oranlarda bile olsa azaldığı veya aynı seviyede kaldığı (Temmuz hariç) görülmektedir. 2021 Ocak ve Şubat aylarında ise kısmi bir yükselme olmuştur. Bu durumda ekonomideki arz ve talep nedenli şokların Türkiye’de işsizlik verilerini ciddi oranda yükseltmemiş olması devletin aldığı hukuki önlemler ile ifade edilebilmektedir.

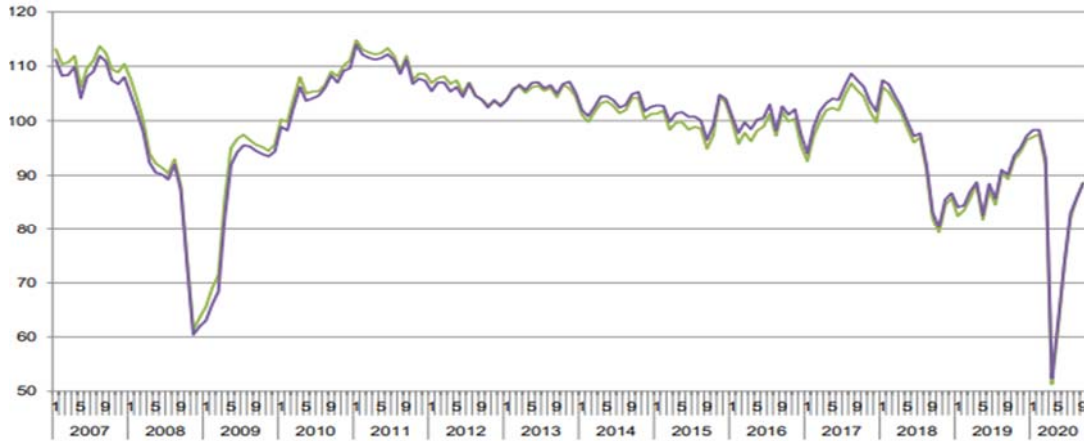
Zira İş Kanunu'na 16 Nisan 2020 tarihinde “*Her türlü iş veya hizmet sözleşmesi, bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç ay süreyle 25 inci maddenin birinci fıkrasının (II) numaralı bendinde ve diğer kanunların ilgili hükümlerinde yer alan ahlak ve iyi niyet kurallarına uymayan haller ve benzeri sebepler dışında işveren tarafından feshedilemez. Bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç aylık süreyi geçmemek üzere işveren işçiyi tamamen veya kısmen ücretsiz izne ayırabilir. Bu madde kapsamında ücretsiz izne ayrılmak, işçiyi haklı nedene dayanarak sözleşmeyi fesih hakkı vermez. Bu madde hükümlerine aykırı olarak iş sözleşmesini fesheden işveren veya işveren vekiline, sözleşmesi feshedilen her işçi için fiilin işlendiği tarihteki aylık brüt asgari ücret tutarında idari para cezası verilir*” maddesi eklenmiştir (T.C. Resmi Gazete, 17 Nisan 2020, Sayı: 31102).

Tablo 4. Ekonomik Güven Endeksi

Yıllar	Oca k	Şuba t	Mar t	Nisa n	Mayıs	Hazira n	Temmu z	Ağusto s	Eylü l	Eki m	Kası m	Aralı k
2019	88,7	88,7	91,3	92,6	87,7	92,4	90,1	93,7	92,8	96,1	96,9	99,2
2020	99,3	98,4	94,8	58,4	69,0	81,2	90,1	92,3	94,3	97,2	95,9	94,7
2021	96,2	95,8	98,9	93,9	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: TÜİK (2021c).

Ekonomik verilerin kötüye gitmesiyle birlikte ekonomik güven endeksinde de düşüş görülmektedir. 2019 yılının son çeyreğinde istikrarlı bir şekilde yükselen ekonomik güven endeksi bu yükselişini 2020 yılının ilk çeyreğinde devam ettirmiş, ancak pandeminin başlamasıyla beraber ciddi anlamda düşmüştür. 2020 Mart ayında 94,8 olan endeks Nisan ayında 58,4’e, Mayıs ayında 69’a kadar gerilemiş, ancak daha sonraki aylarda tekrar yükselmeye başlamıştır.

Şekil 4. Ekonomik Güven Endeksi

Kaynak: TÜİK (2020).

Ekonomik Güven Endeksinde meydana gelen düşüşü Şekil 4'te görmek mümkündür. 2020 Mart ayında 90'nın üzerinde seyreden endeksin Nisan ayında 58,4'e ardından 69'a gerilediğinden bahisle, 2020 Nisan, Mayıs endeksindeki düşüşün 2008 krizindekinden daha sert olduğu da anlaşılmaktadır.

Covid-19 Pandemisi ile Mücadelede Uygulanan Maliye Politikaları

Ülkeler pandemi ile mücadelede öncelikle virüsün daha çok yayılmasını engellemek gayesiyle koruyucu önlemlere ve izolasyona önem vermişlerdir. Covid-19 virüsünün bulaşıcılığını düşürmek ve sağlık sisteminin yükünü hafifletmek için okul ve fabrikaların kapanması, seyahatlere kısıtlama getirilmesi ve şehirlerin karantinaya alınması gibi önlemler devreye alınmıştır. Bu önlemler ile vaka artışlarında belirli oranda azalma sağlanmış, fakat insan hareketliliği ve iş operasyonlarının sınırlandırılması ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle salgın ile mücadelede uygulanan önlemler tedarik zincirlerinin bozulmasına, imalat ve hizmet sektörlerinin faaliyetinin aksamasına sebep olmuş, bu da işten çıkarmaların artmasına neden olmuştur. Halkın sağlığı için yapılan kontrollerin ekonomide meydana getirdiği negatif etkileri gidermek için hükümetler parasal ve mali politika önlemlerini kapsayan ekonomik istikrar paketlerini devreye sokmuşlardır. Firmaları, sağlık sistemlerini, bireyleri ve hane halkını destekleyen ekonomik tedbir paketleri genişlik ve kapsam yönüyle ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber genel anlamda aynı amacı taşımaktadır. Uygulanan ekonomik tedbir paketleri ülkelerin borç oranlarında ve bütçe açıklarında artışları da beraberinde getirmiştir (Sakal ve Durak Öldaç, 2020: 325-326).

Covid-19 salgınıyla mücadele için uygulanan tedbirler paternalist devlet yönü ile değerlendirilebilir. Paternalizm, genel manada bir toplumu veya kuruluşu baba şefkatiyle yönetmek şeklinde tanımlanabilir. Siyasal ilke bağlamında ise, faydalı olmak ve zararı engelleme gayesiyle insanlar üzerinde kurulan otorite ve iktidar anlamına gelmektedir. Araçlarda emniyet kemeri takılmasının zorunlu olması gibi sosyal refah uygulamaları ve yasalar paternalist devlet uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir (Buyrukoğlu vd., 2016: 17). Paternalist devlet anlayışı, insanların tercih yapma serbestliğini kısıtlayarak ve rekabet alanlarını daraltarak, rekabet kültürünün gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuz etkiler paternalist anlayışın ne kadar yaygın

olduğuna ve türüne göre değişmektedir. Bu bağlamda Paternalist devletin sahip olduğu temel özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Paternalist devlet, insanların eğitim, adalet, sağlık, tasarruf gibi fonksiyonlarına önem vererek bunların zarar görmemesi için düzenlemeleri hayata geçirmektedir.
- Paternalist devlet erdemli malların üretimi konusunda etkindir.
- Paternalist devlete göre, beşeri sermaye önem teşkil etmektedir (Buyrukoğlu vd., 2016: 18).

Paternalist bir anlayış ile devletin tüketimini zorunlu kıldığı mal ve hizmetlere erdemli mal ve hizmetler denir. İlk olarak Richard Musgrave'nin ifade ettiği erdemli mal ve hizmetler, insanlara sağlamış olduğu faydanın yanı sıra sosyal faydası da yüksek olan mal ve hizmet türleridir. Erdemli mal ve hizmetlere bir tanımlama getirilirken "paternalizm" ve "sosyal devlet" anlayışı ön plana çıkmaktadır. Devletin sosyal devlet anlayışından hareket ile toplumdaki düşük gelirli ve bakıma muhtaç insanlara sağladığı mal ve hizmetler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Zülfüoğlu vd., 2019: 278-279). Sağlık, eğitim, toplu konut, ilkokul çağındaki çocukların aşılanması zorunluluğu, öğrencilere okulda süt ve kuru üzüm dağıtılması, öğrencilere tablet verilmesi gibi çok sayıda örnekle erdemli mallar çeşitlendirilebilmektedir (Teyyare ve Sayaner, 2017: 435). Birçok devlet Paternalist ilke gereği, pandemi ile mücadele döneminde maske kullanmayı zorunlu hale getirmiş, eğitimin aksamaması amacıyla öğrencilere tablet dağıtımında bulunmuş ve bugünlerde artık piyasaya sunulan Covid-19 aşısını vatandaşlarının istifadesine sunmuş veya sunmaya çalışmaktadır.

Türkiye'de de salgının baş göstermesi ile beraber ekonomik tedbirler hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda uygulamaya konulan ekonomik paketlere ve maliye politikalarına aşağıda geniş kapsamda yer verilecektir.

Türkiye'nin Uyguladığı Maliye Politikaları

Bir iktisat politikası aracı olan maliye politikası, iktisadi büyüme ve istikrarı sağlamak, iktisadi dengely sağlayıp, bu dengely korumak gibi belirli ekonomik hedeflere ulaşmaya yardımcı olmaktadır. Maliye politikası ayrıca gelir dağılımında adaleti sağlamak ve bireylerin yaşam standartlarını daha çok yükseltmek gibi sosyal hedeflere ulaşmak için de uygulanmakta olup, bu hedeflere devlet müdahalesi ile kamu harcaması, vergi, bütçe ve borçlanma araçlarıyla ulaşılmasını sağlamaktadır (Yılmaz, 2010: 42; Çiçek vd., 2010: 142). Kamu ekonomisinde temel amaç, kamusal ihtiyaçların karşılanmasıdır. Zira kamu ekonomisi, bu ihtiyaçların karşılanmasının zorunlu olmasının bir neticesi olarak meydana çıkmıştır. Kamu ihtiyaçları sağlanırken kamudaki faaliyetlerin ürünü de kamusal mal ve hizmetlerdir. Bu kamusal mal ve hizmetler ile kamu harcamaları arasında bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda kamusal harcamalar devletin yerine getirdiği faaliyetlerinin bir fonksiyonudur (Yılmaz, 2010: 42). Bu fonksiyonu yerine getirmek için kamu gelirleri, devlet ya da kamu kuruluşlarının kamusal hizmetleri yerine getirmek için gerçek ve tüzel kişilerden ödeme güçlerine göre zorunluluk esasına dayalı ve karşılıksız olmak üzere aldığı ekonomik değerler şeklinde tanımlanabilen vergiler ile temin edilmektedir (Yılmaz, 2010: 44). Kamu harcamalarını finanse etmek için genelde vergiler kullanılmaktadır. Fakat vergilerden sağlanan gelirlerin kamu harcamalarını karşılayamaması halinde borçlanma ile finansman sağlanabilmektedir (Kayalidere, 2011: 37). Kamusal borçlar, normal dönemlerde geçici bütçe gelir ve gider dengesinin sağlanması, iktisadi

dengenin sağlanması ve korunması, savaş veya doğal afet hallerinde vergi gelirini hemen artırmak yerine bir alternatif şeklinde kullanılabilir (Çevik ve Cural, 2013: 116-117). Maliye politikasının başlığında yer alan ve devlet bütçesine direk etki eden bütçe politikası uygulamaları, mali hareket alanının daralması problemini çözmek için uygulanan önlemleri kapsamaktadır. O zaman bütçe politikalarının, vergi, borçlanma ve harcama gibi araçlar ile makro iktisadi dengeyi sağlama amacıyla olduğu söylenebilir (Atılğan Yaşa, 2017: 75). Ekonomideki istikrar ve mali sürdürülebilirliğe bir zarar getirmeden, iktisadi büyümeyi sağlamak gayesiyle devlet bütçesinin, belirlenmiş amaçlar çerçevesinde, tahsis edilmiş kaynaklarından meydana gelen mali alan, ekonomik kriz durumlarında uygulamaya konulan bütçe politikası araçlarıyla devletin bütçesine esneklik sağlamaktadır (Atılğan Yaşa, 2017: 73).

Türkiye salgının resmi olarak açıklanmasından sonra hızlı şekilde tedbirler almaya başlamıştır. Türkiye koronavirüs salgınının hızlı yayılmasını önlemek amacıyla ekonomik anlamda yüksek maliyetli bir dizi önlem almak zorunda kalmıştır. Alınan tedbirler özellikle insanların fiziki temasının gerekli olduğu ekonomik faaliyetleri etkilerken, bu sektörlerde üretimin kısılmasına neden olmuştur (Günçavdı, 2020: 268).

Salgının etkisinin ne zaman azaltılacağı bilinmediği için uzayan kısıtlamalar, iktisadi faaliyetler üzerinde ciddi negatif etkiler oluşturmuştur. Bu durum karşısında hükümetler salgınla ilgili tıbbi önlemlerin yanı sıra olumsuz etkilenen ekonomik faaliyetler içinde önlemler almak zorunda kalmıştır. Çünkü kısıtlamalar ve aksayan tedarik zincirinden dolayı arz yanlı ciddi sorunlar ortaya çıkarken, kısıtlama ve karantinalardan dolayı insanların mal ve hizmetlere karşı talebinde de ciddi anlamda düşüş yaşanmıştır. Arz ve talepte oluşan bu eş zamanlı düşüş ekonomik hareket kabiliyetlerini sekteye uğratmakta ve hükümetleri ek önlemler almaya mecbur bırakmaktadır (Yılmaz, 2020: 23).

Koronavirüs salgınına karşı mücadele etmek için sadece para politikaları uygulamanın yeterli olmayacağı, daha ağırlıklı olarak bütçe politikalarını uygulamaya koymak gerektiği ekonomistler ve politikacılar tarafından kabul edilmiştir. Ekonomik yükün büyük bir bölümü bütçe kanalıyla toplumsal ölçekte paylaşılacaktır. Gelişmiş ülkeler salgından kaynaklanan mali yükü karşılama konusunda diğer ülkelere göre daha şanslı olmuşlardır. Türkiye de gelişmiş ülkeler gibi önce para politikaları ile salgından kaynaklanan krize karşı mücadele etmek yolunu seçmiştir. İlk olarak açıklanan tedbirlerde, çalışan insanlara ve işini kaybedenlere yönelik yardımlar sınırlı olmuştur. Ancak daha sonra Mart ayının sonunda ve Nisan ayının başında açıklanan tedbirlerde, bütçe politikalarının daha çok devreye alındığı ve gelir kaybı yaşayan vatandaşlara nakit yardımı sağlanacak uygulamalara başvurulduğu görülmüştür (TÜRMOB, 2020: 26).

Türkiye'nin salgınla mücadele kapsamında uyguladığı maliye politikaları; Vergisel Önlemler, Bütçe Politikası ve Kamusal Harcama İle Alınan Önlemler ve Borçlanma ile Alınan Önlemler şeklinde üç başlık altında incelenecektir.

Vergisel Önlemler;

•“27/04/2020, 27/05/2020 ve 26/06/2020 tarihine kadar verilmesi gereken Muhtasar Beyannameler (Muhtasar ve Prim Hizmet Beyannameleri dâhil) ve Katma Değer Vergisi Beyannameleri ile 30/04/2020 tarihine kadar verilmesi gereken “Form Ba-Bs” bildirimlerinin verilme ve mezkur tarihe kadar oluşturulması ve imzalanması gereken

e-Defterlerin oluşturulma ve imzalanma ile aynı sürede Gelir İdaresi Başkanlığı Bilgi İşlem Sistemine yüklenmesi gereken “Elektronik Defter Beratları”nın yüklenme sürelerinin 27/07/2020 tarihine kadar uzatılmasına, bu beyannamelere istinaden tahakkuk eden vergilerin ödeme sürelerinin ise 6 ay olmak üzere sırasıyla 27/10/2020, 27/11/2020 ve 28/12/2020 günü sonuna kadar uzatılması uygun bulunmuştur” (T.C. Resmi Gazete, 24 Mart 2020, Sayı: 31078).

•2020 Kasım ayına kadar konaklama vergisinin uygulanmayacağı karara bağlanmıştır (Turan ve Çelikyay, 2020: 19).

•Otel kiralamalarında irtifak hakkı bedellerinin ve hasılat payı ödemelerinin Nisan, Mayıs ve Haziran için 6 ay süresince ertelenmesine karar verilmiştir (TİM, 2020: 2).

•KDV oranının iç havayolu ulaşımında üç ay boyunca % 18’den % 1’e düşülmesi kararlaştırılmıştır (www.tccb.gov.tr).

•Dezenfektan ve kolonya üretimi için kullanılan etil alkolde ithalat vergisi %10’dan 0 (sıfır)’a düşürülmüştür (T.C. Resmi Gazete, 25 Mart 2020, Sayı: 31079).

•Koronavirüs önlemleri kapsamında, maske ihtiyacının sağlanması ve arzda devamlık için tek kullanımlık tıbbi maskelerde ilave gümrük vergisi % 20’den 0 (sıfır)’a düşürülmüştür.

•Salgınla mücadele için alınan önlemlerden dolayı oluşacak vergi kaybını bir miktar telafi etmek ve bütçe dengesini sağlamak amacı ile gazlı içeceklerde ÖTV % 25’ten %35’e, purolarda da % 40’tan %80’e yükseltilmiştir (TİM, 2020: 5).

•Şirketlerin nakit akışının rahat şekilde sağlanması için Hazine ve Maliye Bakanlığı, kurumlar vergisinde tahakkuk ve ödemeyi 30 Nisan 2020 gününe kadar uzatmıştır (TİM, 2020: 9). Daha sonra 30 Nisan 2020 tarihine kadar beyanı zorunlu olan 2019 yılına ait Kurumlar Vergisi Beyannamelerinin verilmiş süreleriyle bu beyannameler ile tahakkuku oluşan vergilerin ödenmesi için süre 1 Haziran 2020 tarihine kadar uzatılmıştır (SESAM, 2020).

•17 Mart 2020’de Hazine ve Maliye Bakanlığınca 31 Mart 2020 tarihi itibarıyla beyan edilmesi zorunlu olan yıllık gelir vergisi beyannamelerinin verilmiş ve ödeme tarihleri 30 Nisan 2020’ye ertelenmiştir (SESAM, 2020).

Vergisel önlemler haricinde sosyal refahı arttırmak ve işletmelere destek sağlamak amacıyla bütçe politikası ve kamusal harcama yoluyla da bir takım önlemler alınmıştır.

Bütçe Politikası ve Kamusal Harcama ile Alınan Önlemler; (TİM, 2020: 4-10);

•Düşük gelirli vatandaşların korunması, refah düzeyi ve satın alma gücünün desteklenmesi amacıyla en düşük emekli maaşı 1.500 TL’ye yükseltilmiştir. Emeklilere ödenen bayram ikramiyesi 2020’nin Nisan ayının ilk haftası ödenmiştir.

•Dar gelirli 4.4 milyon ailenin temel ihtiyaçlarının karşılanması için 1000’er TL nakit yardımı yapılacağı açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, 5000 TL’den düşük gelire sahip vatandaşlara 10.000 TL’ye kadar temel ihtiyaç desteği sağlanmıştır.

•Yine aynı amaçla ihtiyacı olan ailelere verilecek nakit yardımlar kapsamında ek olarak 2 milyar TL tutarında kaynak ayrılmıştır. Yalnız yaşayan ve 80 yaşını aşmış vatandaşlar için, evde sağlık ve sosyal hizmet takip programı uygulamaya alınmıştır.

•İptal edilmiş ve ötelenmiş ihracat kalemlerindeki siparişler nedeni ile oluşabilecek stoklar için finans desteği sağlamak ve ihracatta oluşan geçici daralma döneminde ihracatçı firmaları korumak için stok finansman desteğinin sağlanması kararlaştırılmıştır.

•Firmaların iş gücü maliyetlerinin azaltılması için 2020 yılı boyunca ayda 75 TL asgari ücret desteği sağlanmıştır.

•İstihdamı korumak, işverenlerin maliyetini düşürmek ve işçilerin gelirini korumaya yönelik olarak kısa çalışma ödeneği devreye alınmıştır. Kısa çalışma ödeneğinden faydalanmak için prosedür kolaylığı getirilmiş ve süreç hızlandırılmıştır. Ayrıca, bu ödenekten yararlanamayan ve personellerini ücretsiz olarak izne ayıran firmaların işçilerine maaş desteği verilmiştir.

•Salgınla mücadele kapsamında, sosyal güvencesi olan veya olmayan her vatandaşın, Sağlık Bakanlığı tarafından temin edilip dağıtımı sağlanan koruyucu ekipman, test ve ilaçlardan ücretsiz olarak yararlanması kararı alınmıştır.

•Hazine arazilerinde faaliyet yapan ve salgından dolayı ticari faaliyetleri duran ya da sekteye uğrayan firmalara kira desteğinin sağlanması, bu işletmelerin sabit giderlerini azaltmak için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca bu dönemde kira ücretlerinin alınmaması kararlaştırılmıştır. Faaliyet gösteren firmalarda ise işçi sayısı ve faaliyet süresine göre kiralarda bir indirim imkânı sağlanması karara bağlanmıştır.

Bu destekler haricinde 23 Aralık 2020 ve 17 Şubat 2021 tarihlerinde;

•Esnaf ve Sanatkâr sicil kaydı olup vergiden muaf olan, kazançları basit usulde tespit edilen ve Covid-19 salgını için alınan tedbirlerden etkilenen kişilere 3 ay boyunca aylık 1000 TL nakdi destek verilmesi kararı alınmıştır. Bu desteklerden yararlanıp işyerleri kiralık olan ve büyükşehirlerde faaliyet gösteren esnaf ve sanatkârlara 3 ay boyunca aylık 750 TL, diğer illerde faaliyet gösterenlere ise 500 TL kira desteği verilmesi kararlaştırılmıştır (T.C. Resmi Gazete, 23 Aralık 2020, Sayı: 31343).

•2019 yılı ve öncesinde yiyecek ve içecek sektörlerinde ticari faaliyeti olup, 2019 yılı cirosu 3 milyon TL ve altında olan ve 2020 yılında % 50 ciro kaybı yaşayan işletmelere 2 bin ile 40 bin TL arasında değişen oranlarda tek seferlik ciro kaybı desteği sağlanması kararı alınmıştır (T.C. Resmi Gazete, 17 Şubat 2021, Sayı: 31398).

Türkiye'nin Borçlanma ile Aldığı Önlemler ise şu şekildedir; (ATTSO, 2020);

•Covid-19 kapsamında alınan önlemlerden etkilenen işletmelerin bankalara olan kredi, faiz, anapara ödemelerinin üç ay ertelenmesi ve gerekli olması durumunda bu işletmelere ek finansman sağlanması kararı alınmıştır.

•İşleri olumsuz etkilenen ve bu durumu beyan eden Esnaf ve Sanatkârların Halk Bankası nezdindeki kredilerinin, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarındaki faiz ve anapara ödemelerinin üç ay boyunca ve faizsiz şekilde ertelenmesi kararı alınmıştır.

•Vatandaşlara uygun oranlarda kredi verilmesini sağlayacak paketlerin devreye alınması kararlaştırılmıştır.

•Değeri 500 bin liradan düşük olan konutlar için kredilendirilebilir tutarın % 80'den % 90'a yükseltilmesi, asgari olarak ödenmesi gereken peşinatın ise % 10'a düşürülmesi kararları alınmıştır.

Bu destekler haricinde açıklanan diğer bankacılık destekleri şu şekildedir; (TOBB, 2020).

•Bankalarca vadesi gelen dönem sonu faizi, kredi, maaş ve çek gibi ödemeler için ek kredi limiti tahsis edilmiştir.

•Bankalarca "İş'e Devam Kredi Desteği" kapsamında ilk 6 ay ödemesiz, toplam da 3 yıl vadeli ve yıllık % 7,5 oranlı kredi olanağı sağlanmıştır.

•Küçük firmaların yararlanabildiği "Ticari Alacak Sigortası" na 125 milyon TL'ye kadar cirosu olan orta ölçekli firmalar da dâhil edilmiştir.

•Firmaların çek ödemelerinin aksamaması için ilk üç ay geri ödemesiz "Çek Ödeme Destek Kredisi" uygulamaya alınmıştır.

•2020 Nisan ve Mayıs aylarında Tarım Kredi Kooperatiflerine ödenecek kredilerin 2 ay ertelenmesi ve ertelemekten kaynaklı ek bir faiz uygulanmaması kararlaştırılmıştır.

(TİM, 2020)'ne göre;

•Kamu Bankaları kanalıyla personel maaşlarını, ödeyen işletmelerin 2020 Şubat sonu itibari ile hali hazırdaki istihdamlarını azaltmamaları koşuluyla; 3 aylık personel maaşları miktarınca ek limit sağlanma kararı alınmıştır.

•Kredi Garanti Fonu (KGF) limiti 25 milyar TL'den 50 milyar TL'ye yükseltilmiştir. Kredi garantileri ve kredilerdeki önceliğin olumsuz etkilenen, likiditeye ihtiyaç duyan ve teminat eksikliği oluşan işletmelerle, KOBİ'lere verilmesi kararı alınmıştır.

•Hazine tarafından desteklenen, KGF kefaletiyle öncelikli olarak KOBİ'leri kapsayan, ancak ticari ve kurumsal firmaların da yararlanabileceği, çek ödeme desteği sağlanmıştır. Bu destekle çek ödemeleri için bankaların belirleyebileceği ve firmalara tahsis ettikleri limitleri aşmamak kaydıyla, kredi sağlamaya devam edilmesi kararı alınmıştır (TİM, 2020: 19).

•Ekonomik İstikrar Kalkanı Kredi Desteği kapsamında özel bankaların da katılabileceği 12 ay vadeli ve ilk 3 ay ödemesiz, yıllık % 9,5 faiz oranlı kredi sağlanması kararlaştırılmıştır. Kredi miktarının, yıllık cirosu 25 milyon TL'ye kadar olan işletmeler için 1 milyon TL, 25 ile 125 milyon TL arasında cirosu olan işletmeler için 5 milyon TL ve 125 milyon TL'nin üzerinde ciro yapan işletmeler için de 10 milyon TL olması kararlaştırılmıştır.

•Ekonomik İstikrar Kalkanı Kredi Desteği kapsamında işletmelere, 2020 Şubat sonunda bünyelerinde istihdam kaydı bulunan personellerin, kredi vadesi bitene kadar işten çıkartılmamaları şartı ile 12 ay vadeli, % 9,5 oranlı ve ilk üç ay ödemesiz kredi

desteği verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda yıllık 25 Milyon TL'ye kadar ciro yapan işletmelere 5 milyon TL, yıllık 25-125 milyon TL'ye kadar ciro yapan firmalar için 25 Milyon, 125 milyon TL'nin üstünde ciro yapan işletmeler için ise 50 milyon TL kredi desteği sağlanması kararlaştırılmıştır.

•Yıllık azami limiti 300.000 TL olan ihracat ve yatırım-işletme kredilerinde limitin 3.000.000 TL'ye yükseltilmesi ve ihracat kredilerinin döviz ya da döviz mukabili Türk Lirası cinsinden verilmesi kararlaştırılmıştır.

29 Nisan-17 Mayıs 2021 tarihlerinde uygulanan tam kapanma kararıyla açıklanan yeni destekler;

•4857 sayılı İş Kanununun geçici 10. Maddesi kapsamında kanunda belirtilen haller dışında her türlü iş veya hizmet sözleşmesinin feshedilmesi 30/06/2021 tarihe kadar ertelenmiştir (T.C. Resmi Gazete, 30 Nisan 2021, Sayı: 31470).

•3323 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar İle Gerçek Kişi Tacirlere Koronavirüs Salgını Nedeniyle Verilecek Destekler Hakkında Cumhurbaşkanı Kararı'na göre salgından etkilenen esnaf ve sanatkarlar ile gerçek kişi ve tacirlere aylık 1.000 TL olmak üzere toplamda 3.000 TL doğrudan gelir desteği ile üç ay boyunca büyükşehirlerde aylık 750 TL, diğer illerde aylık 500 TL kira desteği ödemesi 2021 Ocak, Şubat ve Mart aylarında tekrar başvuru yapmaya gerek olmaksızın bir ay daha aynı tutarlarda yapılması kararı alınmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

•4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununun geçici 23. Maddesi gereğince uygulanan kısa çalışma ödeneğinin süresi 30/06/2021 tarihine kadar uzatılmıştır (T.C. Resmi Gazete, 23 Nisan 2021, Sayı: 31463).

•KOSGEB kanalıyla toplamda 5 milyar TL bütçeli yeni destek paketi kapsamında Covid-19 salgını nedeniyle gelir kaybına uğrayan veya nakit akışı bozulan ancak istihdamını koruyan imalat, bilgisayar programlama ve bilimsel Ar-Ge gibi sektörlerde faaliyet gösteren firmalara 30 bin ile 75 bin TL tutarında faizsiz kredi desteği sağlanması kararı alınmıştır (KOSGEB, 2021).

G7 Ülkelerinde Uygulanan Maliye Politikaları

G7 ülkelerinin Merkez Bankası Başkanları ve Maliye Bakanlarının yapmış oldukları telekonferans görüşmesinden ortak bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamada virüsün etkilerine karşı sürdürülebilir ve güçlü büyümeyi aşağı yönlü risklerden korumak için gerekli bütün uygun politika araçlarının kullanılacağı bildirilmiştir (CRS Report, 2020: 46).

Hükümetlerin Covid-19 pandemisinden kaynaklanan küresel çaptaki ekonomik durgunlukla mücadele etmek için uyguladıkları politika önlemlerinden biri de mali tedbirler olmuştur (Sakal ve Durak Oıdaç, 2020: 331). Hükümetlerin mali kapsamdaki müdahaleleri genel anlamda işgücü piyasasına dair yapılan düzenlemeler, sağlık sistemine para aktarımı, vergilerde indirim sağlama ve vatandaşlara doğrudan nakit desteği verilmesi gibi tedbirlerden oluşmaktadır. Mali tedbirler kapsamında açıklanan paketler, kamu hazinesi marifetiyle devletin bütçesinden krize yönelik önlem maksadıyla yapılması planlanan harcamaları içermektedir. Bu kapsamda kısa zaman içerisinde krizden önceki mali güce bağlı olmak üzere, birçok farklı ülkede birçok farklı

politika aracı uygulamaya alınmıştır. Farklı ülkelerde uygulanan bazı finansal önlem paketleri aşağıda verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere farklı ülkelerde ve birbirinden farklı ekonomik büyüklükte birçok mali tedbir paketi hayata geçirilmiştir (Elgin ve Yalaman, 2020: 398).

Tablo 5. Covid-19 Pandemisine Karşı Seçili Ülke ve Kurumların Aldığı Finansal Önlemler

Ülkeler / Kurumlar	Tutar	Cins	GSMH'ye Oranı
IMF	1,0	Trilyon \$	
FED	700	Milyar \$	
AMB	750	Milyar Euro	
AB	540	Milyar Euro	
TCMB	100	Milyar TL	
ABD	2,2	Trilyon \$	%10
Japonya	988	Milyar \$	% 20
Almanya	750	Milyar Euro	% 18
İtalya	400	Milyar Euro	% 20
İngiltere	300	Milyar Sterlin	% 15
Fransa	250	Milyar Euro	% 10
Türkiye	100	Milyar TL	% 2

Kaynak: TÜRMOB (2020).

G7 ülkeleri genel ekonomik durumlarına göre farklı maliye politikaları uygulamış olmakla beraber, ortak uyguladıkları maliye politikaları bulunmaktadır. Ortak uygulanan maliye politikaları; Vergi indirimi ve muafiyeti, firmalara kredi desteği veya hibe yardımları, yardıma muhtaç vatandaşlara nakit yardımı, belediyelerin nakit kaybını önlemek ve yapacakları yardımları desteklemek için fon aktarılması, işsizlik sigortası ve kısa çalışma ödeneği gibi sosyal güvenlik fonunu destekleyecek yardımlar şeklinde özetlenebilmektedir.

G7 ülkelerinin ortak uyguladığı tedbirler olan vergi indirimi veya muafiyeti, kısa çalışma ödeneği, firmalara kredi desteği sağlanması ve yardıma muhtaç vatandaşlara nakit yardımı gibi destekler Türkiye'de de uygulanmıştır.

G7 ülkelerinin tedbir paketleri incelendiğinde, Almanya'nın yaklaşık olarak 50 milyar Euro'luk paketi yapay zekâ, hidrojen sektörü ve kuantum teknolojileri gibi geleceğe hizmet eden sektörlerle tahsis etmesi, ABD'nin öğrenci kredi ödemelerini ertelemesi, Kanada'nın, olağanüstü şartlara bağlı olarak Kanadalı firmaların piyasa değerinin azaldığını belirterek bu durumun suiistimale yol açmaması amacıyla yabancıların şirket satın almalarına yönelik daha sıkı tedbir ve denetlemelerin alınması, yabancı şirketlerin ya da yabancı devletler ile yakın ilişki içinde bulunan özel firmaların yatırım girişimlerinin daha detaylı bir çerçevede irdelenmesi gibi farklı uygulamalar da görülmektedir. G7 ülkelerinin uyguladığı tedbirler aşağıda ülke başlıkları halinde detaylı olarak incelenecektir.

İngiltere;

İngiltere salgınla mücadelede en geç harekete geçen ülkelerin başında gelmektedir. Salgının ilk zamanlarında "sürü bağışıklığı" stratejisini benimseyen İngiltere'de vakaların ve ölüm sayılarının giderek artış göstermesi hükümeti önlemler almaya zorlamıştır.

Bu ekonomik önlemler; (Yılmaz, 2020: 28-29);

- Kamu hizmetleri ve yardım kuruluşları için 14,7 milyar pound ayrılması,
- Emlak vergilerinin ertelenmesi, küçük işletmeler ve salgından en fazla etkilenen sektörlerdeki işletmeler için doğrudan ödemeler ve hastalık-ücretli izin tazminatlarını içeren firma desteklerini kapsayacak biçimde 27 milyar pound ayrılması,
- Yardıma muhtaç vatandaşları desteklemek ve sosyal güvenlik ağını daha da güçlendirmeye yönelik 7 milyar pound ayrılması,
- Büyük firmalar için vergi ödemelerinin yılsonuna kadar ötelenmesi,
- Serbest meslek mensuplarının gelir vergisi ödemelerinin 6 ay ötelenmesi,
- Serbest çalışan kişilerin gelirlerinin % 80'inin 3 ay müddetince devlet tarafından ödenmesi,
- IMF'nin Felaketi Önleme ve Yardımlaşma paketine 150 milyon poundluk destek sağlanması maddelerini içermektedir.

Almanya;

Almanya Federal Hükümeti tarafından açıklanan ekonomik destekler şu şekildedir; (ATTSO, 2020).

•Salgın sebebiyle Haziran-Ağustos ayları arasında satış gelirlerinde önemli miktarda kaybı olan KOBİ'lerin ve serbest meslek mensuplarının muhasebeci, mali müşavirler veya yeminli mali müşavirler aracılığıyla başvurabilecekleri toplam 24,6 Milyar Euro tutarında sektör bazlı bir yardım paketi açıklanmıştır. Bu paket ile işletmelerin sabit giderlerine ilave destek sağlanarak ekonomik varlıklarının korunması hedeflenmiştir.

Paketinin sağladığı geri ödeme paylarına göre: %70 ciro düşüşünde sabit giderlerin %80'i, %50-70 ciro düşüşünde sabit giderlerin %50'si, %40-50 ciro düşüşünde ise sabit giderlerin %40'ı karşılanacaktır.

•Federal Hükümet, ihracat yapan firmaların mali şartlarını önemli oranda iyileştirmek için 5'li tedbir paketi sunmuştur. Bu paket kapsamında ihracatçı firmalar ve ihracat finansmanı sağlayan bankalar aşağıdaki konularda desteklenecektir;

- Yeni ihracat işlemleri için iyileştirilmiş finansman koşulları (örneğin, peşinatların azaltılması ve bazı işlemler için ödemelerin ertelenmesi),
- Yeni bir alışveriş hattı tanımlanması (büyük yabancı müşteriler için kolaylaştırılmış ihracat finansmanı koruması),
- Hermes garantileri için indirimli ücretler,
- İhracat finansmanı yapan bankalar için iyileştirilmiş geri ödeme seçenekleri,
- Teknik iyileştirmeler sağlanacaktır.

•Federal Hükümet, ilk ek sözleşme ile sağlanan 122,5 milyar Euro dışında ayrıca 24,8 milyar Euro ek harcama devreye almıştır.

•Firmalar için vergi muafiyeti getirilmiştir.

•Engelli bireylerin yaptıkları atölye çalışmalarını desteklemek için Hükümet entegrasyon ofislerine 70 milyon Euro ilave kaynak aktarmıştır. Böylece kısmi olarak engelli çalışan bireylerin maaş kayıpları telafi edilmiştir.

•Emeklilerin aldıkları maaş, ülkenin Batısında % 3.45, Doğusunda ise % 4.2 oranında artırılmıştır.

•Kreş ve okulların kapatılması halinde personel maaşlarının ödenmesine devam edilmesi, bu durumda salgından dolayı ebeveynlere destek sağlamak amacıyla, 20 haftaya kadar ücret kayıpları için tazminat sağlanması kararı alınmıştır. Bu düzenleme 8 - 12 yaş grubundaki çocuklara bakmak ile mükellef olan ve bu sebeple çalışmayan ebeveynleri kapsamaktadır.

•130 milyar Euro tutarında, geniş kapsamlı bir konjonktür desteği ve gelecek paketi devreye sokulmuştur. Bu paketin hedefi istihdamı korumak ve ekonomiyi tekrardan canlandırmaktır. Tedbirler paketinin içerdiği bazı maddeler şunlardır;

- KDV oranları % 19'dan % 16'ya ve % 7'den % 5'e düşürülmüş, indirimli yeni oranların 1 Temmuz ile 31 Aralık 2020 tarihleri arasında geçerli olacağı bildirilmiştir.
- Federal hükümet ihtiyaç sahibi kişilerin barınmaları için katkı payını yükseltmiştir.
- Belediyelerin işletme vergisi kayıpları telafi edilmiştir.
- Toplu taşıma ve sağlık sektörleri desteklenmiştir.
- Ebeveynlere çocuk başına bir kereye mahsus 300 Euro nakdi destek sağlanmıştır.
- Tek başına çocuk yetiştiren anne veya babalar için vergi muafiyeti iki katına çıkarılmıştır.
- Elektrik giderlerinin azaltılması için Yenilenebilir Enerji Katkı Payının 2021'den itibaren Federal Hükümet bütçesinden aktarılacak sübvansiyonlar ile düşürülmesi kararı alınmıştır.
- Yaklaşık olarak 50 milyar Euro'nun yapay zekâ, hidrojen sektörü ve kuantum teknolojileri gibi geleceğe hizmet eden sektörlerle tahsis edilmesi kararı alınmıştır.

•24 Nisan 2020'den itibaren Kısa Çalışma Ödeneği Ek Düzenleme ve Gastronomi Sektörü ve KOBİ'ler için vergi düzenlemesi getirilmiştir. Bu kapsamda;

- %60 tutarında uygulanan kısa çalışma ödeneğinin kademeli şekilde yükseltilmesi kararlaştırılmıştır.
- Gastronomi sektörü için KDV %19'dan %7'ye indirilmiştir. Buna göre, 1 Haziran 2020 - 31 Temmuz 2021 tarihleri boyunca geçerli olacak şekilde bu sektörde iktisadi faaliyet gösteren firmalar için vergi oranı % 7 olacaktır.

•22 Nisan 2020 tarihinden itibaren KfW işletme kredileri ile ERP (European Recovery Program) kapsamındaki iş kurma kredilerinde aşağıdaki değişiklikler geçerli olacaktır;

- 800.000 Euro'ya kadar olan krediler için 5 yıl olan azami kredi vadesi 10 yıl olarak değiştirilmiştir.
- 800.000 Euro'nun üzerindeki krediler için azami kredi vadesi 5 yıldan 6 yıla çıkarılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri;

ABD Kongresi tarafından harcamalar konusunda büyük genişlemeye gidilmiştir. Kongre, salgından kaynaklı ekonomik krizin oluşturduğu olumsuz etkiler ile mücadele etmek için 2 trilyon dolar tutarında bir yasa tasarısı kabul etmiştir.

Bu tasarıda (Kazan, 2020: 266);

- Eyaletler ve yerel yönetimleri kapsayan 150 milyar dolar yardım fonu oluşturulması,
- Firmalar, belediyeler ve eyaletlere sağlanan kredi ve diğer finansal destekler için 500 milyar dolar tutarında bir Ekonomik İstikrar Fonunun sağlanması,
- Küçük firmalara sağlanan hibe ve kredi garantileri için 349 milyar dolar sağlanması,
- Vatandaşlara 500 milyar dolar nakit desteği ve bireyler ile firmalar için çeşitli vergi hükümlerinin sağlanması,
- 4 ay müddetince kişi başı haftalık 600 dolar da dâhil, daha geniş işsizlik sigortası avantajlarının sağlanması,
- İpotek ödemelerinin iptal edilmesi ve ayrıca tahliye/rehine işlemlerine karşı firmaların ve vatandaşın korunması,
- Öğrenci kredi ödemelerinin ertelenmesi gibi destekler yer almaktadır.

Kanada;

Kanada hükümeti 200 milyar Kanada Doları (CAD)'nın üzerinde gerek doğrudan gerekse dolaylı destek ve yardımlar sunmuştur. Bu desteklerden bazıları şu şekildedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020a);

- KOBİ'lere faizsiz olarak 40.000 CAD işletme kredisi sağlanması ve kredi borcunu 2022'ye kadar kapatacak firmaların borcundan 10.000 CAD tutarında af sağlanması kararı alınmıştır.
- Firmaların ekonomik büyüklüklerine göre değişmek üzere 50 milyon CAD kadar 1 yılı faizsiz, 10 sene vadeli kredi imkânının sağlanması ve bu kredi desteği kapsamında 65 milyar CAD desteğin sağlanması kararı alınmıştır.
- EDC (Kanada Eximbank'ı) tarafından, ihracatçı firmaların bankalar nezdindeki borçlarının 5 milyon CAD kadar kısmına garanti verilmesi, ithalatçı firmalarca kabul edilmeyen sevkiyatların ihracat kredi sigortası bağlamında değerlendirmeye alınması kararı alınmıştır.
- Mart'ta %15, Nisan-Mayıs aylarında %30 gelir kaybı yaşayan firmaların işçi ücretlerinin %75'lik kısmının 3 ay boyunca Federal Hükümet tarafından karşılanacağı bildirilmiştir.
- Salgından dolayı işini kaybeden ve İşsizlik ödeneğinden yararlanamayan kişilere aylık 2.000 Kanada Doları ödeme yapılacağı duyurulmuştur.

- Salgından önce işsiz olup işsizlik ödeneğinden yararlanmayan kişilerin de bu kapsamda değerlendirilmesi ve aile-çocuk yardımı gibi desteklerde miktarın yükseltilmesi kararı alınmıştır.
- KOBİ'lerin üç aylık kira bedellerinin %50'si tutarında kredi sağlanması ve gerekli şartları yerine getiren firmaların kredilerinin af kapsamına alınması kararlaştırılmıştır.
- Kurumsal ve bireysel vergi ödemeleri 2020 Ağustos ayı sonuna kadar, satışlar üstünden elde edilen vergiler ve gümrük vergileri 2020 Haziran ayı sonuna kadar ertelenmiştir.
- Tarım, ulaştırma, enerji ve balıkçılık gibi belli başlı sektörleri kapsayacak spesifik destek paketlerinin devreye konulması kararlaştırılmıştır.
- Ayrıca, Federal Hükümetçe, olağanüstü şartlara bağlı olarak Kanadalı firmaların piyasa değerinin azaldığı belirtilmiştir. Bu durumun suistimale yol açmaması amacıyla yabancıların şirket satın almalarına yönelik daha sıkı tedbir ve denetlemelerin alınması, yabancı şirketlerin ya da yabancı devletler ile yakın bir ilişki içinde bulunan özel firmaların yatırım girişimlerinin, daha detaylı bir çerçevede irdeleneceği açıklanmıştır.

Japonya;

Japonya tarafından alınan belli başlı önlemler ve destekler şu şekildedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b);

- İthalat sertifikası geçerlilik süreleri de dahil olmak üzere, ithalat açısından genel olarak gümrükleme işlemlerinde, esneklik getirilmiş ve özellikle yardım malzemelerine öncelik tanınmaya başlanmıştır.
- 7 Nisan 2020'de kabine tarafından karara bağlanan ve GSYİH'nin %20'sine denk gelen 117 Trilyon Yenlik (1,1 trilyon dolara yakın) finansal destek miktarı 20 Nisan'da yükseltilmiştir. Paket 12 Haziran'da tekrar revize edilerek 32 Trilyon Yen'e yükseltilmiştir.
- Salgının oldukça etkilediği turizm sektörünün hareketlendirilmesi için Temmuz 2020'de "Gototravel" adında bir kampanya devreye alınmıştır. Bu kampanya ile gıda, ulaştırma ve konaklama sektörleri öncelikli olacak şekilde yerel sektörlerle destek sağlanması amaçlanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b).
- 27 Şubat ve 15 Nisan 2020 dönemi vergilerinin, yıl ortasında faaliyeti sonlanan firmalar hariç, 16 Nisan'a ertelenmiştir. Toplamda 20 milyar dolara yakın KOBİ işletme kredisi devreye alınmıştır. Bilgi teknolojileri araçları gibi verimliliği arttırmayı sağlayan projeler sübvansede edilmiştir. Söz konusu sübvansiyonlarda destek limiti 300.000 ile 4,5 Milyon Yen arasında değişmektedir. Destekler önceki seneye oranla % 5 ile % 20 kadar satış gelirinde kayıp yaşayan firmaları da kapsayacaktır (Kazan, 2020: 266-267).

Fransa;

Fransa'nın aldığı belli başlı önlemler ve destekler şu şekildedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020c);

•Acil önlem kanunu kapsamında salgına yönelik alınan tedbirlerin neden olabileceği ekonomik, sosyal ve mali problemlerin giderilmesi için sağlanması düşünülen devlet destekleriyle ilgili 25 Mart'ta "2020 yılı Ek Bütçe Kanunu" yürürlüğe alınmıştır.

•45 milyar Euro tutarındaki paket içerisinde 2 milyar Euro'nun kişisel koruyucu donanım ekipmanlarının tedariği ve sağlık personeline destek verilmesi için ayrıldığı bildirilmiştir. Daha sonra 15 Nisan'da Fransa Hükümetinin 2 milyar Euro olarak açıkladığı tutarın 7 milyar Euro'ya yükseltildiği bildirilmiştir.

•Acil önlem planında işletme iflaslarının önüne geçerek ekonomiyi ayakta tutmak için 26 Nisan 2020 tarihinde destek tutarı 45 milyar Eurodan 110 milyar Euroya yükseltilmiştir.

•KOBİ'lere devlet desteği sağlanması amacıyla devreye alınan "*Dayanışma Fonu*" başlarda ayda 750 milyon Euro olarak belirlenmiş, sonrasında bu destek 1 milyar Euroya çıkarılmıştır.

•Salgından kaynaklı kriz ile mücadele kapsamında, sokağa çıkma yasağının uygulandığı bölgelerde 50'den daha az işçisi olan ve % 50'den daha çok ciro kaybı olan firmaların, aylık 1.500 Euroya kadar Dayanışma Fonu desteği alabileceği açıklanmıştır. Kültür, spor, lokanta, otelcilik, fuar ve kongre gibi salgından ciddi ölçüde etkilenen sektörlerde iktisadi faaliyeti olan ve 50'den daha az işçisi olan firmaların minimum % 50 ciro kaybı yaşamaması halinde aylık 10.000 Euroya kadar fondan yararlanabileceği açıklanmıştır.

•Bu fondan hali hazırda 700.000 işletmenin yaralandığı, daha çok işletmenin faydalanması amacıyla hem kapsamının genişletileceği, hem de destek tutarının 5.000 Euroya çıkarılacağı açıklanmıştır.

•Faaliyetleri uygulanan tedbirlerden etkilenen firmaların, sigorta prim ödemelerinden, idari olarak kapatılan firmaların ise sokağa çıkma kısıtlamasının sona ermesine kadar sigorta primlerinde çalışan ve işveren paylarından muaf tutulacağı bildirilmiştir. Ayrıca maliyetlerin yükünü düşürmek için personel maaşlarının % 20'si oranında ilave destek verileceği açıklanmıştır.

•24 Mart 2020'de açıklanan ekonomik tedbirler kapsamında, çalışanlara brüt maaşların %70'i, net maaşların ise %84'ü kadar destek sağlanması kararı alınmıştır.

•Firmalara kira desteği sağlanması ve bu kapsamda mülk sahiplerine vergi kolaylığı sağlanması konusunda bir çalışmanın yapılmakta olduğu açıklanmıştır.

•16 Mart - 31 Aralık 2020 tarihleri arasında (gayrimenkul ve finans sektörlerinde işgal eden firmalar hariç) her türdeki ve her büyüklükteki firmaların bankalardan devlet destekli kredi talep edebilecekleri duyurulmuştur. Kredi tutarının firmanın 2019 yılında yaptığı cironun en çok 3 aylık kısmına veya 1 Ocak 2019 itibari ile açılmış işletmeler için 2 yıllık ücrete mukabil olacağı öngörülmüştür. İlk bir senesi ödemesiz olan kredinin toplamda 5 yılda ödenebileceği açıklanmıştır.

•KDV oranı KKD (Kişisel Koruyucu Donanım) ve maske ürünlerinde %20'den %5,5'e indirilmiştir.

- Devlete koruyucu ekipman hibe edecek olan işletmelerden, ekipman alımı veya imalatına yönelik KDV alınmayacağı bildirilmiştir.
- Fransa Cumhurbaşkanlığı tarafından, lokantaların, kafelerin ve barların 2021 Ocak tarihine kadar kapalı tutulacağını, fakat bu firmalara devlet desteklerinin sürdürüleceği bildirilmiştir.
- Ekonomi ve Finans Bakanlığı tarafından Fransa'nın salgının sonuçlarından dolayı, 2020 sonu itibari ile borçlanma durumunun mecburen GSYİH'nin % 100'ünü aşacağı, daha sonrasında yapılan açıklamalarda ise borçlanmanın %115 seviyesine yükselebileceği ifade edilmiştir.

İtalya;

İtalya tarafından alınan belli başlı önlemler ve destekler şu şekildedir; (Yılmaz, 2020: 31).

Salgının en fazla etkilediği ülkelerden biri de İtalya olmuştur. İtalya'da meydana gelen sağlık sistemindeki aksaklıklar Dünya gündemine oturmuştur. Sokaklarda vatandaşlarının hayatını kaybettiği İtalya, pandemiden önceki dönemde de ekonomik anlamda ciddi sorunlar yaşamaktaydı. Salgının da ekonomiye getirdiği yük ile birlikte İtalyan Hükümeti 25 milyar euro tutarında bir acil eylem paketi açıklamıştır. Paket;

- Sağlık sisteminin güçlendirilmesi ve vatandaşları korumak için 3.2 milyar euro,
- Esnafı desteklemek, istihdamı ve gelirini kaybetmiş kişileri korumak için 10.3 milyar euro,
- Salgından ve salgınla beraber gelen vergi ertelemelerinde en fazla etkilenen belediyelerin elektrik ödemelerinin ötelenmesi de dâhil olmak üzere firmaları desteklemek için 6.4 milyar euro,
- Yeni krediler için de 5,1 milyar euroluk miktarları içermektedir.
- İtalyan hükümeti, piyasalara likidite sağlamak için GSYH'nin % 25'ine tekabül eden ilave 400 milyar Euroluk bir devlet garantisi sağlamıştır. Böylece salgından önceki kredi kefalet miktarları da dâhil edilince İtalyan Hükümeti'nin, firmalara ve şahıslara sağlamış olduğu kredi kefalet tutarı 750 milyar Euro ile GYSH'nin % 50'sine ulaşmıştır.

Sonuç

İnsanoğlu tarih boyunca sürekli salgınlar ile karşı karşıya kalmıştır. Salgınlar genel itibariyle sosyo-ekonomik etkiler ve kamu sağlığı açısından birçok tahribata sebep olmuştur.

Koronavirüs salgınının da sosyo-ekonomik tahribat düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülebilmektedir. Sağlık sektörünün sekteye uğraması hatta çökmesi, vaka sayılarının hızla artması ve yüksek ölüm oranları açısından İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı G7 ülkeleri de bu tahribatlardan oldukça etkilenmiştir. Ülkelerin sınırlarını kapatıp, vatandaşlarını sokağa çıkma kısıtlamalarına yönlendirmeye mecbur kalması neticesinde küresel ekonomide de hem arz hem talep yönlü oldukça geniş bir daralma

meydana gelmiştir. 1929 Büyük Buhranı ile karşılaştırılacak kadar büyük yansımaları olan salgından kaynaklı ekonomik kriz ile mücadele etmek için hükümetler bütün iktisat politikası araçlarını kullanmaya çalışmışlardır. Önce para politikası uygulamalarını devreye sokan devlet otoriteleri, daha sonra mali tedbirler kapsamında maliye politikalarını da hayata geçirmişlerdir.

Ülkeler ekonomik ve mali güçlerine göre değişkenlik gösteren miktarlarda ekonomik önlem paketleri ilan etmişlerdir. Bu paketler kapsamında vergi indirimleri ve ertelemeleri, kredi kolaylıkları, dar gelirli bireylere ve mali açıdan zorluk yaşayan işletmelere nakdi yardımlar, maaş artırımları, kısa çalışma ödeneği, firmaların ve esnafın sabit maliyetlerini azaltacak destekler gibi birçok destek sağlanmıştır.

G7 ülkeleri GSYH'nın %10'u ile % 20 arasında değişkenlik gösteren tutarlarda ekonomik tedbir paketleri açıklamışlardır. Salgınla mücadelede sağlık hizmetlerinin aksamadan sağlanması konusunda zorlanan ABD ve İtalya gibi ülkelere göre nispeten daha olumlu verilerin kaydedildiği Türkiye, iktisadi önlemler ve bütçe uygulamaları konusunda maalesef gerekli adımları atamamıştır. Ekonomik İstikrar Kalkanı paketi ile GSMH'sının %2'sine denk gelen 100 milyar TL'lik destek paketi açıklayan Türkiye için bu paket ekonomiye yeterince hareketlik kazandıramamıştır. Salgının etkisiyle bütün Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik veriler gerilemiştir. Koronavirüsün Türkiye'de görüldüğü 2020 Mart ayından itibaren düşen ihracat hacmi ve Nisan ayında daralmaya başlayan ithalat hacmi, kısıtlamaların esnetilmesiyle 2020 Haziran ayından itibaren tekrar genişlemeye başlamıştır. 2020'nin 2. çeyreğinde %-16,5 gerileyen sanayi sektörü ve %-10,8 gerileyen hizmetler sektörü kısıtlamaların esnetilmesiyle 3. çeyrekte sırasıyla %7,3 ve %4,4 pozitif büyümeye ulaşmıştır. 2020 yılı Mart ayında %13,0 olan işsizlik oranında, Nisan (%12,8) ve Mayıs (%12,6) aylarında çok anlamlı bir azalış kaydedilmemiş, son güncel işsizlik oranı ise 2021 Şubat ayında %14,1 olarak açıklanmıştır. Pandemi sürecinde işsizlik oranında anlamlı bir azalma olmaması işçi çıkartmalarını önlemeye yönelik alınan hukuki önlemler ile ifade edilebilmektedir. İlk vakanın görüldüğü 2020 Mart ayında 94'ün üzerinde olan ekonomik güven endeksi Nisan'da 58,4'e Mayıs'ta 69'a gerilemiştir. 2020 Nisan, Mayıs endeksindeki düşüşün 2008 krizindekinden daha sert olduğu da anlaşılmaktadır. Ekonomik güven endeksi sonraki aylarda giderek yükselmiş ancak 2020 Aralık ayında pandemi öncesi orana ulaşamamıştır.

Küresel anlamda, açıklanan tedbir paketleri ekonomik açıdan olumlu etkiler sağlasa da, bu etkiler hala büyük ölçüde bertaraf edilebilmiş değildir. 2021 yılı Ocak ayında insanların ulaşma imkânı bulduğu ve hali hazırda ülkeler tarafından değişik meslek ve insan gruplarına (sağlık çalışanları, yaşlı, engelli vb.) sırasıyla uygulanmaya başlanan aşı ile beraber ülkeler hem ekonomik hem de sosyal anlamda tekrar refaha kavuşacakları ümidi taşımaktadırlar. Ancak her krizden ve özellikle Covid-19 salgınından kaynaklanan bunun gibi büyük ölçekte bir krizden sonra toparlanmanın zaman alacağı unutulmamalıdır. Güçlü bir ekonomiye sahip olmak ve ekonomik krizlerden en az zarar görecektir şekilde çıkmak için son zamanlarda ekonomistlerin özellikle altını çizdiği ekonomik ve hukuki reformları sağlamak gerekmektedir.

Kaynakça

- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221.
- Arda, B. ve Acıduman, A. (2012). Pandemic Influenza 1918-19: Lessons From 20th Century to the 21st from the History of Medicine Point of View. *Lokman Hekim Journal*, 2(3), 13-21.
- Alman-Türk Ticaret ve Sanayi Odası (ATTSO). (2020). Koronavirüs-Almanya'daki Ekonomik Önlemler. <https://www.dtr-ihk.de/tr/koronavirus/oenlemler> (Erişim Tarihi: 28.11.2020).
- Atılgan Yaşa, A. (2017). Türkiye'de Bütçe Politikası Uygulamalarının Mali Alan Üzerine Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 73-87.
- Buyrukoğlu, S., Bozdoğan, D. ve Altuğ, M. K. (2016). Paternalist Devlet Anlayışının Bir Gereği Olarak Günah Vergileri: Türkiye Örneği, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 15-31.
- Congressional Research Services (CRS Report). (2020). Global Economic Effects of COVID-19. <https://fas.org/sgp/crs/row/R46270.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2021).
- Covid-19 Salgını Nedeniyle Zarar Gören Esnaf ve Sanatkârların, Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketince Düşük Faizli Kredi Kullanılmasına İlişkin Kararlar Kapsamındaki Kredi Borçlarının Ertelenmesine Dair Ekli Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar (2020, 25 Mart). T.C. Resmi Gazete (Sayı: 31079).<https://www.resmigazete.gov.tr/25.03.2020>.
- Çevik, N. K. ve Cural, M. (2013). İç Borçlanma, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: 1980-2012 Dönemi Türkiye Örneği. *T.C Maliye Bakanlığı Dergisi*, 165, 115-139.
- Çiçek, H., Gözegir, S., ve Çevik, E. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Borçlanma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1990-2009). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 141-156.
- Durmuş, S. ve Şahin, D. (2020). Covid-19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye'de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, *Turkish Studies*, 15(4), 923-943.
- Elçi, İ. H. (2020). Salgın Hastalıkların Kısa Tarihi. Stratejik Bakış. *Arel USEM Dergisi*, 1, 1-11.
- Elgin, C. ve Yalaman, A. (2020). Covid 19 Salgınının Yol açtığı Ekonomik Krize Karşı Açıklanan Ekonomik Teşvik Paketleri: Bir Karşılaştırma ve Türkiye Örneği, Ö.F. Çolak (Ed.), *Salgın Ekonomisi* içinde (ss. 393-414). Ankara: Efil Yayınevi.
- Esnaf ve Sanatkârlar ile Gerçek Kişi Tacirlere Koronavirüs Salgını Nedeniyle Verilecek Destekler Hakkında Karar (2020, 23 Aralık). T.C. Resmi Gazete (Sayı:31343).<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201223-23.pdf>.
- Günçavdı, Ö. (2020). Salgınla Mücadelede Piyasanın Artan önemi ve Ekonominin Büyümeye Olan Bağımlılığı, Ö.F. Çolak (Ed.), *Salgın Ekonomisi* içinde (ss. 251-288). Ankara: Efil Yayınevi.

- Kayalidere, G. (2011). Türkiye'nin Maliye Politikalarının Bütçe Kısıtı Teorisi Açısından Sürdürülebilirliği: VAR Analizi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (55)35, 36-60.
- Kazan, H. (2020). Covid-19'un Pay Piyasası ve İşletmeler Üzerindeki Etkisi, D. Demirbaş, V. Bozkurt ve S. Yorğun (Ed.), *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* içinde (ss. 263-293). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları.
- Küçük ve Orta ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB). (2021). <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/liste/4/haber>. (Erişim Tarihi: 10.05.2021)
- Özden, K. ve Özmat, M. (2014). Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları. *İdealkent Dergisi*, 5(12), 60-87.
- Pamuk, Ş. (2020). "Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Sonuçları", Sarkaç Bülten, 9 Nisan 2020, <https://sarkac.org/2020/04/tarihte-kuresel-salginlar-ve-iktisadi-sonuclari/> (Erişim Tarihi: 15.11.2020).
- Retief, F. P. ve Cillers L. (2005). The Epidemic of Justinian (AD 542): A Prelude to The Middle Ages, *Acta Theologica Supplementum* 7.
- Sakal, M. ve Durak Oldaç, B. (2020). Uluslararası Salgın Hastalıkların Kamu Maliyesi Üzerine Etkiler, Ş. Karabulut (Ed.), *Kamu Politikalarında Mali ve İktisadi Yapıdaki Dönüşüm: Yerelden Globale Teori, Beklentiler ve Uygulama* içinde (ss. 325-343). Ankara: Gazi Kitapevi.
- Shipman, P. (2014). The Bright Side of the Black Death. *American Scientist Journal*, A reprint from American Scientist the magazine of Sigma Xi, The Scientific Research Society.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). Temel Ekonomik Göstergeler. <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/> (Erişim Tarihi: 08.05.2021).
- T.C. Merkez Bankası (TCMB). (2021). Enflasyon Verileri. <https://www.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.05.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021). COVID-19 Bilgilendirme Platformu. <https://covid19.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 08.05.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü: Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020a). Covid-19 Salgını Gelişmeleri, Covid-19 Salgını Nedeniyle Alınan Önlemler. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/kuzey-amerika/kanada/ulke-profil/kovid-19-gelismeleri> (Erişim Tarihi: 10.12.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020b). Covid-19 Salgını Gelişmeleri, Covid-19 Salgını Nedeniyle Alınan Önlemler. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/dogu-asya/japonya/ulke-profil/covid-19-gelismeleri> (Erişim Tarihi: 10.12.2020).
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020c). Covid-19 Salgını Gelişmeleri, Covid-19 Salgını Nedeniyle Alınan Önlemler. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/fransa/ulke-profil/covid-19-gelismeleri> Erişim Tarihi: 05.01.2021).

- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- Teyyare, E. ve Sayaner, K. (2017). Suriye İç Savaşı Sonrası Ortaya Çıkan Göç Hareketinin Kamusal Mallar Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 429-453.
- Turan A. ve Çelikyay, H. H. (2020). Türkiye’de KOVİD-19 ile Mücadele: Politikalar ve Aktörler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). Ekonomik Güven Endeksi Verileri. <https://www.tuik.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 10.12.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021a). Dış Ticaret Verileri. <https://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.05.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021b). İstihdam, İşsizlik ve Ücret Verileri. <https://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.05.2021)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2021c). Ekonomik Güven Endeksi Verileri. <https://www.tuik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.05.2021)
- Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). (2020). *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*, TÜBA Raporları No: 3, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). (2020). *COVID-19 İle Mücadele İçin 19 İle Mücadele İçin Dünya Ülkelerinin Aldığı Tedbirler*, Ankara: T.İ.M Yayınları.
- Türkiye Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB). (2020). *Korona Salgınlarının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu*. Yayın No:503, Ankara: TÜRMOB Yayınları.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). (2020). İş Dünyası Koronavirüs İçin Ekonomik Tedbirler, <https://tobb.org.tr/Sayfalar/20200323-covid-destegi.php>. (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği -Sıra No: 518 (2020, 24 Mart). T.C. Resmi Gazete (Sayı:31078).<https://www.resmigazete.gov.tr/fihrist?tarikh=2020-03-24&mukerrer=1>
- Voyvoda, E. ve Yeldan A. E. (2020). Covid 19 Salgınlarının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri ve Politika Alternatiflerinin Makro Ekonomik Genel Denge Analizi. Ö.F. Çolak, (Ed), *Salgın Ekonomisi* içinde (ss.187-229). Ankara: Efil Yayınevi.
- World Health Organisation (WHO). (2020a). Coronavirus Disease (COVID-19). what is Covid 19?, (2020). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19> (Erişim Tarihi: 07.01.2021).
- World Health Organisation (WHO). (2020b). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard, <https://covid19.who.int/> (Erişim Tarihi: 07.01.2021).
- World Health Organisation (WHO). (2020c). <https://covid19.who.int/region/euro/country/tr> (Erişim Tarihi: 17.05.2021).
- Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (SESAM). (2020). *COVID-19’la Mücadelede Alınan Kamu Maliyesi Tedbirleri*, Sakarya, T.C. Sakarya Üniversitesi, Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.

- Yazgan, M, E. (2020). Koronavirüs Sonrası Dünyada Dış Ticaret'i Ne Bekliyor?. Ö. F. Çolak (Ed), *Salgın Ekonomisi* içinde, ss.142-162). Ankara: Efil Yayınevi.
- Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Ekonomik ve Sosyal Hayata Etkilerinin Azaltılması Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2020, 17 Nisan). T.C. Resmi Gazete (Sayı:31102).<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/04/20200417-2.htm>.
- Yılmaz, B. E. (2010). *Maliye Politikası, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, M. L. (2020). Kovid-19 Salgını ve Sonrası Ekonomi Boyutu İle İlgili Değerlendirmeler, O.İmga ve U.Ayhan. (Ed), *Kovid-19 Salgını ve Sonrası Toplum, Devlet ve Küresel Sistem* içinde (ss.47-81). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Yiyecek Ve İçecek Hizmeti Faaliyetlerinde Bulunan İşletmelere Koronavirüs Salgını Nedeniyle Verilecek Ciro Kaybı Desteği Programı Ve Uygulama Esasları Hakkında Tebliğ (2021, 17 Şubat). T.C. Resmi Gazete (Sayı:31398)<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/02/20210217-7.htm>.
- Zülfüoğlu, Ö. ve Yılmaz Soydan, N.T. (2019). Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin Maliye Bölümü Öğrencilerinin Erdemli Mal Ve Hizmetlere Bakış Açısı Üzerindeki Etkisi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 278-296.
- 4857 Sayılı İş Kanununun Geçici 10 uncu Maddesinin Birinci ve İkinci Fıkralarında Belirtilen Sürelerin 17/5/2021 Tarihinden İtibaren 30/6/2021 Tarihine Kadar Uzatılmasına Dair Karar (2021, 30 Nisan).T.C. Resmi Gazete (Sayı:31470).<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-15.pdf>
- 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanununun geçici 23. Maddesi gereğince uygulanan kısa çalışma ödeneğinin süresi 30/06/2021 tarihine kadar uzatılmıştır. (2021, 23 Nisan). T.C. Resmi Gazete (Sayı: 31463. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210423-13.pdf>

Analysis of the Factors Affecting Opt-Out Preferences of Employees Automatically Enrolled in Private Pension System in Turkey

Hasan MERAL

hsnmrl@gmail.com
0000-0002-2079-0674

Yiğit ŞENER

yigit.sener@bahcesehir.edu.tr
0000-0002-5363-8492

e-ISSN 2687-4563

Year, Vol. 3(1) . pp. 82-99

<https://dergipark.org.tr/pub/aujfe>

Research Article

Received: 05.05.2021

Revised: 18.05.2021

Accepted: 21.05.2021

To cite this document:

Meral, H. & Şener, Y. (2021). Türkiye'de Otomatik Katılım Sistemi Kapsamındaki Çalışanların Sistemde Kalma Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3 (1), 82-99

Abstract

Auto enrolment in the private pension system is a practice implemented in many countries in recent years to increase coverage rates. The application was put into effect in Turkey for a similar purpose in 2017, but in the last three years, it has performed below its potential due to the very high opt-out rates. A survey was conducted with 405 employees who were included in the auto enrollment system (AES) at least once aims to analyze the factors affecting the opt-out preferences of employees who are automatically enrolled in the private pension system. The participants were asked questions about the AES Trust, Financial Management Behavior, Financial Wellness, Future Time Perspective as well as their socio-demographic information. The results obtained were analyzed by logistic regression method and their relationship with participant's opt-out preferences was investigated. The model results showed that there is a positive and significant relationship between the AES Trust and AES Not Opt-out/Opt-out. No significant relationship was found between the other independent variables and the dependent variable. The opt-out preference in the system is mostly caused by the state of trust in AES, which is an emotional indicator. The following should be the priority when new policies are developed to increase coverage rate of the auto enrollment system in Turkey: Individual benefits of the system should be emphasized to the participants. The negative perceptions of the society regarding the system should be corrected, and they should be informed about the fundamentals of the system in a transparent manner.

Keywords: Private pension, Private pension system, Auto enrollment, Auto enrollment opt-out

JEL Codes: J32, J26, D14

Türkiye'de Otomatik Katılım Sistemi Kapsamındaki Çalışanların Sistemde Kalma Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Analizi

Öz

Bireysel emeklilik sistemine otomatik katılım, bireysel emeklilik kapsama oranlarını artırmak için son yıllarda birçok ülkede hayata geçirilmiş bir uygulamadır. Uygulama, Türkiye'de de benzer bir amaçla 2017 yılında yürürlüğe konmuş ancak aradan geçen üç yılda katılımcıların cayma oranlarının çok yüksek olması nedeniyle potansiyelinin altında bir performans sergilemiştir. Çalışmada, bireysel emeklilik sistemine otomatik olarak dahil edilen çalışanların sistemde kalma tercihlerini etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla, anket yöntemi kullanılarak bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Otomatik katılım sistemine (OKS) en az bir kere dahil edilmiş 405 kişi ile internet üzerinden gerçekleştirilen ankette katılımcılara sosyo-demografik bilgilerinin yanında; OKS Güven, Finansal Yönetim Davranışı, Finansal Refah/Stres, Gelecek Zaman Algısı ölçeklerinden sorular yönetilmiştir. Elde edilen sonuçlar lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiş ve katılımcıların otomatik katılım uygulamasında kalma tercihleri ile bağlantısı araştırılmıştır. Model sonuçlarına göre OKS Güven değişkeni ile bağımlı değişken olan OKS Devam/Cayma değişkeni arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan modelde yer alan diğer bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Sistemde kalma tercihi daha çok duygusal temelli bir göstere olan OKS'ye güven duyma durumu tarafından şekillendirilmektedir. Bu sonuçlar ışığında, Türkiye'deki otomatik katılım sisteminin kapsama oranını artırmak amacıyla geliştirilecek politikalarda, sistemin katılımcılara olan bireysel faydasının vurgulanması, sistemle ilgili toplumdaki var olan negatif algıların düzeltilmesi ve sistemin çalışma esaslarıyla ilgili bilgilendirmenin şeffaf bir şekilde yapılması öncelikli olarak gözetilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Emeklilik, Bireysel Emeklilik Sistemi, Otomatik Katılım, Otomatik Katılım Cayma

Giriş

Bireysel emeklilik sistemi insanların ortalama yaşam sürelerinin artması, buna bağlı olarak da kamu emeklilik sistemlerinin aktif/pasif dengelerinin bozulması sonucunda ortaya çıkan, temel amacı uzun vadeli bireysel tasarrufları artırmak olan bir uygulamadır. 1980'li yıllarda tüm dünyada hızlanan liberalleşme süreci, takip eden yıllardaki sosyal güvenlik sistemi krizleri ile de birleşince, bireysel emeklilik sisteminin uygulama alanı genişlemiş ve yıllar içinde gerçekleştirilen reformlarla kamu emeklilik sisteminin tamamlayıcısı olarak bugünkü kurumsal yapısına kavuşmuştur (Beland ve Gran, 2008, s.1-2).

Bireysel emeklilik sistemi, kamu emeklilik sistemlerinden farklı olarak büyük oranda katılımın ve tasarrufun gönüllülük esasına göre işlediği bir uygulamadır. İstisnaları olmakla birlikte birçok ülkedeki uygulamada, katılımcılar sisteme katılıp katılmama konusunda seçim hakkına sahiptirler ve ne kadar birikim yapacaklarını da yine kendileri belirlemektedir (Antolin, Payet ve Yermo, 2012, s.8-13). Bu durum bireysel emeklilik sisteminin kamu emeklilik sistemine göre daha dezavantajlı bir konumda olmasına neden olmaktadır. Emeklilik sisteminde tasarruf yapma kararının katılımcı tercihinin bırakılması, zorunlu tasarruf uygulanmasına nazaran çok daha düşük birikim tutarlarına ulaşılmasına sonucunu doğurmaktadır. Bireysel emeklilik sisteminin ön planda olduğu ülkelerdeki emeklilik kapsama ve emeklilik karşılama oranlarının kamu emeklilik sisteminin ön planda olduğu ülkelere göre çok daha düşük olması, bu durumun en net göstergelerinden birisidir (OECD, 2020, s.17).

Bireysel emeklilik sisteminin uygulama esaslarından kaynaklanan bu dezavantajı, sistemin geniş kapsama ve yüksek karşılama oranına ulaşabilmesi için farklı politikaların uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bireysel emeklilik sistemine otomatik katılım uygulaması ya da kısaca otomatik katılım sistemi de bu amaçla uygulanan stratejilerden bir tanesidir. Otomatik katılım sistemi kişilerin bireysel emeklilik sistemine otomatik olarak dahil edilmesini sağlamaktadır. Bireyler her ne kadar sisteme zorunlu olarak dahil edilmişler de sistemden diledikleri zaman ayrılma hakkına sahiptirler, bu işleme "cayma" ismi verilmektedir. Katılımcılar "cayma süresi" olarak belirlenen sürede cayma işlemini yaparlarsa, hiçbir maddi kayıp yaşamadan sistemden ayrılabilirler (Paklina, 2014, s. 7-11).

Otomatik katılım sisteminde kamu otoritesi, bireyleri bir tür "dürtme" yardımı ile gelecekte için daha fazla tasarruf etmeye yönlendirmektedir. Otomatik katılım uygulamasının zorunlu emeklilik sisteminden en temel farkı, katılımcılara sistemden ayrılma hakkı tanınmasıdır. Bu kapsamda uygulanan dürtmenin amacı, bireyleri herhangi bir tercihe zorlamadan kendileri için en iyi kararı vermelerini sağlamaktır. (Benartzi ve Thaler, 2001, s.1607-1610).

Sistemin bireylere sağladığı avantajlar dört ana başlıkta özetlenebilir:

- Otomatik katılım sistemi kişiler için bireysel emeklilik sisteminin karmaşıklığını büyük ölçüde azaltır. Katkı payı oranları önceden belirlenmiştir ve kişilerin maaşından otomatik olarak kesilir. Ayrıca özel bir yatırım tercihinde bulunmak istemeyenler için standart fon belirlenmiştir. Bu sayede katılımcılar ne kadar tasarruf edecekleri ve bu tasarrufları nasıl değerlendirecekleri konusunda karar vermenin karmaşıklığından kurtulmuş olurlar.
- Bazı kişiler her ne kadar gelecekte için daha fazla tasarruf yapmak isteseler de "atalet" nedeniyle bu isteklerini hayata geçirmekte zorlanabilirler. Aynı şekilde bireysel emeklilik sistemine katılmak için de insanların birçok tercih

yapması gerekmektedir. İnsanlar hatalı bir karar vermektense hiçbir işlem yapmamayı tercih edebilir veya kararlarını erteleyebilirler.

- Atalet duygusu kişilerin bireysel emeklilik sistemine katılmasını engelleyebileceği gibi sistemden ayrılmalarını da engelleyebilir. Normal şartlarda bireysel emeklilik sistemine katılmayı düşünmeyen bazı kişiler, otomatik katılım uygulaması ile sisteme dahil edildiklerinde, cayma işlemi yapmaktansa sistemde kalmayı tercih edebilirler.
- Kişilerin sisteme kamu otoritesi tarafından otomatik olarak dahil ediliyor olması, bireysel emeklilik uygulamasının bir tür kamu emeklilik uygulaması olarak algılanmasını sağlayabilir. Bu sayede katılımcıların sisteme olan güveni artacak ve sistemde daha uzun vadeli tasarruf yapmalarının önü açılacaktır (Cribb ve Emmerson, 2016, s.4-6).

Otomatik katılım uygulamasının temel varsayımı, her ne kadar sistemde kalmak zorunlu olmasa da belirli sayıda kişinin sistemde kalmayı tercih edeceği, böylece de ülkedeki BES kapsama oranının artacağıdır. Gerçekten de uygulamanın hayata geçirildiği tüm ülkelerde, bireysel emeklilik sistemi kapsama oranlarında az ya da çok bir artış yaşanmıştır. Ancak bu noktada, otomatik katılım sisteminin uygulamadaki farklılıklarının, sistemin başarısı üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu da belirtmek gerekir. Yeni Zelanda ve İtalya otomatik katılım sistemini 2007 yılında benzer dönemlerde hayata geçirmişlerdir, 2016 yılı itibarıyla her iki ülkedeki bireysel emeklilik kapsama oranları karşılaştırıldığında; Yeni Zelanda'da oranın %15,2'den %75'e ulaştığı (New Zealand, 2016, s.15), İtalya'da ise %8,5'ten %20,1'e çıktığı görülmektedir (Pension Europe Statistics 2018; World Bank Statistics 2018).

Otomatik katılım sisteminin çeşitli ülkelerdeki uygulama sonuçları arasında bu denli büyük bir farklılığın oluşmasından hareketle, otomatik katılım esasının bireysel emeklilik tasarruflarını artırmada tek etmen olmadığı, ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının ve uygulamayı hayata geçirme başarılarının da sonuç üzerinde önemli bir etkisinin olduğu yorumu yapılabilir.

Bu çerçevede araştırmanın amacı, Türkiye'de bireysel emeklilik sistemine otomatik olarak dahil edilmiş kişilerin, sistemde kalma veya ayrılma tercihlerine etki eden faktörlerin analiz edilmesi ve bu alanda önümüzdeki dönemde geliştirilecek stratejilere katkı sağlanmasıdır.

Araştırmada bireylerin otomatik katılım sistemine duydukları güvenin sistemde kalma tercihlerini etkileyen önemli unsurlardan biri olduğu savunulmaktadır. Bu kapsamda otomatik katılım sistemine en bir kez dahil olmuş 405 kişinin katılımıyla bir anket çalışması gerçekleştirilmiş ve katılımcıların sistemde kalma tercihlerini etkileyen faktörler analiz edilmiştir. Literatürde kişilerin bireysel emeklilik sistemine katılma tercihlerini etkileyen faktörler üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde, otomatik katılım sistemi özelinde bireylerin sosyo-demografik bilgileri ve finansal davranışlarını bir arada ele alan, kapsamlı bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ve bundan sonraki araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de Otomatik Katılım Sistemi

Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi, yurtiçi tasarruf düzeyini artırmak amacıyla, kamu emeklilik sisteminin tamamlayıcısı olarak, 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu ile 2001 yılında kurulmuş ve 2003 yılında faaliyete başlamıştır.

(Emeklilik Gözetim Merkezi, Bireysel Emeklilik Sistemindeki Tarihsel Gelişmeler, <https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/tarihce/>). Bireysel emeklilik sistemine otomatik katılım uygulaması ise ilgili kanunda çalışanların bir bireysel emeklilik planına otomatik olarak dahil edilmesi yönünde bir düzenleme yapılması ile 2017 yılında hayata geçirilmiştir (6740 Sayılı Kanun, m.1).

Türkiye'deki otomatik katılım uygulaması, 18-45 yaş aralığındaki kamu ve özel sektör çalışanlarını kapsamaktadır. Bu yaş aralığının dışında kalan çalışanlar, serbest meslek sahipleri ve çalışmayanlar otomatik katılım uygulamasına dahil edilmemişlerdir. Uygulamada kapsamda olan çalışanların 1 Ocak 2017 tarihinden itibaren kademeli olarak sisteme dahil edilmeleri sağlanmıştır. Özel sektörde faaliyet gösteren firmalardan önce 1.000 ve üzeri çalışanı olanlar, son olarak da 5-9 arası çalışanı olanlar sisteme dahil edilmiştir. Kamu çalışanları ise çalıştıkları kamu kurumunun türüne göre sisteme farklı tarihlerde dahil edilmişlerdir. Özel sektör ve kamu sektörü çalışanlarının sisteme dahil edilme işlemleri 1 Ocak 2019 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır (Çalışanların İşverenleri Aracılığıyla Otomatik Olarak Emeklilik Planına Dahil Edilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Yayınlanan Resmî Gazete 29936), 2017 m.5; 5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi Ve Kontrol Kanunu, 2003, Ek I, II, III, IV).

Otomatik olarak sisteme dahil edilen çalışanlar, sisteme dahil edildikleri tarihten itibaren iki ay içinde cayma haklarını kullanıp sistemden ayrılabilirler. Cayma hakkını kullanan katılımcılara ödedikleri katkı payları, varsa getirileri ile herhangi bir kesinti yapılmadan on gün içinde iade edilir. Katılımcılar iki aylık cayma süresi dışında da diledikleri zaman sistemden ayrılabilir. Bu durumda birikimleri üzerinden getiri elde etmişlerse bu getiriler için stopaj kesintisi yapılır, bunun dışında herhangi bir kesinti yapılmaz (T.C. Hazine Müsteşarlığı, Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Genelge (2016/39), 30.12.2016, Üçüncü Bölüm, m.1).

Otomatik katılım sistemi kapsamında katılımcılardan yapılacak katkı payı kesintisi, katılımcıların aylık meslek gelirinin %3'ü olarak belirlenmiştir. Bu oran özel sektör çalışanlarda prime esas kazanç, kamu çalışanlarında ise emeklilik keseneği üzerinden hesaplanır. İşverenler, otomatik katılım sistemi kapsamındaki çalışanların maaşlarından %3'lük kesintiyi yaparak çalışanları adına emeklilik şirketine aktarırlar (6740 Sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, (Resmî Gazete Tarihi: 25.08.2016, Sayısı: 29812), m.1).

Tablo 1. 2020 Yıl Sonu İtibariyle Türkiye Otomatik Katılım Sistemindeki Sertifika Sayıları

Durum	Yaş Aralığı	Kamu	Özel	Veri Temin Edilemeyen	Toplam
Devam Eden	25 Yaş Altı	232.937	1.823.036	54.757	2.110.730
	25-34 Yaş	526.581	1.507.009	43.79	2.077.380
	35-44 Yaş	439.377	1.220.133	34.12	1.693.630
	45 Yaş ve Üstü	34.34	54.54	1.287	90.167
	Veri Temin Edilemeyen	6	2.189	150	2.345
	Toplam	1.187.380	4.506.119	133.813	5.827.312
Sonlanan	25 Yaş Altı	437.175	2.808.701	122.777	3.368.653
	25-34 Yaş	1.244.405	4.260.442	180.433	5.685.280
	35-44 Yaş	906.279	3.205.472	124.542	4.236.293
	45 Yaş ve Üstü	33.636	93.417	2.284	129.337
	Veri Temin Edilemeyen	3	1.055	102	1.16
	Toplam	2.579.040	9.914.893	427.251	12.921.184
Toplam	25 Yaş Altı	670.112	4.631.737	177.534	5.479.383
	25-34 Yaş	1.770.986	5.767.451	224.223	7.762.660
	35-44 Yaş	1.345.656	4.425.605	158.662	5.929.923
	45 Yaş ve Üstü	67.976	147.957	3.571	219.504
	Veri Temin Edilemeyen	9	3.244	252	3.505
	Toplam	3.766.420	14.421.012	561.064	18.748.496

Kaynak: Emeklilik Gözetim Merkezi, BES Özet Verileri, <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/bes-istatistikleri/bes-ozet-verileri/> (01.05.2021).

Tablo 1’de Türkiye’deki otomatik katılım sisteminin 2020 yıl sonu itibariyle devam eden ve sonlanan sertifika sayıları gösterilmektedir. İlk dört yılın sonunda sisteme toplamda 18,7 milyon kişi dahil edilmiş ve bu kişilerin %69’u sistemden ayrılmıştır. Sertifika sonlanma oranlarında kamu ve özel sektör arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemektedir. Sistemden ayrılma oranının en yüksek olduğu grup, toplam katılımcıların %41’ini oluşturan 25-34 yaş aralığındaki kişilerdir. Bu grupta otomatik katılım sistemine dahil edilen her 100 kişiden yalnızca 27’sinin sertifikası devam etmektedir. Bireysel emeklilik sisteminin uzun vadeli bir tasarruf aracı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, özellikle bu yaş grubundaki sonlanma oranlarının çok yüksek olması Türkiye’de otomatik katılım sisteminin potansiyelinin altında bir performans gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Otomatik katılım uygulamasının başarısını belirleyen en önemli etmenlerden bir tanesi katılımcıların sistemde kalma oranlarıdır. Dünya uygulamalarına bakıldığında, otomatik katılım sisteminde devam oranlarının en düşük olduğu ülkeler arasında Türkiye’nin yanında İtalya ve Şili ön plana çıkmaktadır. 2017 yılı itibariyle Şili’de otomatik katılım uygulamasına dahil edilenlerin %26’sı birikim yapmaya devam etmiştir, İtalya’da ise bu oran sadece %6’dır. Otomatik katılım sisteminin başarı ile uygulandığı ülkeler arasında yer alan Yeni Zelanda ve Birleşik Krallık’ta 2018 yılı itibariyle bu oranlar %84 ve %90 olarak gerçekleşmiştir (Peksevim ve Akgiray, 2019, s.15-17).

Türkiye’deki cayma oranlarının bu kadar yüksek olmasının temel nedenleri arasında sistemle ilgili bilgi eksikliği ve sisteme karşı güvensizlik duyulması yatmaktadır. Türkiye Sigorta Birliği tarafından 2017 yılında otomatik katılım uygulamasıyla ilgili olarak yaptırılan araştırmada, yakın zamanda sisteme dahil edilecek olan kişilerin %48’i sistemle ilgili yeterli bilgilerinin olmadığını belirtmiştir. Aynı grupta sisteme güvendiğini

söylenenlerin oranı yalnızca %58 olmuştur. Ayrıca katılımcıların %60'ı ilk iki aydan sonra sistemden ayrılma haklarının olmadığını düşünmektedir (Türkiye Sigorta Birliği, 2017). Tüm bu etmenler katılımcıları sistemden ayrılma yönünde karar alamaya yönlendirmektedir.

Türkiye'deki cayma oranlarını artıran bir diğer etmen de otomatik katılım sisteminin, gönüllü bireysel emeklilik sistemi ile birleştirilmemiş olmasıdır. 2003 yılında hayata geçen bireysel emeklilik sistemi, 2017 yılına kadar yaklaşık 6,6 milyon katılımcıya ulaşmıştır. Bu kişilerin önemli bir kısmı otomatik katılım uygulaması ile ikinci bir emeklilik sözleşmesine dahil edilmişlerdir. Bu da gönüllü bireysel emeklilik sistemi ile otomatik katılım sisteminin bir nevi rekabet içinde faaliyet göstermelerine neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da hali hazırda bir bireysel emeklilik sözleşmesine sahip olan kişilerin otomatik katılım sisteminden cayma oranları diğerlerine göre %30 daha yüksektir. (EGM, Bilgi Merkezi, 2020)

Literatür İncelemesi

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, bireysel emeklilik sistemine otomatik olarak dahil edilmiş kişilerin sistemde kalma tercihlerini etkileyen faktörleri inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kişilerin bireysel emeklilik sistemine katılma kararları ve katılımcıların bireysel emeklilik sistemine dair genel algıları üzerine yapılmış çok sayıda araştırmak mevcuttur. Yapılan literatür taraması çerçevesinde, çalışmalarda kullanılan ölçekler, kullanılan modeller ve değişkenlerin bireysel emeklilik sistemine katılım kararını açıklayıcı gücü analiz edilmiştir.

Literatürde yer alan araştırmalarda farklı değişkenler ve ölçekler kullanılmakla birlikte hemen hemen hepsinde öncelikli olarak sosyo-demografik değişkenler ölçülmüştür. Araştırma sonuçları incelendiğinde önemli sayıda araştırmada yaş, cinsiyet ve gelir durumu değişkenleri ile bireysel emeklilik sistemine katılım kararı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. (Munnell, Sunden ve Taylor, 2001; Huberman, Iyengar ve Jiang, 2007; Şener ve Akın, 2010; Tunalı, 2016).

Literatürde yer alan çalışmalarda ölçülen bir diğer önemli faktör de finansal okuryazarlık ve finansal yönetim davranışı ile bireysel emeklilik sistemine katılım tercihi arasındaki ilişkidir. Yurtdışında ve Türkiye'de yapılan çeşitli çalışmalarda finansal okuryazarlık ve tasarruf yapma alışkanlığı arttıkça, bireysel emeklilik sistemine katılım ihtimalinin arttığı savunulmuştur (Agnew vd., 2007; Oktay, Çamkaya ve Aydın, 2019; Cangöz ve Baş, 2020)

Bu araştırmalara ek olarak Aydın ve Selçuk, 2017 yılında yaptıkları araştırmada şimdiki zaman odaklı kişilerin bireysel emeklilik sistemine katılma ihtimallerinin daha düşük olduğunu belirtmişlerdir (Aydın ve Selçuk, 2017). Cangöz ve Baş ise 2020 yılında devlet ve vakıf üniversitelerinde görev yapan akademisyenlerle yaptıkları araştırmada gelecek kaygısı ve güvence değişkeni ile bireysel emeklilik sistemine katılım arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir (Cangöz ve Baş, 2020).

Bu kapsamda araştırmada, bireysel emeklilik sistemine otomatik katılım uygulaması ile dahil edilen katılımcıların tercihleri, yaş, cinsiyet, gelir durumu, eğitim durumu gibi sosyo-demografik değişkenlere ek olarak, OKS güven ölçeği, finansal yönetim davranışı ölçeği, finansal refah ölçeği ve gelecek zaman algı ölçeği kullanılarak incelenecektir.

Uygulama

Maliyet ve zaman sınırlılıkları sebebiyle bu çalışma ilişkisel olarak tasarlanmıştır. Dolayısı ile araştırma ilişkisel bakış açısının yol açtığı tüm sınırlılıklara sahiptir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma kapsamında bireysel emeklilik sistemine otomatik olarak dahil edilen bireylerin devam etme veya cayma kararları ile sosyo-demografik göstergeleri, OKS'ye olan güvenleri, finansal davranış yönetimleri, finansal refah/kaygı düzeyleri ve gelecek zaman algıları arasında bağlantı olup olmadığı araştırılmaktadır.

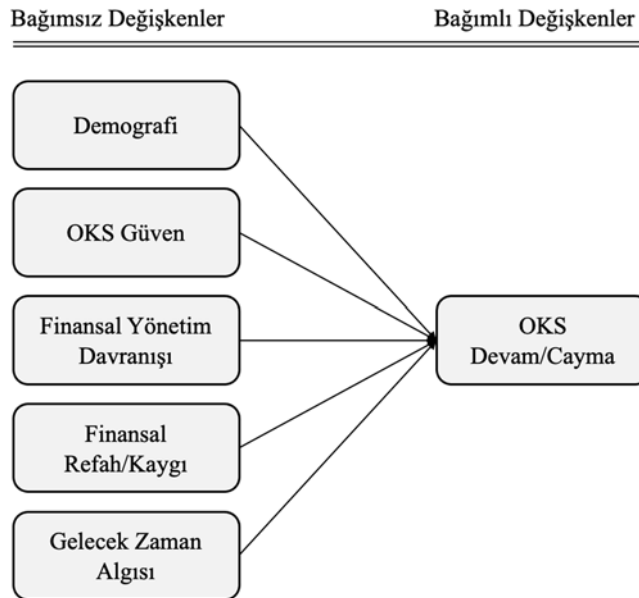
Veri Toplama ve Örneklem

Araştırmada veri toplama amacıyla anket yöntemine başvurulmuştur. Anket elektronik olarak internet ortamında hazırlanmış ve kariyer sitesi olma özelliğine sahip bir sosyal medya platformu üzerinden basit tesadüfi yöntem ile dağıtımı yapılmıştır. Toplanan anket adedi 431 olup geçerli sayılan 405 kullanılabilir nitelikte anket formu elde edilmiştir.

Anket formunda toplamda 5 bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde katılımcıların sosyo-demografik (yaş, cinsiyet vb.) bilgileri ve OKS'de şu anda devam eden bir sözleşmelerinin olup olmadığına dair sorular yer almaktadır. Geriye kalan bölümlerde sırasıyla OKS güven ölçeği, finansal davranış yönetimi ölçeği, finansal refah/kaygı düzeyi ölçeği ve gelecek zaman algı ölçeği yer almaktadır.

Araştırma Modeli

Toplanan nicel veriler ile araştırmanın amacı doğrultusunda, OKS'de kalmayı tercih edenler ve etmeyenler olarak iki grupta incelenen katılımcıların diğer değişkenlerle olan ilişkisini tespit etmek amacıyla bağıntısal araştırma modeli uygulanmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Sosyo-Demografik Açıklayıcı İstatistikler

405 adet katılımcının yer aldığı çalışmada, katılımcıların OKS Devam/Cayma durumlarında göre sosyo-demografik istatistiklerinin dağılımı Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. OKS Devam/Cayma Durumunun Sosyo-Demografik Sonuçlara Göre Dağılımı

Değişkenler		Cayma	Cayma Oranı (%)	Devam	Devam Oranı (%)	Toplam
<i>Tüm katılımcılar</i>		268	66,17%	137	33,83%	405
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	131	63,90%	74	36,10%	205
	Erkek	137	68,50%	63	31,50%	200
<i>Çocuk</i>	Var	157	67,97%	74	32,03%	231
	Yok	111	63,79%	63	36,21%	174
<i>Bağlı olduğu kurum çalışan sayısı</i>	0-9	12	44,44%	15	55,56%	27
	10-49	31	70,45%	13	29,55%	44
	50-99	29	76,32%	9	23,68%	38
	100-249	31	67,39%	15	32,61%	46
	250-999	84	63,64%	48	36,36%	132
	1.000 ve Üzeri	81	68,64%	37	31,36%	118
<i>Gelir düzeyi</i>	3.000 TL ve Altı	11	61,11%	7	38,89%	18
	3.001 TL - 6.500 TL	70	67,31%	34	32,69%	104
	6.501 TL - 10.500 TL	88	68,75%	40	31,25%	128
	10.501 TL - 15.000 TL	57	68,67%	26	31,33%	83
	15.001 TL ve Üzeri	42	58,33%	30	41,67%	72
<i>Ev sahipliği</i>	Hayır	153	70,18%	65	29,82%	218
	Evet	115	61,50%	72	38,50%	187
<i>Kredisi var mı?</i>	Hayır	148	62,98%	87	37,02%	235
	Evet	120	70,59%	50	29,41%	170

Ankete dahil olan katılımcıların %33,8'i OKS'de kalmaya devam ettiği görülmektedir. Tablo 1'de yer almayan yaş değişkeninde ise OKS'de devam edenlerin yaş ortalaması 34,2 ve cayanların ortalaması ise 33,8'dir.

Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlilik Analizleri

Ankette yer alan Liket tipi ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach's Alpha yöntemi kullanılmıştır. Test aynı zamanda ölçekte yer alan ifadelerin birbirleri ile olan tutarlılığını da göstermektedir. Cronbach's Alpha değeri 0 ve 1 arasında yer almakta olup sosyal bilimler için 0,70 üzerinde çıkan sonuçlar ölçeğin güvenilir olduğunu varsaymaktadır (Drost, 2011, s. 105-124).

Ölçekte yer alan ifadelerin kavramsal çerçevede birbirleri ile olan uyumunu ve içyapısındaki geçerliliğini ölçümlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmaktadır. Ölçekte yer alan ifadelerin faktör analizine uygunluğunu test etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testleri uygulanmaktadır. Bu iki öncül testin sosyal bilimler için varsayılan değerleri KMO için 0,80'nin üzerinde ve Bartlett testinin $p < 0,01$ anlamlılık seviyesinde olması önerilmektedir (Kline, 2014, s.273-280).

OKS Güven Ölçeği

Bu çalışma kapsamında bireylerin otomatik katılım sistemine olan güvenlerini ölçümlemek amacıyla geliştirilen ölçekte 7 ifade bulunmaktadır. 5’li Likert ölçüm yönteminin kullanıldığı ölçekte “kesinlikle katılıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” arasındaki cevaplar verilebilmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla Cronbach’s Alpha testi uygulanmış olup “Sisteme dahil edilmeden önce OKS hakkında yeterince bilgilendirildim” ifadesi güvenilirliği düşürdüğü tespit edildiği için ölçekten çıkarılmıştır. Çıkarılan ifade ile elde edilen Cronbach’s Alpha değeri 0,815 çıkmış olup ölçeğin güvenilirliği sağladığı görülmektedir.

Tablo 3. OKS Güven Ölçeği Faktör Analizi

		Cronbach's Alpha	0,815
		KMO	0,818
		Bartlett Anlamlılık Düzeyi (p)	0,000
İfadeler	Faktör Yapısı		
	OKS Sistemine Güven		
OKS'nin düzenli tasarruf yapmamı kolaylaştırdığını düşünüyorum			0,793
OKS'ye yatırılan birikimlerin güvenli bir şekilde saklandığını düşünüyorum			0,810
OKS'ye yatırılan birikimlerin uzun vadede döviz, altın gibi yatırım araçlarının üzerinde getiri sağlayacağını düşünüyorum			0,723
OKS'de birikim yapmanın daha rahat bir emeklilik dönemi geçirmemi sağlayacağını düşünüyorum			0,775
Sistemden ayrılmak istemem durumunda, çıkış işlemlerini kolaylıkla yapabileceğimi düşünüyorum			0,579
OKS'den emekli olmadan çıkmam durumunda, birikimlerimi herhangi bir kayba uğramadan geri alabileceğimi düşünüyorum			0,635

Tablo 3’de yer aldığı üzere KMO (0,818) ve Bartlett ($p < 0,01$) test sonuçları ölçeğin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. Aynı tablo içerisinde faktör analizine bakıldığından 6 ifadenin aynı faktör altında toplandığı görülmektedir.

Finansal Yönetim Davranış Ölçeği

Dew ve Xiao (Dew ve Xiao, 2013, s.43-56) tarafından geliştirilen ölçekte 10 ifade yer almakta olup, çalışma kapsamında İngilizce’den Türkçe’ye çevrilmiştir. 5’li Likert ölçüm yönteminin kullanıldığı ölçekte “her zaman”, “çoğu zaman”, “bazen”, “nadiren” ve “asla” cevaplarından birisi verilebilmektedir. Ölçek güvenilirliğini test etmek amacıyla uygulanan Cronbach’s Alpha testi sonucunda “Bir ürün veya hizmet satın alırken farklı yerlerde sunulan teklifleri karşılaştırırım” ifadesi güvenilirliği katsayısını düşürdüğü tespit edildiği için ölçekten çıkarılmıştır. Çıkarılan ifade ile elde edilen Cronbach’s Alpha değeri 0,784 çıkmış olup ölçeğin güvenilirliği sağladığı görülmektedir.

Tablo 4. Finansal Yönetim Davranış Ölçeği Faktör Analizi

İfadeler	Faktör Yapısı		
	Tasarruf Alışkanlığı	Bütçe Yönetimi	Sigorta Bilinci
1. Tüm faturalarımı zamanında öderim		0,755	
2. Harcamalarımı planladığım bütçeye uygun olarak yaparım		0,509	
3. Her ay kredi kartı ekstre borcumun tamamını öderim		0,696	
4. Bir veya daha fazla kartımı maksimum limitine kadar kullanırım		0,622	
5. Acil durumlarda kullanmak üzere tasarruf yaparım	0,851		
6. Her ay maaşımdan belirli bir miktar tasarruf yaparım	0,883		
7. Ev, araba, eğitim gibi uzun vadeli hedeflerim için tasarruf yaparım	0,892		
8. Yeterli tutarda hayat sigortası satın alırım			0,779
9. Sahip olduğum ev/araba için konut sigortası/kasko sigortası satın alırım			0,812

Tablo 4'te gösterildiği üzere KMO (0,825) ve Bartlett ($p < 0,01$) test sonuçları ölçeğin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. Aynı tablo içerisinde faktör analizine bakıldığından 9 ifadenin üç faktör altında toplandığı görülmektedir. Aynı faktör altında toplanan ifadeler verilen cevapların ortalaması alınarak tabloda görüldüğü üzere "tasarruf alışkanlığı", "bütçe yönetimi" ve "sigorta bilinci" olarak kavramsal çerçeveye uygun isimlendirmeler yapılmıştır.

Finansal Refah/Kaygı Ölçeği

Prawitz ve arkadaşları (Prawitz ve ark., 2006, s.34-47) tarafından kullanılan ölçekte 7 ifade yer almakta olup çalışma kapsamında İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. 5'li Likert ölçüm yönteminin kullanıldığı ölçekte "memnuniyet", "rahatlık", "güven", "kaygı" ve "endişe" düzeylerine göre cevaplar verilebilmektedir. Ölçek güvenilirliğini test etmek amacıyla uygulanan Cronbach's Alpha testi sonucunda "Ne sıklıkla yemeğe çıkmak, konsere gitmek gibi aktivitelere katılmak istediğiniz halde maddi durumunuz elvermediği için katılamıyorsunuz?" ve "Ne sıklıkla aylık gelirinizi harcamalarınızı karşılamaya ucu ucuna yetiyor?" ifadeleri güvenilirliği katsayısını düşürdüğü tespit edildiği için ölçekten çıkarılmıştır. Çıkarılan ifade ile elde edilen Cronbach's Alpha değeri 0,859 çıkmış olup ölçeğin güvenilirliği sağladığı görülmektedir.

Tablo 5. Finansal Refah/Kaygı Ölçeği Faktör Analizi

İfadeler	Faktör Yapısı	
	Finansal Refah/Kaygı	
	Cronbach's Alpha	0,859
	KMO	0,840
	Bartlett Anlamlılık Düzeyi (p)	0,000
Bugünkü maddi kaygı durumunuzun ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?		0,763
Genel olarak değerlendirdiğinizde maddi durumunuzdan ne kadar memnunsunuz?		0,867
Mevcut ekonomik durumunuzla ilgili nasıl hissediyorsunuz?		0,817
Aylık masraflarınızı karşılama konusunda ne sıklıkla endişeleniyorsunuz?		0,852
Acil bir durumda aylık maaşınıza eşit tutardaki bir masrafı ödeyebilme konusunda kendinize ne kadar güveniyorsunuz?		0,698

Tablo 5'te yer aldığı üzere KMO (0,840) ve Bartlett ($p < 0,01$) test sonuçları ölçeğin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. Aynı tablo içerisinde faktör analizine bakıldığında 5 ifadenin aynı faktör altında toplandığı görülmektedir.

Gelecek Zaman Algısı Ölçeği

Husman ve Shell (Husman ve Shell, 2008, s.166-173) tarafından kullanılan ölçekte yer alan 26 ifadeden araştırma ile bağlantılı olduğu düşünülen 6 ifade yer almakta olup çalışma kapsamında İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. 5'li Likert ölçüm yönteminin kullanıldığı ölçekte "kesinlikle katılıyorum" veya "kesinlikle katılmıyorum" düzeylerine göre cevaplar verilebilmektedir. Ölçek güvenilirliğini test etmek amacıyla uygulanan Cronbach's Alpha testi sonucunda "Gelecek için para biriktirmek, bugün istediğin bir şeyi satın almaktan daha önemlidir" ve "Anlık mutluluklar, gelecekte yaşanabileceklerden daha önemlidir" ifadeleri güvenilirliği katsayısını düşürdüğü tespit edildiği için ölçekten çıkarılmıştır. Çıkarılan ifade ile elde edilen Cronbach's Alpha değeri 0,653 çıkmış olup ölçeğin güvenilirliği kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Gelecek Zaman Algısı Ölçeği Faktör Analizi

İfadeler	Faktör Yapısı	
	Gelecek Zaman Algısı	
	Cronbach's Alpha	0,652
	KMO	0,696
	Bartlett Anlamlılık Düzeyi (p)	0,000
Uzun vadeli hedefler, kısa vadeli hedeflerden daha önemlidir		0,619
Gelecek hakkında çok fazla düşünmüyorum		0,780
Bugün yapılanların 10 yıl sonra yaşanacaklar üzerindeki etkisi sınırlı olacaktır		0,583
Gelecek hakkında plan yapmayı zaman kaybı olarak görüyorum		0,808

Tablo 6'da yer aldığı üzere KMO (0,696) ve Bartlett ($p < 0,01$) test sonuçları ölçeğin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. Aynı tablo içerisinde faktör analizine bakıldığından 4 ifadenin aynı faktör altında toplandığı görülmektedir.

Modelin Uygulanması

Bağımlı değişken olan OKS Devam/Cayma durumunun ikili [0,1] sınıf olmasından dolayı lojistik regresyon analizi ile bağımsız değişkenlerin etkinliği saptanmaya çalışılmıştır.

Tablo 7. Lojistik Regresyon Modelinin Sonuçları

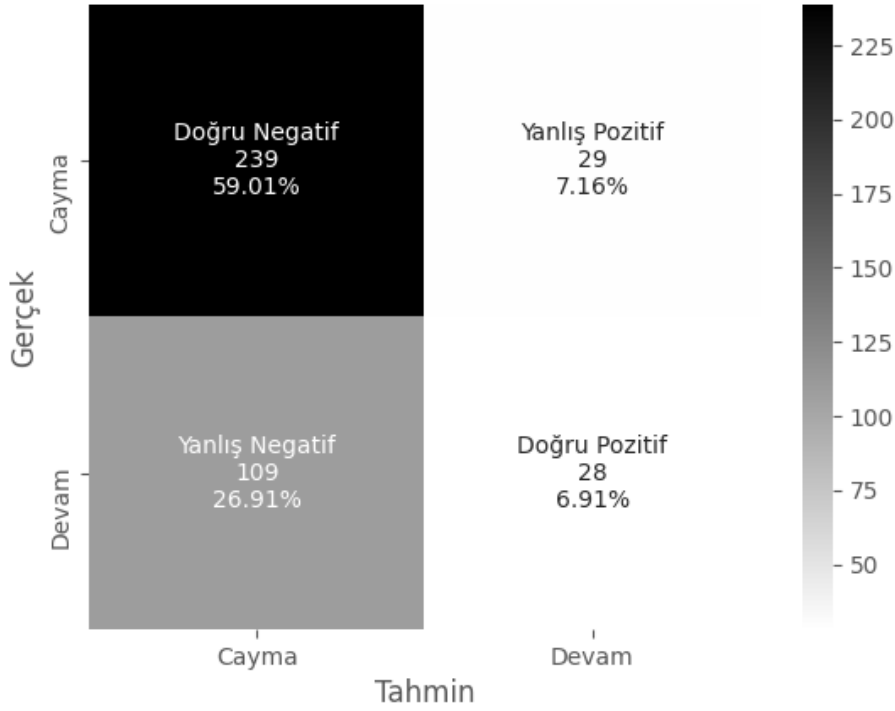
Model Uyum İyiliği		Hosmer and Lemeshow Testi				
-2 Log likelihood	482,275	Ki-Kare	6,932			
Cox & Snell R Square	0,085	Olasılık (P)	0,544			
Nagelkerke R Square	0,118					
	β	Std. Hata	Wald	sd	Olasılık (P)	Exp(β p)
OKS Sistemine Güven	0,576	0,120	23,032	1	0,000*	0,562
Finansal Refah/Kaygı	0,059	0,155	0,143	1	0,705	1,061
<i>Finansal Yönetim Davranışı</i>						
Bütçe Yönetimi	-0,133	0,236	0,321	1	0,571	0,875
Tasarruf Alışkanlığı	0,156	0,155	1,013	1	0,314	1,168
Sigorta Bilinci	0,175	0,160	1,203	1	0,273	1,191
Gelecek Zaman Algısı	0,087	0,155	0,313	1	0,576	1,090
<i>Gelir Seviyesi</i>						
3.001 TL - 6.500 TL	-0,437	0,685	0,407	1	0,523	0,646
6.501 TL - 10.500 TL	-0,454	0,413	1,205	1	0,272	0,635
10.501 TL - 15.000 TL	-0,450	0,363	1,541	1	0,215	0,637
15.001 TL ve Üzeri	-0,452	0,367	1,517	1	0,218	0,636
Ev Sahipliği	-0,352	0,244	2,086	1	0,149	0,703
Kredi Durumu	0,264	0,243	1,176	1	0,278	1,302
Cinsiyet	0,246	0,239	1,061	1	0,303	1,279
Yaş	-0,010	0,024	0,171	1	0,679	0,990
Sabit	0,622	1,261	0,244	1	0,622	1,863

Tablo 7'de görüldüğü üzere yapılan lojistik regresyon analizi sonucunda model uyum iyiliğinde Nagelkerke R^2 değeri 0,118 çıkmıştır. Modelin bağımlı değişkenin açıklama düzeyini göstermektedir. Doğrusal regresyonda bu oran daha yüksek seviyelerde kabul görürken ikili lojistik regresyon analizlerinde R^2 değerinin düşük seyretmesi normal karşılanmaktadır (Lewis-Beck, Byraman ve Liao, 2003, s.526-532)

Hosmer and Lemeshow Testi modelde sonucunda tahmin edilen değerler ile gerçek değerler arasında bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılır. Burada yer alan ki-kare sonucunun ($p > 0,05$) olasılık düzeyinin büyük olmasından dolayı tahmin edilen değerler ile gerçek değerler arasında bir fark olduğu söylenebilir.

Tablo 7'de yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken (OKS Devam/Cayma) üzerindeki etkilerinin yer aldığı bölümde yalnızca OKS Güven değişkeninin ($p < 0,001$)

anlamli etkisinin olduğu görülmektedir. Öte yandan sosyo-demografik değişkenler ve ölçeklere ilişkin değişkenlerin olasılık seviyeleri ($p>0,005$) anlamli olarak nitelendirilemeyecek kadar yüksek kalmaktadır.

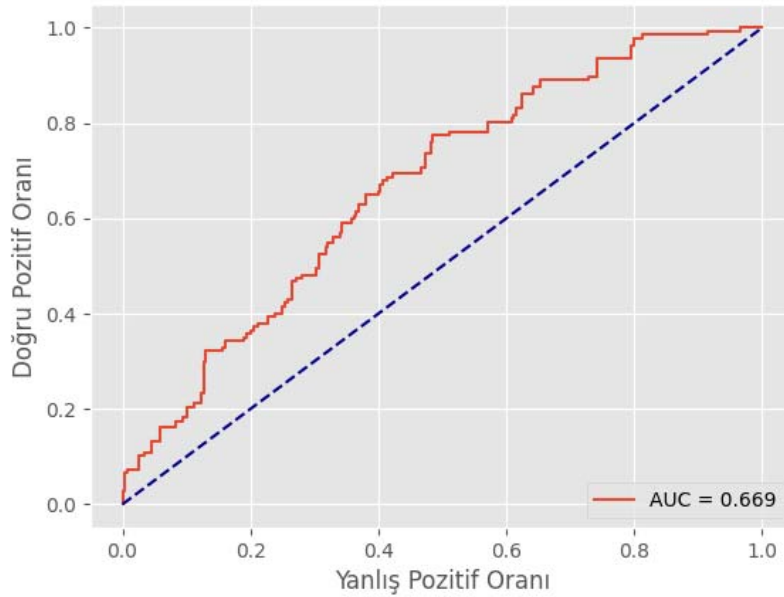
şekil 2. Karmaşıklık Matrisi

OKS sisteminde cayma ya da devam durumunu belirten veriler ile lojistik regresyon analizi sonucu ortaya çıkarılan tahmin değerleri şekil 2'de yer alan karmaşıklık matrisi vasıtasıyla karşılaştırılmıştır. Matris incelendiği zaman cayma oranındaki tahmin gücünün devam oranına göre oldukça fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Sınıflandırma Doğruluk Sonuçları

OKS Durum	Adet	Hassasiyet (Precision)	Geri �ağırma (Recall)	F1-score	Doğruluk (Accuracy)
Cayma	268	69%	89%	78%	66%
Devam	137	49%	20%	29%	
Ortalama		59%	55%	53%	

Genel olarak sınıflandırma model başarısını sınavan diğer metrikler incelendiğinde doğruluk oranı incelendiğinde %66, hassasiyet %59, geri çağırma (recall) %55 olduğu görülmektedir (Tablo 8).

Şekil 3. ROC Eğrisi

Lojistik regresyon analizi sonucunda elde edilen tahmin edilen değerler ile gerçekte var olan değerlerin karşılaştırılması amacıyla ROC eğrisi (Receiver Operating Characteristic, Alıcı işlem karakteristikleri) analizi yapılmıştır. ROC analizinde performansın gözlemlenebilmesi için dikey ekseninde yer alan duyarlılık (doğru pozitif) ve yatay ekseninde yer alan özgüllük (yanlış pozitif) oranları arasında yer alan eğriye bakılmaktadır. Örneğin; kullanılan tüm bağımsız değişkenlerin bireyin OKS'de cayma ya da devam kararını tam olarak açıklayıcı gücü olması halinde dikey ve yatay düzlemde yer alan ROC eğrisi (0,0), (0,1) ve (1,1) noktalarını birleştirerek geçecektir. Tam tersine performansı kötü olan ROC eğrisi (0,0) dan (1,1) e kadar 45 derece açı yaparak uzanan köşegen şeklinde düşünülebilir. Genellikle ROC eğrisi bu iki durum arasında değişkenlik göstermektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere ROC eğrisinin net olarak pozitif ya da negatif yönlü olduğu söylenemez. Bununla beraber eğrinin altında kalan (AUC) bölümden istatistiksel olarak modelin başarı gücünü göstermektedir. Buna göre çıkan AUC = 0,669 modelin bağımlı değişken olan OKS'de kalma ya da devam durumunu açıklamada zayıf olduğunu göstermektedir.

Modele İlişkin Bulgular

Modelin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, elde edilen sonuçların literatürde bireysel emeklilik sistemine katılım tercihlerine ilişkin yapılan çalışmaların sonuçlarına göre farklılıklar barındırdığı görülmektedir. Çalışmanın 2. Literatür başlığında detaylarıyla belirtildiği üzere daha önce yapılan birçok araştırmada bireysel emeklilik sistemine katılım tercihi ile yaş, cinsiyet ve gelir değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı savunulmuştur. Öte yandan finansal okuryazarlık, gelecek zaman algısı ve finansal yönetim davranışı gibi ölçütlerin bireysel emeklilik sistemine katılım kararını etkileyen değişkenler olduğunu öne süren yerli ve yabancı çalışmalar bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle modelimizdeki sonuçların literatürden farklılaşmasının muhtemel nedenleri şunlar olabilir:

Gönüllü olarak bireysel emeklilik sistemine katılım ile otomatik olarak dahil edilen sistemde kalma/ayrılma tercihi farklı dinamiklerden besleniyor olabilir. BES'e gönüllü olarak dahil olan kişiler belirli bir araştırma sonrasında, sistemle ilgili makul bir bilgi

seviyesine erişmekte ve tercihlerini bilinçli olarak yapmaktadırlar. Bu grupta yer alan kişilerin diğerlerinden hem demografik özellikleri ile hem de finansal tutum ve davranışları ile farklılaşmaları son derece olasıdır. Öte yandan otomatik katılım uygulamasında, sisteme katılım bir tercih değil zorunluluktur. Ayrıca sisteme dahil edilen kişilerin belirli bir bilgi seviyesinde olması gibi bir şart da aranmamaktadır. Bir işverene bağlı olarak çalışanlar toplu olarak sisteme dahil edilmiş ve OKS'de homojen bir dağılım oluşturmuşlardır. Bu noktada katılımcıların belirgin bir davranış kalıbı izlemesini beklemek makul olmayacaktır. Bu nedenle sistemde kalma ya da ayrılma davranışı, bireysel emeklilik sistemine katılım davranışı ile aynı değişkenler tarafından açıklanamayabilir.

Anketin sosyo-demografik sonuçlarına bakıldığında katılımcıların gelir durumunun Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu noktada seçilen örneklem Türkiye'nin sosyo-ekonomik durumunu tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Ayrıca literatürde yer alan çalışmalar arasında belirli bir meslek grubunu veya belirli bir ili kapsayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu açıdan da değerlendirildiğinde farklı sosyo-ekonomik grupların finansal davranışlarında farklı saikler gözetmeleri mümkün olabilmektedir.

Çalışmanın literatürle farklılaştığı noktaların bir diğer nedeni de çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla geçerli olan sosyal ve ekonomik şartlar olabilir. Çalışma tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgının kendine özgü şartları altında gerçekleştirilmiştir. Bu şartlar altında bireylerin gelir durumları değişmiş, finansal tutum ve davranışları dönemin şartlarına uygun olarak yeniden şekillenmiş olabilir.

Model sonuçlarının literatürle farklılaştığı noktalara ilişkin tüm bu açıklamaların yanında, modelin net bir şekilde ortaya koyduğu OKS Güven endeksinin bireylerin otomatik katılım sisteminde kalma tercihi ile pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkisinin olduğudur. Buna göre bireylerin sisteme olan güven durumunun, OKS'de kalma veya cayma tercihlerinin en önemli belirleyicilerinden birisi olduğu görülmektedir. Bu gözlem, katılımcıların gelir, finansal refah/kaygı gibi değişkenleri ile sistemde kalma tercihleri arasında anlamlı bir ilişki kurulamadığı durumda daha anlamlı hale gelmektedir. Zira ilk bakışta bu değişkenlerin OKS'de kalma tercihinin doğrudan etkilemesi beklenebilir ancak model sonuçlarının ortaya koyduğu üzere bu değişkenlerin OKS tercihleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. O halde bireylerin otomatik katılım sisteminde kalma tercihlerini etkileyen esas faktörlerin gelir, finansal kaygı, bütçe yönetim becerisi gibi maddi temelli değişkenler değil de sisteminin işleyişine duyulan güven gibi duygusal temelli değişkenler olduğu yorumu yapılabilir.

Sonuç

Bireysel emeklilik sistemlerine katılım gönüllülük esaslı olduğundan, bu sistemlerin kapsama oranları kamu emeklilik sistemleriyle karşılaştırıldığında sınırlı kalmaktadır. Tüm dünyada ülkeler bireysel emeklilik sistemine katılımı artırmak için çeşitli stratejiler geliştirmekte ve teşvikler uygulamaktadır. Bireysel emeklilik sistemine otomatik katılım uygulaması da Türkiye dahil birçok ülkede bu amaçla hayata geçirilmiştir. Uygulamanın esas amacı tasarruf yapma niyetinde olan ancak bunun için desteğe ihtiyaç duyan kişilerin, bireysel emeklilik sistemine dahil edilerek uzun vadeli ve düzenli tasarruf yapmalarının sağlanmasıdır.

Otomatik katılım uygulamasının yürürlükte olduğu çeşitli ülkelerde sonuçlar birbirinden son derece farklı olmuştur. Sistemin başarılı uygulayıcıları arasında yer alan Yeni Zelanda'da ilk on yılın sonunda bireysel emeklilik kapsama oranı yaklaşık 60 puan

artmıştır. Benzer dönemlerde benzer bir uygulamayı hayata geçiren İtalya'da ise bu artış 12 puanda kalmıştır. Uygulamanın başarısını belirleyen en önemli faktörlerden birisi katılımcıların cayma oranıdır. Yeni Zelanda'nın otomatik katılım uygulamasındaki başarısının ardında cayma oranlarını kademeli olarak %20'nin altına düşürebilmesi yatmaktadır.

Türkiye'de 2017 yılında hayata geçirilen otomatik katılım uygulamasının ilk üç yıllık sonuçlarına bakıldığında, uygulamanın potansiyelinin altında bir performans gösterdiği yorumu yapılabilir. Otomatik katılım uygulamasıyla bireysel emeklilik sistemine dahil edilen 18,7 milyon kişinin %69'u cayma veya sonlanma nedeniyle sistemden ayrılmıştır. Her ne kadar 5,8 milyon kişi bireysel emeklilik sisteminde kalmaya devam etmiş olsa da sistemden ayrılan kişi sayısı göz önünde bulundurulduğunda, ülkenin önemli bir potansiyelden mahrum kaldığı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan uygulamanın uzun vadeli başarısı için gösterge niteliğinde olan 25-34 yaş aralığındaki katılımcılarda sistemde kalma oranı %27'ye düşmektedir. Toplam katılımcıların %41'ini oluşturan bu grup, gelir durumu ve çalışma süresi göz önünde bulundurulduğunda bireysel emeklilik sisteminde uzun vadeli birikim potansiyeli olan en önemli yaş grubunu oluşturmaktadır. Tüm bu göstergeler, Türkiye'deki otomatik katılım uygulamasının yüksek cayma oranlarının daha derinlemesine analiz edilmesini ve bu oranın iyileştirilmesi amacıyla stratejiler geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu kapsamda çalışmamızda, otomatik katılım uygulaması ile bireysel emeklilik sistemine dahil edilen çalışanların, sistemde kalma (devam/cayma) tercihlerini etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla anket yöntemiyle bir araştırma gerçekleştirilmiştir. 405 kişi ile internet üzerinden gerçekleştirilen anket çalışmasında katılımcılara sosyo-demografik bilgilerinin yanında, OKS Güven, Finansal Yönetim Davranışı, Finansal Refah/Stres, Gelecek Zaman Algısı ölçeklerinden sorular yönetilmiştir. Elde edilen sonuçlar lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmiş ve katılımcıların otomatik katılım uygulamasında kalma tercihleri ile bağlantısı araştırılmıştır.

Model sonuçlarına göre OKS Güven değişkeni ile bağımlı değişken olan OKS Devam/Cayma değişkeni arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre katılımcıların OKS'ye olan güvenleri arttıkça sistemde kalma ihtimalleri de artmaktadır. Diğer yandan modelde yer alan diğer bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu durumda otomatik katılım sisteminde kalma tercihi ile gelir, finansal refah, finansal yönetim davranışı ve gelecek zaman algısı ile doğrudan bir bağlantı olmadığı yorumu yapılabilir. Sistemde kalma tercihi daha çok duygusal temelli bir gösterge olan OKS'ye güven duyma durumu tarafından şekillendirilmektedir.

Katılımcıların sistemde kalma tercihi ile gelir, finansal refah, finansal yönetim davranışı gibi değişkenler arasında bir bağlantı kurulamamış olmaları nedeniyle katılımcıların otomatik katılım sistemini bir tasarruf aracı olarak konumlandırmadıkları sonucuna varılmaktadır. Zira düzenli gelir düzeyi yüksek, düzenli tasarruf alışkanlığına sahip, finansal stres seviyesi düşük olan katılımcıların otomatik katılım sistemine kalma tercihleri diğer gruplardan anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Bu durum katılımcıların otomatik katılım sistemine ilişkin bilgi ve algı düzeylerinin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Bu sonuçlar ışığında, Türkiye'deki otomatik katılım sisteminin kapsama oranını artırmak amacıyla geliştirilecek politikalarda, sistemin katılımcılara olan bireysel faydasının vurgulanması, sistemle ilgili toplumda var olan negatif algıların düzeltilmesi

ve sistemin çalışma esaslarıyla ilgili bilgilendirmenin şeffaf bir şekilde yapılması öncelikli olarak gözetilmelidir. Bu sayede katılımcıların sisteme olan güveni yükselecek, cayma oranları düşecek ve otomatik katılım uygulamasının ülke genelindeki etkinliği artacaktır.

Kaynakça

6740 Sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf Ve Yatırım Sistemi Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (Resmî Gazete. 25.08.2016 Tarihli 29812 Sayılı).

Agnew, R., Utkus, S. P. & Young, J. (2007). Do Financial Literacy And Mistrust Affect 401(K) Participation?, Chestnut Hill, Mass.: Center for Retirement Research at Boston College, November, 7(17).

Antolin, P., Payet, S. & Yermo, J. (2012). Coverage Of Private Pension Systems: Evidence And Policy Options. OECD Working Papers On Finance: Insurance And Private Pensions, No:20.

Aydın, A. E. & Selçuk, E. A. (2017). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemine Katılım Kararını Etkileyen Faktörler, Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, 54(632), 27-38.

Beland, D., & Gran B. (2008). Public and private social policy: Health and pension policies in a new era. New York:Palgrave Macmillan.

Benartzi, S. & Thaler, R. H. (2002). How Much Is Investor Autonomy Worth?, Journal Of Finance, Vol. 57, No.4, 1593-1616. doi: 10.1111/1540-6261.00472

Cangöz, İ. & Baş, H. (2020). Bireysel Emeklilik Sistemi'ne Giriş Kararlarını Belirleyen Etmenler: Devlet Ve Vakıf Üniversitelerinde Çalışan Akademisyenlerin Karşılaştırılması, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 78, 361-390. doi: 10.26650/jspc.2019.78.0040

Cribb, J. & Emmerson, C. (2016). What Happens When Employers Are Obligated To Nudge? Automatic Enrolment And Pension Saving In The UK, Institute For Fiscal Studies Working Paper, W16/19, 4-6. doi: 10.1920/wp.ifs.2016.1619

Çalışanların İşverenleri Aracılığıyla Otomatik Olarak Emeklilik Planına Dahil Edilmesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Yayınlanan Resmî Gazete 29936), 2017 Madde 5 Ve 5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi Ve Kontrol Kanunu, 2003, Ek I, II, III, IV.

Çamkaya, S., Oktay, E. & Aydın, S. (2019). Bireysel Emeklilik Sistemini Tercih Etmede Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması: Erzurum İli Örneği, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(17), 524-546.

Dew, J. & Xiao, J. J. (2012). The Financial Management Behavior Scale: Development and Validation, Journal of Financial Counseling and Planning, 22(1), 43-59.

Drost, E. A. (2011). Validity and Reliability in Social Science Research, International Perspectives on Higher Education Research, 38(1), 105-124.

Emeklilik Gözetim Merkezi, Bireysel Emeklilik Sistemindeki Tarihsel Gelişmeler, <https://www.egm.org.tr/bireysel-emeklilik/tarihce/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

- Emeklilik Gözetim Merkezi, Bilgi Merkezi, <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/bes-istatistikleri/bes-ozet-verileri/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- Huberman, G., Iyengar, S.S. & Jiang, W. (2007). Defined Contribution Pension Plans: Determinants Of Participation And Contributions Rates. *Journal of Financial Services Research*, 31, 1-32. doi: 10.2139/ssrn.421020
- Husman, J. & Shell, D. F. (2008). Beliefs and perceptions about the future: A measurement of future time perspective, *Learning and Individual Differences*, 8(2), 166-175, doi: 10.1016/j.lindif.2007.08.001
- Kline, P. (2014). *An easy guide to factor analysis*. London:Routledge.
- Lewis-Beck, M., Bryman, A. E., & Liao, T. F. (2003). *The Sage encyclopedia of social science research methods*. New York:Sage Publications.
- Munnell, A.H., Sunden, A. & Taylor, C. (2001). What Determines 401(K) Participation And Contributions?, *Social Security Bulletin*, 64(3), 64-75.
- New Zeland. (2016). *Commission For Financial Capability, 2016 Review Of Retirement Income Policies*.
- OECD. (2020). *Pension Markets In Focus 2020*, Paris.
- Paklina, N. (2014). Role Of Pension Supervisory Authorities In Automatic Enrolment, *IOPS Working Papers On Effective Pensions Supervision*, No.22, 7-11.
- Peksevim, S. & Akgiray, V. (2019). Reforming the Pension System in Turkey: Comparison of Mandatory and Auto-Enrolment Pension Systems in Selected OECD Countries, <http://www.oecd.org/pensions/Reforming-the-Pension-System-in-Turkey-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)
- Pensionseurope, *Pension Funds Statistics And Trends 2018* <https://www.pensionseurope.eu/statistics>, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- Prawitz, A.D. & ve ark. (2006). InCharge Financial Distress/Financial Well-Being Scale: Development, Administration, and Score Interpretation, *Journal of Financial Counseling and Planning*, 17(1), 34-50. doi: 10.1037/t60365-000
- Şener, O. & Akın, F. (2015). Özel Emeklilik Fonları Ve Türkiye'de Bireylerin Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 291-321.
- T.C. Hazine Müsteşarlığı, *Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Genelge (2016/39)*, 30.12.2016, Üçüncü Bölüm, Madde 1.
- Tunalı, D. (2016). Anadolu Üniversitesi Akademik Personelinin Bireysel Emeklilik Sistemine Bakışı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(3), 98-105.
- Türkiye Sigorta Birliği. (2017). *Bireysel Emeklilikte Otomatik Katılım, Araştırma Raporu/Kalitatif ve Kantitatif Çalışma*, https://tsb.org.tr/media/attachments/oks_araştırma_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- World Bank. *The World Bank Database*. <https://data.worldbank.org>, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).